

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KOMÜNİZMDEN DEMOKRASİYE ARNAVUTLUK'UN DEĞİŞİM
SÜRECİNDE SİYASAL KİMLİK (1976-2013)

ALKİDA LUSHAJ

2501141308

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MAHİR AYDIN

İSTANBUL, 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ALKIDA LUSHAJ Numarası : 2501141308
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : AVRASYA ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF.DR. MAHİR AYDIN
Tez Savunma Tarihi : 29.12.2017 Saati : 11:00
Tez Başlığı : KOMÜNİZMDEN DEMOKRASIYE ARNAVUTLUK'UN DEĞİŞİM SÜRECİNDE
SİYASAL KİMLİK (1976-2013)

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. MAHİR AYDIN		Kabul
PROF. DR. MUSTAFA AYDIN		Kabul
YRD. DOÇ. DR. ZUHAL MERTÜZUNER		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
YRD. DOÇ. DR. ALİHAN LİMONÇOĞLU		
YRD. DOÇ. DR. ESRA ÖZSÜER		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

KOMÜNİZMDEN DEMOKRASİYE ARNAVUTLUK'UN DEĞİŞİM SÜRECİNDE SİYASAL KİMLİK (1976-2013)

ALKİDA LUSHAJ

Kimlik terimi sadece bir bilimsel söylemin parçası değildir. Bir terim olarak, birbirine bağlı ve iç içe geçmiş ekonomik, politik, kültürel ve tarihsel gibi çeşitli faktörlerin yansıması ve türetilmesidir. Bu çalışmada ele alınan siyasi kimlik kavramı ise siyasi geçmişimize ilişkin bir yorum getirirken, siyasi geleceğimize dair bir gelecek vizyonunu da içerir.

Arnavutluk tarihi, komünist rejimden bu yana tartışmaya açık olmaya devam etmektedir. Hiç şüphesiz ki Arnavutluk'un komünizmden demokrasiye giden süreçte edindiği tecrübeler, araştırmacılar için çok ciddi bir zengin veri kaynağı sunar. 1944-1954 yıllarında Arnavutluk başbakanlığı yapan Enver Hoca (1908-1985) dönemi, komünizmin hakim olduğu bir dönem olmuştur. Arnavutluk'ta 1990'lara kadar komünizmin etkin olmuştur, 1991 yılından itibaren demokratikleşme yolunda bazı adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu süreç hem siyasi hem de toplumsal olarak sancılı geçmiştir.

Tezin amacı, 1976-2013 yılları arasında Arnavutluk'ta yaşanan değişim sürecinde siyasi kimliğin oluşumunun değerlendirilmesidir. 1976'da komünizmin son anayasasının onayı ve 2013'ta Sali Berişa hükümetinin sona ermesi ve Edi Rama döneminin başlangıcı olması nedeniyle 1976-2013 yılları arasına odaklanılacaktır. Ayrıca bu çalışmada, komünizm döneminde ve demokrasiye geçiş sürecinde Arnavutluk'un siyasi kimliği, anayasanın siyasi kimlik oluşumuna etkileri, sosyal ve ekonomik gelişmelerin siyasi kimliğe etkileri incelenmiştir.

Sonuç olarak geçmiş ve farklı tecrübeleri araştırarak Arnavut komünist dönemi ve demokrasi dönemi arasındaki fark daha iyi anlaşılacaktır. Böylelikle geçmişten

günümüze Arnavutluk'taki siyasî düşüncelerin ve kimliklerin gelişimini ve bunların yansımasının ne düzeyde olduğu daha iyi kavranılabilecektir.

Anahtar Kelime: Arnavutluk, Komünizm, Demokrasi, Siyasal Kimlik, Enver Hoca.

ABSTRACT

THE CHANGE OF POLITICAL IDENTITY IN ALBANIA FROM COMMUNISM TO DEMOCRACY

ALKIDA LUSHAJ

The term identity is not only part of a scientific discourse. As a term it's a reflection and derivation of several factors such as economic, political, cultural, historical, etc. which are interrelated and intertwined with each other. Identity formation of subject is always in relation to the object. There can't be identity without a series of constructions given by society, the political context where it lives, the environment where it's inspired, the figures they can identify with etc.

The history of Albania continues to be open to discussions since the communist regime. Undoubtedly, the experience of Albania in the process of going from communism to democracy offers a very serious and rich source of data for researchers. In 1944 – 1954, Enver Hoca (1908-1985), who was the Prime Minister of Albania, headed the communist movement, and it became a period when communism dominated. The country, which has been active in communism until the 1990, has begun to take some steps in democratization since 1991. This process is political and social too.

The aim of the thesis is to evaluate the formation of political identity in Albania during the period of 1976-2013. This time frame will be focused between 1976-2013 because in 1976 was the approval of the last constitution of communism and in 2013 is the end of the government of Sali Berisha and the beginning of the term of Edi Rama. In addition, this study will examine the political identity of Albania during the period of communism and transition to democracy, the effects of constitution on political identity formation and the political identity of social and economic developments.

As a result, the difference between Albanian communist era and democratic era will be better understood by investigating the past and the different experiences. In this

way, it will be possible to well understand the extent to which the reflection of political ideas and identities in Albania nowadays is reflected in the collective reflection.

Keyword: Albania, Communism, Democracy, Political Identity, Enver Hoca.

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, kaynakların değerlendirilmesinde birtakım handikapların olduğu muhakkaktır. Bunun nedenlerinden birincisi, günümüzdeki problemlerin kaynağının komünizm döneminden kalma düşüncelerde yattığı varsayımdır. Bernd J. Fischer'in ifade etmiş olduğu gibi (2010): "*Arnavutluk'un totaliter mirası, bugüne uzanarak ülkenin geleceğini engelliyor*".¹ İkincisi, geçmişin kendisi bizi onu araştırmaya sürüklüyor. Eski bir atasözünde olduğu gibi: "*Eğer kendi geçmişine değer vermiyorsan, geleceğini güzel bir şekilde inşaa edemezsin*". Üçüncüsü, tarih araştırmalarının kendimizi anlamaya yönelik bir gayret olduğu düşüncesidir.

Bu tezde, Arnavutluk'taki siyasi kimliğin iki farklı siyasal sistem üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri vurgulanmayı amaçlıyoruz: Komünist sistem ve demokratik sistem. Her iki sistemde de görülen siyasi, ekonomik ve sosyal alandaki değişiklikler mercek altına alınmıştır. Çeşitli tarihsel deneyimlerle dolu mevcut Arnavut siyasetinin daha net bir tanımını verebilecek bakış açısı sunmak hedeflenmektedir. Bu tezde geliştirilen analiz sayesinde Arnavutluk'taki mevcut sorunların çoğunu tespit edip analiz yapılabilmektedir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü "*Komünizm Dönemi Arnavutluk'ta Siyasal Kimlik*", 1945-1990 döneminde Arnavutluk'taki tarihsel gelişim ele alınmaktadır. Bu bölümde, araştırmacı Elezi'nin tanımladığını anlamaya yardımcı olur: "*Geçmişini bilmeyen, bugünü anlayamaz ve geleceği iyi bir şekilde yorumlayamaz*".² Bu bölümde komünizmin kurulması, geliştirilmesi ve dağılması ele alınmaktadır. O yıllarda siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere dağılmanın katmanlara etkisi incelenir.

İkinci bölümde "*Arnavutluk'ta Komünizmden Demokrasiye Geçiş Dönemi (1991-1998)*", 1990-1998 yılları arasındaki siyasi gelişmeler ele alınmaktadır. Bu dönem,

¹ Bernd J. Fischer, **Enver Hoxha dhe diktatura staliniste në Shqipëri. Njerëzit e fortë të Ballkanit**, Tiran, AHS, 2010, s. 12.

² Ismet Elezi, "Me syrin e një juristi 20 vjet të qeverisjes moniste", Tiran, **Botimet Toena**, 2004, s. 6.

siyasi istikrarsızlık ve anayasa eksikliği ile karakterize edildiği için seçilmiştir. 1998'de mevcut Arnavut Anayasasını tartışılmıştır. Bölüm, değişmekte olan siyasi sistemlerin geçiş döneminin telafisiyle başlar. Kurumsal süreçler, siyasi çoğulculuk, sorunlar ve ilk zorluklar oluşturarak devleti ve kurumları biçimlendirmenin yanı sıra başla da aşamalardan geçmiştir. Yine değişimi ve kimlikteki izlerini görmek için ekonomik ve sosyal gelişmeler bu bölümde de irdelenmiştir.

"Arnavutluk'ta Demokrasi Dönemi Siyasal Kimlik" adlı tezin üçüncü bölümü, 1998'den 2013'e kadar süren önemli siyasi gelişmeleri ele alıyor. Oluşan siyasal kimliğin anayasa taslağına etkileri ve demokrasiyi geliştirme, sağlamlaştırma çabalarını analiz etmektedir. Sorunlarından biri, Parlamento Cumhuriyeti modeline göre kurumsal gelişmeleri ele almaktadır. Bu bölümün önemli bir kısmı 1998-2013 yılları arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmelerin siyasal kimliğe etkilerini ele almaktadır.

"Arnavutluk'ta Komünizm ve Demokrasi Döneminlerinde Siyasal Kimliğin Karşılaştırması" adlı son bölümde siyasi sistemlerin anayasal, kurumsal, ekonomik ve sosyal açıdan değişimi sırasında meydana gelen değişiklikler karşılaştırılıyor. En son olarak da tez, önerilerin sunulmasıyla bitirebilmektedir.

Bu araştırmanın hazırlanması aşamasında, monograf, çalışma, dergiler, tezler, gazeteler, süreli yayınlar, çeşitli uluslararası kurumların raporları ve Arnavutluk hükümeti tarafından sunulan çeşitli eserler materyaller ve veriler kullanılmıştır. Arnavutça literatürden ve internet kaynaklarından yararlanmıştır. Ancak İngilizce, Türkçe ve İtalyanca kaynaklar da kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan Arnavutça kaynaklar dipnot ve kaynakçada orijinal adlarıyla belirtilmiş ve Türkçe çevirileri eklenmiştir.

AB kurumları özellikle Avrupa Komisyonu, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Freedom House gibi kurumlar tarafından hazırlanan dönemsel raporlardan veriler kullanılmıştır.

Tez sürecimde bana fikir, yorum ve eleştirileriyle yardımcı olup zamanını ve desteğini hiç bir zaman esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Mahir AYDIN ve Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı'nda görevli Arş. Gör, Emre KURBAN, Arş. Gör. Filiz FERHATOĞLU' a teşekkür ediyorum.

İkincisi, bütün benim eğitim dönemim boyunca aileme teşvik ve motivasyon için teşekkür ederim. Ayrıca, İstanbul'da destek olmaktan dolayı ikinci ailem olan arkadaşlarıma da teşekkür ediyorum.

ALKİDA LUSHAJ

İstanbul, 2017.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KOMÜNİZMİN DÖNEMİ ARNAVUTLUK'TA SİYASAL KİMLİK

1.1. Siyasal Kimliğin Oluşumu	3
1.2. Komünizm Dönemi Arnavutluk Siyasal Kimliğine Anayasaların ve Kurumsal Yapının Etkileri.....	12
1.2.1. Arnavutluk'ta Tek Parti Sistemi (AEP) ve Özellikleri	12
1.2.2. Anayasalar ve Etkileri	18
1.2.3. Kurumsal Yapılar ve Etkileri	25
1.3. Komünizm Döneminde Toplumsal ve Ekonomik Yapı	35

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİZMDEN DEMOKRASIYE GEÇİŞ DÖNEMİ (1991-1998)

2.1. Siyasi Geçiş Dönemi Siyasal Olaylar	42
2.2. Geçiş Dönemi Kurumsal Yapılar.....	49
2.2.1. Çok Partili Sisteme Dönüş - (1991).....	49

2.2.2. Yeni Anayasa Çalışmaları - (1991-1998).....	58
2.2.3. Geçiş Dönemi Kurumsal Yapılar.....	61
2.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA DEMOKRASİ DÖNEMİ SİYASAL KİMLİK

3.1. Arnavutluk Demokrasi Dönemi Siyasal Kimlik	77
3.2. Arnavutluk'ta Demokrasi Döneminin Anayasa ve Kurumsal Yapıya Etkileri.....	84
3.2.1. 1998 Anayasasının Özellikleri	84
3.2.2. Kurumsal Yapıdaki Etkileri	88
3.3. Ekonomik ve Toplumsal Değişimi	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİZM VE DEMOKRASİ DÖNEMLERİNDE SİYASAL KİMLİĞİN KARŞILAŞTIRMASI

4.1. Anayasalar (1946, 1976, 1998).....	106
4.2. Kurumsal Yapı Uygulamaları	112
4.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı	117

SONUÇ	122
--------------------	-----

KAYNAKLAR	126
------------------------	-----

EKLER	143
--------------------	-----

TABLULAR LISTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 - Komünist Liderlerin Devlet Başkanlığı Süreleri (1945-1990).....	13
Tablo 2 – Arnavutluk Anayasaları.....	17, 106
Tablo 3 – Kurumların Hiyeraşi Piramidi.....	24
Tablo 4 - Millet Meclisi'nde Milletvekili Seçimlerinde Katılım ve Sonuçları.....	33
Tablo 5 - 31 Mart 1991 Seçim Sonuçları.....	53
Tablo 6 - Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Artış Oranları.....	67
Tablo 7 - Arnavutluk Demokrasi Endeksi 2007-2013.....	83
Tablo 8 - Arnavutluk'ta Temel Güçlerin Ayrılığı ve Dengelenmesi.....	89
Tablo 9 – Makro ekonomik Gelişmenin Temel Göstergeleri (1998-2013).....	100
Tablo 10 – Ekonomik Büyümenin Gelişimi (2000-2015).....	101
Tablo 11 – Transparency International'a göre Yolsuzluk Algısı Endeksi (2002 – 2013).....	102
Tablo 12 – Arnavutluk'ta Göç Etkilenen Bölgelerin Tanımlanması.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ACP: Arnavutluk Cumhuriyet Partisi

ADP: Arnavutluk Demokratik Partisi

AEP: Arnavutluk Emek Partisi

AEB: Adalet ve Entegrasyon Birliği

AIIS: Albania Institute for International Studies

AİP: Arnavut İşçi Partisi

AKP: Arnavutluk Komünist Partisi

ATP: Arnavutluk Tarım Partisi

Bkz.: Bakınız

C: Cilt

CPI: Tüketici Fiyat Endeksi

ÇP: Çevreci Parti

DBP: Demokratik Birlik Partisi

DİP: Demokratik İttifak Partisi

DP: Demokrat Parti

DHP: Demokratik Hıristiyan Partisi

EBRD: European Bank for Reconstruction and Development

ESH: Entegrasyon için Sosyalist Hareket

EP: Ekolojik Partisi

GSYH: Gayrisafi Yurt Hasıla

IOM: International Organisation for Migration

INSTAT: İstatistik Enstitüsü

İHPB: İnsan Hakları Parti Birliği

KAAÖ: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

KSİ: Kırmızı ve Siyah İttifakı

LDBP: Liberal Demokrat Birlik Partisi

MİS: Milli İstihbarat Servisi

OSCE: Organization for Security and Co-operation in Europe

s.: sayfa

SBH: Sosyalist Bütünleşme Hareketi

SDP: Sosyal Demokrat Parti

SP: Sosyalist Parti

TFE: Tüketici Fiyat Endeksi

UBP: Ulusal Birlik Partisi

UCP: Ulusal Cephe Partisi

UC: Ulusal Cephe

UCUİE: Ulusal Cumhuriyetçi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü

YAK: Yüksek Adalet Konseyi

YDP: Yeni Demokratik Parti

YDR: Yeni Demokratik Ruh

YHP: Yasallık Hareket Partisi

GİRİŞ

Arnavutluk'un 1912 yılında bağımsızlığını kazanmasına ve Avrupa güçlerinin onu devlet olarak tanımalarına rağmen, aynı güçler onun Kasım 1913 yılında keyfi olarak Londra Konferansına katılmasını ve komşu devletler arasında bölünmesine karar vermişlerdir.³ Onlar, Arnavut halkının yaklaşık yarısını ve etnik Arnavut topraklarını Arnavut devletinin siyasi sınırları dışında bırakmıştır. Büyük Devletler, Arnavutluk Tahtının prensi olarak Alman askeri Wilhelm Vid'i (7 Mayıs – 3 Eylül 1914) atamışlardır. İç ve dış ayaklanmalar nedeniyle Prens Wilhelm kısa sürede görevlerini yerine getirmeden ülkeden uzaklamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk savaş alanına dönüşmüştür. Savaşta yer alan birkaç büyük devletin askeri birlikleri ülkenin içine yerleşmiş ve böylece ülkede siyasi dengenin yerleştirilmesini engellemiştir.

1920 yıllarının başında, Arnavutluk tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Arnavutluk'un siyasi seçkinleri 29 Ocak 1920 yılında Lushnje Kongresinde toplanarak, 1912 yılında ilan edilen bağımsız Arnavut devletini yeniden kurup Arnavutluk devletinde ilk defa parlamenter demokrasinin kurumsallaştırılmasını gerçekleştirmişlerdir.⁴ Neredeyse zamanın batılı modellerine göre oluşturulan bu demokrasi, Haziran 1924 yılına kadar sürmüştür. 1920'de Arnavutluk tarihine Ahmet Zogu* siyasi kişiliği girmiştir. 1920-1924 yılları arasındaki etkisiz yönetim, sınır bölgelerindeki ayaklanmalar, siyasi çatışmalar Zogu hükümetinin 1924 yılında zorla devrilmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yılları süresince Arnavutluk, İtalyan Faşistler ve Nazi Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Direnci sayesinde, Arnavutluk devleti Avrupa'nın

³ Valentina Duka, **Historia e Shqiperisë 1912-2000**, Tiran, Kristalina KH, 2007, s. 25.

⁴ Kastriot Dervishi, **Historia e shtetit shqiptar (1912-2005)**, Tiran, Sh B55, 2006, s. 18.

* Ahmet Zogu, 1924-1928 yılları arasında Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve 1928-1939 yılları arasında meclis tarafından ZOG I olarak kral ilan edilmiştir. 1939'da İtalya'nın Balkanları işgal politikası nedeniyle Arnavutluk'u işgalinden 1945'de Enver Hoca yönetiminin kuruluşuna kadar da bu payeyi sürgünde taşımış ilginç bir Arnavut siyasetçidir.

anti-faşist cephesinde yer almıştır. Faşist askerlerinin Arnavutluk'tan uzaklaştırılmasıyla, savaş süresince oluşturulan ve Partizan direniş güçlerinin başına geçen Arnavutluk Komünist Partisi ülkedeki iktidarı elinde tutan tek siyasi güç haline gelmiştir. Aslında, Komünistler savaşın sonuçlanmasına kadar ülkede meydana gelen ve onların iktidarını sorgulayabilecek tüm anti-komünist duruşu susturmuş ve ortadan kaldırmıştır.

Komünistlerin karşılaştıkları zorluk, iktidarı ellerinde tutmak ve tüm ülkede kontrolü sağlamayı içermektedir. Bu amaca ulaşmak için, kazandıkları pozisyonlarını kuvvetlendirmelerine izin verecek olan yeni bir düzenin oluşturulmasıyla ulaşılabacaktır. Bu durum, Arnavutluk'un "gerçek sosyalist" bir ülkeye dönüşmesi anlamına gelmektedir, yani devlet yönetiminde tek partili sistemin yerleştirilmesi demektir. Arnavutlara dayatılan bu anti-demokratik sistem Arnavutluk'ta birçok senelerce hüküm sürmüştür ve ülkenin siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarında derin izler bırakmıştır.

Aşırı merkeziyetçilik, özel mülkiyetin ortadan kaldırılması, sınıf çatışması ve kendi kaynaklarına dayanma politikası küçük girişimcileri ve müdürler sınıfını ortadan kaldırmış ve tüm ekonominin duraklamasına neden olmuştur. Ayrıca, komünist rejimin ağır sanayiye öncelik vermesiyle altyapı ve iletişim ağlarının geliştirilmesini ihmal etmiş ve böylece ekonominin iyileştirilmesini ve pazarın gelişmesini zorlaştırmıştır.

1990 yıllarında gerçekleşen öğrenci hareketleri sonucu, Doğu Avrupa'da komünist sisteminin çökmesi Arnavutluk'un parlamenter demokrasiye ve pazar ekonomisine doğru yol almasına katkıda bulunmuştur. Bu durum, tüm Arnavut toplumu için büyük bir zafer ve aynı zamanda büyük bir zorluktur. Arnavutluk'un geçiş süreci süresince ortaya çıkan zorlukların nedeni, Arnavutluk'un tarihi mirası ve ülkede demokratik kurumları ile pazar ekonomisi yapılarının oluşturulmasını engelleyen komünizmin zararlı sonuçlarıdır. Ancak, bu zorlukların üstesinden gelinmekte olup, Arnavutluk "euroatlantik" entegrasyonu için çalışmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOMÜNİZM DÖNEMİNİN ARNAVUTLUK'TAKİ SİYASAL KİMLİĞİ

1.1. Siyasal Kimliğin Oluşumu

Arnavutluk'ta komünist rejiminin yerleşmesini elverişli kılan koşullar çok karmaşık tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal şartların ürünüdür.

Arnavut devleti tarihi boyunca birçok siyasi ve yönetim sistemi denemiştir. Sistemlerin bazıları şunlardır: yabancı prenslikler yönetimi, uluslararası himaye, istila, cumhuriyet, krallık, diktatörlük ve demokratik sistemler. Birçok araştırmacıya göre, Arnavutluk'ta beşyüz yıl süren Osmanlı egemenliğinin Arnavutların ulusal kimliklerinin kaybolması, bölgesel ayrılmalar, ekonomik geri kalmışlık, okuma yazma bilen kişi sayısının az olması, siyasi bir sınıfın olmaması ve batı değerlerinden, geleneklerinden ve ihtiraslarından izole edilmelerinde etkili olmuştur. Kasım 1912 yılında Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmiş, fakat Büyük Güçler Arnavut halkının ve etnik Arnavut topraklarının yaklaşık olarak yarısının devletin siyasi sınırlarının dışında bırakan Arnavutluk'un parçalanması kararını Kasım 1913 yılında vermişlerdir.⁵ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Arnavutluk tam bir savaş alanına dönmüştür. Bu durum ülkeye siyasi istikrarın yerleşmesini engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Arnavutluk İtalya ve Almanya faşistleri tarafından istila edilmiştir. İstilalar sırasında çok etkili olmayan yönetim, bölgesel ayaklanmalar, şiddetli siyasi mücadele gibi nedenler Arnavutların demokratik değerlere dayanan bir sistem oluşturma çabalarını zayıflatmış ve komünizmin yerleştirilmesi için uygun bir ortam yaratmıştır.

Arnavutluk'un bulunduğu koşullar ve ortam ile ilgili araştırmacı Bernd Fischer'in aktardığına göre: *'Bu dönemde toplumun %85'i köylerde, diğer bölümü de şehirlerde yaşamaktaydı. Köy toplumu bağlamında da, toplumun %80'inden fazlası tarım ve hayvancılık ile uğraşmaktaydı, ülke topraklarının sadece %11'i işlenebilir*

⁵ Valentina Duka, *Historia e Shqipërisë 1912-2000*, Tiran, SHBLU, 2007, s. 25.

*durumdaydı. İşlenebilir topraklarının beşte üçü 150 toprak sahibine aitti, yani köylülerin en az %40'ı topraksızdı ve yoksulluk içinde yaşamaktaydı''.*⁶

1944 yılında geri kalmışlık ve bir dizi kurumsal mekanizmanın eksikliğiyle beraber Arnavut toplumunun yapısı bir yere kadar otokratik bir rejimin kurulmasını desteklemekteydi. Robert Dahl'ın belirttiğine göre: *''Geleneksel köy toplumu, eşitsizlik, hiyerarşi ve siyasal egemenliğe karşı doğal bir eğilim göstermektedir''.*⁷

Zor koşullar ve küçük bir propagandayla 1928 yılında Gorice şehrinde ilk komünist hücre doğmuştur. 13 yıl sonra 8 Kasım 1941 yılında da Arnavutluk Komünist Partisi (AKP) resmi olarak kurulmuştur.⁸ AKP, Yugoslav Komünist Partisi yardımıyla halkta büyük bir etki yarattı. Komünistler, Arnavut ulusunu ikinci dünya savaşı istilacıları olan İtalyanlardan ve Almanlardan kurtarmak için kurtuluş direnişini başlatmış ve ülkenin yönetimi için meşrutiyeti ilan etmiştir.

Enver Hoca'nın* atmış olduğu ilk adımlarından bir tanesi de Stalinist bir devletin kurulmasına karşı risk oluşturan ve sadece *''savaş suçlusu''* olarak tanımlanan güçlerin fiziksel olarak ortadan kaldırılması olmuştur. AKP'nin Birinci Kongresinde düzenlenen resmi tutanakta Enver Hoca'nın kurtuluş mücadelesinden sonra *''Demokratik hükümetinin ilk görevi, faşist kalıntılarının ortadan kaldırılması, ülke burjuvasının tüm beyliklerinin silahsızlandırılması''*⁹ olduğunu belirtmiştir.

Arnavutluk Komünist Partisi (AKP) Arnavutluk Emek Partisi'ne (AEP) dönüşmüştür. 11 Ocak 1946 tarihinde Arnavutluk'u Halk Cumhuriyeti ilan eden ve

⁶ Bernd. J. Ficsher, **Shqipëria gjatë luftës 1939-1945**, Tiran, Çabej, 1999, s. 62-63.

⁷ Robert Dahl, **Polyarchy: Participation and Opposition**, New York, Yale University Press, 1972, s. 53.

⁸ Eduard Kaca, **Shqipëria nga diktatura në demokraci**, Tiran, Kristalina-KH, 2004, s. 20.

* Enver Hoca (Arnavutça: Enver Hoxha) (d. 16 Ekim 1908 – ö. 11 Nisan 1985), II. Dünya Savaşı'nın ardından 1985 yılındaki ölümüne kadar Arnavutluk Halk Cumhuriyeti lideri ve Arnavutluk Emek Partisi Genel Sekreteri olan Arnavut komünist siyasetçi.

⁹ Enver Hoxha, **Rapor-Kongresi i Parë i Partisë Komuniste Shqiptare**, Tiran, 1950, s. 15.

Yugoslavya'nın anayasasına benzer yeni Stalinist tipi bir anayasa onaylayan yeni Anayasal Meclis toplanmıştır. Enver Hoca*, Parti Genel Sekreteri, Demokratik Cephe Başkanı, başbakan, dışişleri bakanı, savunma bakanı ve silahlı güçlerin başkomutanı gibi görevlerini kendisi üstlenmiştir.

1945 yılının sonunda Komünistler Stalinist metodlarla, İkinci Dünya Savaşı döneminin bütün siyasi seçkinlerini elimine etmiş, gözden düşürmüş veya ülkeden ayrılmaya zorlamıştır. Diktatör Enver Hoca Birinci Kongre tutanağında açıkça belirtiyor ki ‘‘Güvenlik güçleri, siyasi suçluları sürekli takip etmekteydi ve onlarla savaş içindeydi’’.¹⁰ Amerikan kaynaklarına göre, AEP'nin iktidarının ilk iki haftasında sadece AEP'in kurmuş olduğu özel mahkemeler aracılığıyla 600'den fazla siyasi lider, topluluk başkanları ve bölgenin saygın kişilikleri idam edilmiştir. Bu baskıcı siyasetin devamı olarak, 1944 yılının Kasım ve Aralık ayları süresince 110'unun siyasi, askeri veya akademik olarak bilinen kişilerin olduğu 470 kişi tutuklanmıştır.¹¹

1945-1946 yılları arasında 1670 kişiyi cezalandıran 450 tane siyasi mahkeme oluşturulmuştur. İktidara geldikten sonra AEP'nin Birinci Kongresi düzenlenene kadar, dört yıl süresince tam olarak 3500 siyasi rakibin yanı sıra 285 kişi de yargısız infaz edilmiştir. Aynı dönem içerisinde, arşiv kaynaklarına göre yaklaşık 7500-8000 aydın, sanatçı, iş adamı, din temsilcisi siyasi zulüm ve tutuklamalar, haklarının kısıtlanması sonucu ülkeden göç etmek zorunda kalmıştır.¹²

1944-1948 yılları arasında, batı üniversitelerinden mezun olan ünlü aydınların çoğu, aldıkları batı eğitimi yüzünden ‘‘büyük potansiyel risk’’ olarak sayıldıkları için rejim tarafından ya hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir.

* Arnavutca Enver Hoxha - metinde Enver Hoca olarak kullanıldı.

¹⁰ Enver Hoxha, **Rapor- Kongresi i Parë i Partisë Komuniste Shqiptare**, Tiran, 1950, s. 15.

¹¹ Afrim Krasniqi, **Partite politike ne Shqiperi (1920-2006)**, Tiran, Eurorilindja, 2006, s. 150.

¹² Krasniqi, **a.g.e.**, s. 151.

Araştırmacı Jon Hallidey aktarıyor ki, ‘‘Hoca’nın iktidara giden yolunda eski düşmanları ve eski arkadaşları oldukça fazladır’’.¹³ 1945-1946 yıllarında, komünist güçler ülkenin siyasi kontrolünü ele geçirdi ve siyasal çoğulculuğun belirtileri şiddet yoluyla sonlandırmışlardır. Tüm kritik milletvekilleri, özel mahkemelere çıkarıldıktan sonra Ağustos 1947 yılında Devlet Güvenliği’nin özel güçleri tarafından idam edilmiştir. Bunlar arasında en çok bilinen isimler şunlardır: Shefqet Beja*, Riza Dani*, İbrahim Karbunara*, Enver Sazani*, Kol Prela*, İslam Radovicka*, Selaudin Toto*, Faik Shehu*. Bunların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Arnavutluk’ta demokrasinin yerleştirilmesi ve siyasal çoğulculuğun doğması hayalleri büyük bir darbe almıştır.¹⁴

AEP’in ve Enver Hoca’nın siyasi düşüncelerini analiz etmek için teorik kaynağını Stalinizmi ve Enverizmin görüşlerinde aranmalıdır. Ülkeyi yönettikleri dönem süresince, AKP (AEP) komünist blokundan ödünç aldığı politik modelleri uygulamıştır. Rekabetçi ve özgür seçimlere dayanan Batı sistemlerinden farklı olarak doğu ülkelerinde Sovyet tipi tek partili sistemi hakimdir. Daha da fazlası, Doğu bloku ülkeleri arasında da Arnavutluk, yıllar içerisinde özel, farklı ve eşsiz kalmayı başarmıştır.

Enver Hoca kendisini, Stalin’in sadık öğrenci ve Stalinizmin teorik ile pratik derslerinin uygulayıcısı olarak tanımlayarak, stalinizmin kendi siyasi teorisinin kaynağı olduğunu belirtmektedir.¹⁵

¹³ Arshi Pipa, **Stalinizmi shqiptar**, Tiran, IKK, 2007, s. 167.

* Shefqet Beja (Şevket Beya) – Demokratik Cephesi Başkan Yardımcısı.

* Riza Dani - Şkodranın milletvekili; İşkodra "tepki" ve parlamentoda muhalefet başkanı mangası mahkum edildi.

* Sheh İbrahim Karbunara - milletvekili, İstanbulda okudu; 1912 yılında Arnavutluk Bağımsızlık Başlatıcısı, organizatör ve Ulusal Kongresi Lushnja delegesi; 1920-1924 demokratik hareketinin üyesi.

* Enver Sazani - Fransa’da okudu, doktor ve milletvekili.

* Kol Prela - Elbasan Pedagojik Müdürü.

* İslam Radovicka - üst düzey bir asker, Ulusal Kurtuluş Operatif Bölgesi eski komutanı; Milletvekili.

* Selaudin Toto - Torino Üniversitesinde okudu; Fen Enstitüsü kurdu; Parlamento mevzuat birinci yardımcısı.

* Faik Shehu (Şehu) – milletvekili.

¹⁴ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 158.

¹⁵ Hysamedin Feraj, **Skicë e mendimit politik shqiptar**, Tiran, Pegi, 2006, s. 229.

Arnavut Stalinizmi Avrupa'nın totaliter yönetim modelleri arasında en sert formu olarak görülmektedir. Siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından parti-devleti doğrultusunda, başında diktatörün olduğu tamamen merkezleşmiş totaliter rejimi Arnavutluk'ta hiç değişmeden 45 yıl hüküm sürmüştür. Bu model, aşırı askerileşme, ekonomik durgunluk, dış dünyayla neredeyse tamamen izole olmakla, insan haklarının çiğnenmesi, sansür, gizli polis ve 1967 yılından beri dini ibadetlerin yasağı ile karakterize edilmektedir. Rejime karşı gelen veya rejimi eleştiren ailesi ile birlikte ağır sonuçlara katlanmak zorundaydı. Siyasi cezaevlerine gönderilmek veya sosyal ayrımcılık görmek bu sonuçların sadece bazılarıdır. Enver Hoca, onun yazdığı eserlerinden birsinde böyle yazmış:

‘İlk olarak, güçlü, çelikten, her zaman Marksizm-Leninizme sadık, sınıf düşmanlarına karşı güçlü bir Parti’ye sahip olmak için biz komünist Arnavutlar Stalin’in öğretilerini başarıyla uyguladık ve Parti’de düşünce ve eylem birliğini korumak için ve Parti’yle halk arasında birliği güçlendirmek için özen göstermekteyiz. Stalin’in öğretilerini sosyalist endüstrinin yapılması ve tarımcılığın toplumsallaşması için takip ettik ve büyük başarılarla imza attık. Parti ve halkımız işçi sınıfı arasında yakın birliğin devam etmesi için mücadele edecek. Bizi, iç veya dış düşmanların dalkavuklukları ve kurnazlıklarına aldanmayacağız. Biz sınıfın hem iç hem de dış mücadelesini devam ettireceğiz ve düşmanların kötü eylemlerine karşı daima tetikte olacağız. Daima tetikte olmasaydık, Marks’ın, Engel’in, Lenin’in ve Stalin’in öğretilerini sadakatle uygulamasaydık, Arnavutluk modern revizyonizm çamurlarına düşecekti ve ne sosyalist ne de bağımsız olacaktı, proleterya diktatörlüğü yerine emperyalist-revizyonist güçlerin köleliği olacaktı. Bizim Parti’miz ve halkımız, Karl Marks’ın, Frederik Engels’in, Vladimir Ulianov Lenin’in ve Josif Stalin’in yolunda devam edecektir. Sosyalist Arnavutluk’un gelecek nesilleri, onların kutsal Parti’sinin

yolunu sadakatle izleyecek. Arnavutlar, komünistler ve partisiz vatanseverler şanlı öğretmen Josif Stalin'in anısı önünde saygıyla eğilecekler.'¹⁶

AEP sovyet modeline göre oluşturuldu, Hoca'nın ve AEP'in tek partili sistemi, sosyalist uygulamalarını da geçerek Avrupa'nın en despotik ve merkezci sistemlerinden birisine dönüşmüştür.¹⁷ AEP Siyaset Bürosu ve Sekreterliği ile ülkenin Halk Meclisi, hükümet, yargı gücü, ekonomi ve askeri güçleri gibi tüm resmi güçlerini kontrolü altına almıştır.

Enver Hoca bu konu hakkında şöyle demektedir: *'Biz halkımızla etle kemik gibi bağlı olan Arnavut komünistler, yaptığımız şeyin doğruluğuna inanınca, ne kadar şiddetli olursa olsun her fırtınanın karşısında dururuz. Ve fırtınaların üstesinden, Bolşevik Partisi'nin ve sovyet güçlerinin geldiği gibi, devrimin büyük Kaptanları Lenin ve Stalin'in geldiği gibi geleceğimize inanıyoruz.*

Stalin yoldaş – vatani ve Parti'yi koruyun dedi. – Halk düşmanın neler yaptığını ve ne kadar tehlikeli olduğunu görmesi için, foyasını tamamen ve inandırıcı kanıtlarla meydana çıkarılması lazım. Halkın gözünde tamamen itibarsızlaştırılmış bir düşman idam edilmese bile, ahlaki ve siyasi olarak idam edilmiştir, çünkü halkın desteği olmadan hiçbir şey yapacak durumda değildir.'¹⁸

Sovyet modeli Arnavutlar tarafından en acımasızca uygulamaya kurulmuştur. Kısa bir sürede Arnavutluk Doğu Avrupa'nın en Stalinist ülkesi haline getirmiştir. Siyasi planda Stalinist modelinin uygulanması Enver Hoca'nın kişisel gücünü ve uzun ömürlülüğünü garanti etmiştir. Enverizm'in perspektifi, sadece Marksizm-Leninizm yani stalinizme sadıktır.

Araştırmacı Hysamedin Feraj göre: *'Enverizm, temelinde gücün ele geçirilmesi ve korunması yatan gerçekçi bir politikadır. Enverist politika uygulamaları, siyasi*

¹⁶ Enver Hoxha, **Me Stalinin**, Tiran, 1979, s. 39.

¹⁷ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁸ Hoxha, **a.g.e.**, s. 92.

iktidarın korunması mutlak şekilde sağlanması ve onunla toplumun kontrol altında tutulmasına dayanan politik kavrayış açısından mantıksal çelişki olmadan anlaşılır ve anlatılabilir.'¹⁹

Enverizm, Arnavutluk'ta toplum hayatının üzerinde yaklaşık olarak elli yıl hüküm sürmüştür. Enverizm herşeyi neredeyse mutlak bir kontrol altında tutma şeklidir. Hükümetin siyaset, ekonomi, sanatsal-estetik, ahlaki, psikolojik gibi alanlarında engelsiz, insanların özel hayatının var olmadığı, şahsın dokunulmazlığının olmadığı hükmetmeyen bir sistemdir. Enverizm, yeni bir siyasi sistemin ve sadece siyasi değil, ayrıca toplumsal bir sistemin diktacı-totaliter özelliklerini göstermektedir.

Enver Hoca neredeyse yarım asır Arnavutluk komünist hareketinin başında bulunmuştur. Hoca'nın gücü ele geçirme yolu ve gücü ele geçirdikten sonraki yolu eski düşmanlarının gövdeleriyle ve yeni arkadaşlarıyla doludur. Arnavut komünist rejiminin gerçekleştirdiği devamlı temizlik ve cinayetler kadar hiçbir komünist rejim yaşamamıştır. Aynı zamanda, hiçbir komünist parti de Enver Hoca önderliğindeki AKP kadar hızlı başarıya ulaşmamıştır. Kasım 1941 yılında kuruluşundan sadece üç yıl sonra AKP Arnavut halkını hem iç hem de dış düşmanlarına karşı tam zafere ulaştırmıştır.

Arnavutluk'ta totaliter rejiminin organizasyonunun dört tane en önemli özelliği vardır:

a.) Hayatın her parçasında Arnavut Emek Partisi'nin lider rolünde olması. Diğer tüm siyasi partilerinin ve AEP'in içindeki muhalif hiziplerin eylemlerinin sonlandırılması. Parti herşeyin üstündedir. Parti'nin üyesi, parti görüşlerinin uygulandığı tüm alanlarda uzmandır.

b.) Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin tamamen siyasileşmiştir. Kuvvetler tekelleşmiştir. Devletin faaliyetleri ile ilgili temel kararlar komünist partisinin en yüksek adli mevkii olan Siyaset Bürosu tarafından verilir.

¹⁹ Feraj, a.g.e., s. 358.

c.) Devlet işleri idaresinin genel olarak planlanması üretilen herşeyi kapsıyordu. Köylerdeki birkaç tavuk hariç ülkenin tüm varlıkları devletleştirildi.

d.) Tüm toplum ideolojileştirilmişti. Fuga göre: *“Estetik tadların sınıf karakteri vardır”*.²⁰ Örneğin: Vatandaşların saçlarını nasıl keseceklerine, elbise ve pantolon modasının ne olacağına Parti karar verir.

Arnavutluk'ta komünist rejimi süresince, Marksist-Leninist denilen ideolojide gömülü olan birçok bakış açısı, düşünce ve bakış açısı büyük bir sadakatle uygulanmıştır.

Raymond Aron'a göre totaliterlik beş ana unsurdan oluşmaktadır²¹:

1.) Siyasi aktiviteyi kontrol eden tek bir partiden oluşan rejimde totaliter şekiller görülür.

2.) Totaliter partinin dayandığı esas ideolojidir ve bunun sonucu olarak ideoloji devletin resmi gerçeğine dönüşür ve gerçeğin kendisi bu ideoloji etrafında dönüp her siyasi eylemin somutlaşmış şekli olmaktadır.

3.) Resmi bir gerçeğin dayatılması, baskı ve ikna etme araçlarının, kitle iletişim araçlarının (radyo, televizyon, basın vb.) bir tekele bağlanmasıyla gerçekleşir.

4.) Ekonomik ve profesyonel eylemler devlete tabidir ve devletin bir parçası haline getirilir. Devlet ile ideoloji birbirinden ayrılamaz oldukları için bu eylemler resmi gerçeğe kaplanır.

5.) Tüm eylemlerin ideolojiye tabi olduğu göz önüne alındığında, ekonomi veya mesleki alanlarda yapılan bir hata ideolojinin hatasıdır. Polis terörü ve ideolojik

²⁰ Artan Fuga, *Shtigje drejt guvës së gjarpërit*, Tiran, Ora, 2001, s. 76.

²¹ Raymond Aron, *Democracy and Totalitarianism*, USA, University of Michigan Press, 1990, s. 89.

terörle sonuçlanan olası suçların kökünde siyasileşme ve ideolojik dönüşüm yatar.

Raymon Aron'un totaliterlik hakkında belirtmiş olduğu beş noktaya ve yukarıda yaptığımız analize bağlı kalacak olursak, Arnavutluk'un siyasi sisteminin herşeyi yöneten ve devletin resmi ideolojisi haline gelen bir ideolojiye dayalı bir tek partili örgüt olduğunu söyleyebiliriz.

Herşeyin korkuyla tutulduğu ve ideolojiden sapmanın suç sayıldığı ve herkesin cezalandırıldığı bir sistemdir. Totaliter Arnavutluk'ta korku şu şekilde oluşturulmuştur: Parti tüm ekonomik ve entellektüel eylemleri kontrol ediyordu; gizli polis (devlet güvenliği) işbirlikçileri ve teknik vasıtasıyla her bireyi kontrol ediyordu; suçların cezalandırılması, sanığın avukat ile savunma yapmasına izin verilmediği ve savunmasını kendisinin yapması gerektiği için yargılama yapmayan parti mahkemesi tarafından uygulanıyordu.

Tüm bu durumlardan anlaşılacağı üzere, bu tip bir rejim, tüm suçlardan sorumlu olan büyük sayıdaki insanı hizmetçisi olarak kullanarak köleleştiriyordu.

1.2. Komünist Dönemi Arnavutluk Siyasal Kimliğine Anayasaların ve Kurumsal Yapının Etkileri

1.2.1. Arnavutluk'ta Tek Parti Sistemi (AEP) ve Özellikleri

AEP'nin ve Arnavutluk'ta diktatörlüğün çalışma mekanizması tüm tek partili ve diktatörlükle yönetilen Doğu ülke rejimleriyle aynıdır. AEP'in önermiş olduğu model birçok nedenden dolayı eşsiz kalmaktadır. Komünistler iktidara geldiklerinde Arnavutluk yaklaşık bir milyonluk nüfusla küçük bir ülkeydi. Arnavutluk o dönemde fakirdir ve birkaç rejimin etkisindedir. Bir devlet ve toplum olarak fazla tecrübesi olmayan, istikrarlı demokratik gelenekleri olmayan bir ülkeydi. Arnavutluk'taki komünizm hareketi de dışarıdan gelmektedir, dış bir modele göre, devlet idaresinin son evresinde ve tam olarak ele alındıktan sonra örgütlenmiştir. 1944 yılında Arnavut Komünist rejimi seçimsiz, rakipsiz dayatılan ve farklı düşüncelere karşı hoşgörünün ve yönetim deneyiminin olmadığı bir modeldir.

AEP ilk başlarda siyasi bir model değildir, siyasi ittifakları sayesinde diğer ülkelerin hazır olan modelleri kopyalanıp uygulanmıştır.²²

1944-1948 yılları arasında Arnavutluk modeli, tamamen Yugoslavya'nın kontrolü altında olan bir taklittir ve yaklaşık 15 yıl sonra Sovyet modeline uyarlanmıştır.²³ SSCB ile ayrı düştükten sonra 1960 yılında Arnavutluk'ta Çin modeli uygulanmaya başlanmıştır. Çin ile ayrı düştükten sonra AEP, Tito ve üçüncü dünya ülkeleri çerçevesindeki siyasi hareketlerinin modelinin bir taklidi olan tam izolasyonu ve hem doğu hem de batıdan kopmayı seçmiştir.

Arnavutlukta Yugoslav modeli ve etkisi komünizm için önemlidir. Anayasal metinler de dahil olmak üzere hemen hemen bütün önemli yasalar Yugoslav modeline göre ve onlar tarafından gönderilen uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Arnavutluk ve

²² Afrim Krasniqi, *Sistemet politike në Shqipëri*, Tiran, UFO Press, 2009, s. 223.

²³ Tom Gallagher, *Balkans after the Cold War: from tyranny to tragedy*, London, Routledge, 2005, s. 28.

Yugoslav modellerinin arasındaki benzerlik muhalefet grupların da davranış biçimi şeklindedir.

Enver Hoca Stalin'i taklit ederek "Marksizm-Leninizm'e" dayanan kendi diktatörlüğünü kurmuştur. İlk başta düşmanlarının ortadan kaldırılması üzerine odaklanmıştır ki onları "halkın düşmanı" ilan etmiştir. Daha sonra, Stalinist ekonomik sistemi ortaya çıkmıştır. Bu da sanayinin millileştirilmesiyle dış ve iç ticaret kontrolünü ele geçirilmesi anlamına gelmektedir.

Enver Hoca'nın Çin'i örnek alarak yaptığı bazı hamleler daha çok Kültürel Devrim ile alakalıydı ki bunlar birçok dönüşümlere sebep olmuştur. Bu dönüşümlerin amacı Arnavutlukta komünizmin oluşması ve gelişmesidir.

AEP tamamen tutucu, totaliter, dışlayıcı, ayrımcı ve tehdit edici bir rejim oluşturmuştur. Her birey, önce parti sonra kanun karşısında sorumludur. Ülkenin en önemli siyasi kararlarını tüzel kişiliği olmayan Merkez Komitesi Siyasi Bürosu almaktadır. En önemli siyasi kararların alınması, bu büro ve diktatör tarafından belirlenmektedir.²⁴

AEP'in çalışma mekanizması şu şekildedir: her üretim birimi, yerleşim merkezi, semt, küçük köy ve buna benzeyen birliklerde birkaç üyeden oluşan partinin bir departmanı bulunmaktadır. Onlar genelde ortaokul eğitimi görmüş işçi ve kooperatif çalışanları olmak üzere farklı mesleklerden insanlardır. Komünistlerin eğitimi için Tiran şehrinde diktatörün karısı Nexhmije Hoca'nın yıllarca müdürlüğünü yaptığı "V.I. Lenin" Parti Lisesi kurulmuştur.²⁵ Partinin ana kuruluşları buldukları bölgelerde, gerçekleşen tüm gelişmeleri, vatandaşların hareketlerini, muhtemel şüpheleri analiz edip, kadronun politikası için önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca, icra kurulu müdürleri ve diğer tüm görevlileri değerlendirip raporlamaktadırlar.

²⁴ Krasniqi, a.g.e., s. 223.

²⁵ Valentina Duka, *Historia e Shqipërisë 1912-2000*, Tiran, Kristalina KH, 2007, s. 224.

Ayrıca diğer eski komünist ülkelerinden farklı olarak Arnavutluk'ta, tek bir kişi (Enver Hoca) tarafından tasarlanan, yönetilen ve kontrol edilen bir siyasi sistem yaratılmıştır. O ölümüne kadar ülkeyi yönetmiştir ve iktidarının ilk on yılı boyunca devletin ve partinin tüm ana görevlerini üstlenmiştir.²⁶ Aşağıdaki tabloda, komünist liderlerinin devlet başkanı olarak kaldıkları süre verilmiştir. Bu tabloda da görülüyor ki, diğer komünist liderlerle karşılaştırıldığında Enver Hoca'nın ülkesini en uzun süre yönettiği görülmektedir.

Tablo 1 - Komünist Liderlerin Devlet Başkanlığı Süreleri (1945-1990)

1.	Enver Hoca	Arnavutluk	1944-1985	41 yıl
2.	Josif Broz Tito	Yugoslavya	1944-1980	36 yıl
3.	Todor Zhivkov	Bulgaristan	1954-1989	35 yıl
4.	Janosh Kadar	Macaristan	1956-1988	32 yıl
5.	Josif Stalin	BRSS	1922-1953	31 yıl
6.	Nikolay Çavuşesku	Romanya	1965-1989	24 yıl
7.	Valter Ulbricht	Doğu Almanya	1950-1971	21 yıl

Kaynak: Kastriot Dervishi, *Historia e shtetit shqiptar (1912-2005)*, Tiran, Sh B55, 2006, s.225.

Arnavutluk'ta karar almanın iki ana mekanizması bulunmaktadır: Enver Hoca'nın genel sekreteri olduğu ve 2-3 yandaşıyla yönetmiş olduğu Merkez Komitesi Sekreterliği ve yine kendisi tarafından yönetilen Siyaset Bürosu. Bu iki ana yapı eş zamanlı olarak ülkede en üst idari, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını gerçekleştirmektedir.

Arnavutluk Emek Partisi'nin programının ve örgütlenmesinin ana belgesi, Kasım 1948 yılında gerçekleşen partinin birinci kongresinde onaylanan AEP Tüzüğüdür.

Programın önsözünde AEP'nin AKP'nin doğrudan devamı olduğu açıklanmıştır. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Statüsü (1946) göre: "Arnavutluk işçi sınıfının en yüksek

²⁶ Duka, a.g.e., s. 225.

örgütlenme şekli olan işçi sınıfının örgütlenmiş yenilikçi grubu’’²⁷ olarak tanımlanmakta ve en büyük amacının ‘‘Arnavutluk’ta sosyalizmin ve komünizmin gerçekleşmesi’’²⁸ olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca, ‘‘AEP gönüllü komünist militanların oluşturduğu ideolojik ve örgütsel bakımından monolitik birliğe sahip ve hiçbir şekilde bölücü, hizipçi eylemlere ve Marksizm-Leninizmin genel çizgisinden sapmaya izin vermeyen bir ittifaktır’’²⁹ diye açıklanmaktadır. AEP kendisini ‘‘Tüm işçi, toplumsal ve devlet organizasyonlarının önde gelen gücü ve yöneticisi’’ olarak ilan etmiştir. AEP diğer hiçbir rakip siyasi partiyi tanımamakta ve ülkenin tüm ilerici ve demokratik güçlerini Demokratik Cephe’de toplayarak parti-devleti modelini desteklemektedir. AEP Sovyetler Birliği modelini örnek aldığını beyan ediyordu ve Marksist-Leninist idari kavramlarının baskın olduğu bir dünya için çalışıyordu.

Politikası belirlenirken ve tüm faaliyetlerde AEP ‘‘Marksizm-Leninizm ile yönetildiğini’’ ifade etmiştir. Ayrıca, Partinin gücünün, çelik gibi güçlü birliğinin, tarihi zaferlerinin kaynağının Marksist-Leninist ilkelere karşı duyulan sadakatte, ülkenin iç koşullarına uygun olarak uygulanmasında ve belirli uluslararası koşullarda yattığı ifade edilmektedir.’’³⁰

Bu amaca ulaşılması için, AEP yerine getirilmesi gereken birkaç ana görevi belirtmektedir:

- Sosyalist devrimin durmaksızın gelişmesi;

- Üretim güçlerini hızlı bir şekilde geliştirerek Arnavutluk’u tarım-sanayi devletinden sanayi-tarım devletine dönüştürmek için sosyalizmin teknik malzeme altyapısının sağlanması.

²⁷ Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë, Tiran, 1966, s. 3.

²⁸ Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë, Tiran, 1966, s. 4.

²⁹ Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë, Tiran, 1966, s. 5.

³⁰ Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë, Tiran, 1966, s. 14-15.

- Üretimde sosyalist ilişkilerin sürekli geliştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi
- Toplumun maddi refahının ve kültürel seviyesinin durmadan yükselmesini sağlamak.
- Tam sosyalist bir toplumun oluşturulması için ve kademeli olarak komünizme geçişi için en büyük silahı olan proletarya diktatörlüğünün güçlendirilmesi ve mükemmelleştirilmesi.³¹

AEP parti üyesi ve üye adayları alımı sürecine büyük önem vermektedir. AEP'in kavramında ideal parti üyesi "*Halk iktidarını güçlendirmeye ve korumaya kararlı olan savaşı*" ve "*burjuvaya, faşizmin ve feodalizmin kalıntılarına ve gericiliğe karşı savaşıma kararlı olan*" ve partiyi "*devrimci uyanıklığı geliştirerek, düşmanların darbelerinden ve partinin birliğini hem iç hem de dış düşmanlardan koruyan*" marksist-leninist ilkelerinin yetenekli eylemcisine dönüşmeye hazır olan köylü ve işçidir.³²

AEP'e göre partinin ve devletin örgütsel ilkesi demokratik merkezîyetçiliktir. Bu ilkeye göre de herhangi bir idari organının seçimi "*Genel toplantılarda, konferanslarda ve kongrede aşağıdan yukarıya doğru*"³³ yapılır. AEP'nin örgütlenme şeması Doğu Avrupa komünist parti modelleriyle aynıdır. Ülkedeki her mahallede, köyde, üretim biriminde, kurumda, işletme veya herhangi bir sivil veya sosyal toplulukta partinin temel kuruluşları oluşturulmaktadır. Parti Kongresi merkezi düzeyde en yüksek kanuni kuruluşur ardından Merkez Komite gelmekteydi. Parti yönetiminin icrası açısından Merkez Komitesi'nin yanında dört merkezi müdürlük oluşturulmuştur. Propaganda ve Ajitasyon, Örgütlenme ve Denetleme, Personel ve son olarak Tarım Müdürlüğü.

AEP'nin tüzüğünde belirtiliyor ki "*Partinin en yüksek organı Kongredir*"³⁴. Kongre'nin yetkileri arasında Merkez Komitesi'nin ve Merkezi Denetim Komitesi'nin

³¹ **Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë**, Tiran, 1966, s. 16.

³² Kastriot Dervishi, **Historia e shtetit shqiptar (1912-2005)**, Tiran, Sh B55, 2006, s. 226.

³³ Duka, **a.g.e.**, s. 228.

³⁴ **Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë**, Tiran, 1966, s. 77.

raporunun onaylanması; Parti Tüzüğü'nün ve programının yeniden yorumlanması ve değiştirilmesi; esas sorunlar ile ilgili partinin taktiksel tutumlarının belirlenmesi vs. bulunmaktadır.

İkinci önemli bir organ da Merkez Komitesi'dir.³⁵ Bu organın yetkileri arasında partinin tüm faaliyetlerini yönetme, diğer partilerle olan ilişkilerde partiyi temsil etme, doğrudan yönetmiş olduğu partinin farklı kurumlar vasıtasıyla parti merkez organların redaksiyonlarını açma, partinin en önemli yerel kuruluşlarında parti organlarının yayımlanmasına izin vermek gibi yetkiler bulunmaktadır.

Şehir, ilçe ve bölge düzeylerinde Parti Komitesi, Parti Kongresi ve esas kuruluşlar faaliyet göstermektedir. Yerel düzeyde en önemli idari organlar Parti Birinci Sekreteri, Parti İkinci Sekreteri ve 9-11 üyeli Parti Büroları'ndan oluşan Parti Komiteleri'dir.³⁶

AEP'in baskın bir parti olabilmesi için, 1976 Anayasası'na aşağıdaki konularda ele alacağımız özel maddeler eklenmiştir.

³⁵ **Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë**, Tiran, 1966, s. 81.

³⁶ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike në Shqipëri (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 230.

1.2.2. Anayasalar ve Etkileri

Anayasa, devlet örgütlenmesinin temel ilkelerini, yapısını ve ana işlevlerini sağlayan temel kanun olarak kabul edilmektedir.

Arnavutluk devleti komünizm dönemi (1945-1990) süresince iki anayasa hazırlığı ile karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan biri 1946 Anayasası ve diğeri 1976 Anayasası'dır. Bu anayasaların oluşumu Arnavutluk'un bulunduğu siyasi, ekonomik ve kültürel konumuyla yakından ilgilidir.

Aşağıda, Arnavutluk'un farklı dönemlerdeki Anayasa'ları ile ilgili bir özet tablosu gösterilmiştir. Biz özellikle komünizm döneminde (1945-1990) kullanılan anayasalar üzerinde duracağız.

Tablo 2 - Arnavutluk Anayasaları

Numara	Yıl	Arnavutluk Anayasaları
1.	19. 04. 1914	Arnavutluk Statüsü/Tüzüğü (Uluslararası Denetim Komisyonunun tarafından derlenmiştir)
2.	31. 01. 1920	Lushnja Statüsü/Tüzüğü
3.	02. 03. 1925	Arnavutluk Cumhuriyeti Temel Statüsü/Tüzüğü
4.	01. 12. 1928	Arnavut Krallık Statüsü/Tüzüğü
5.	03. 06. 1939	Arnavutluk Krallık Temel Statüsü/Tüzüğü
6.	14. 03. 1946	Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Statüsü/Tüzüğü
7.	05. 07. 1950	Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Anayasası
8.	28. 12. 1976	Arnavutluk Halk Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası
9.	29. 04. 1991	Ana Anayasal Hükümleri
10.	28. 11. 1998	Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası

Kaynak: Ylli Bufi, **Tempulli i demokracisë**, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 46.

Rejimin yeni Anayasa'sının hazırlanması ve onaylanması komünist rejiminin en önemli siyasi olaylarından bir tanesidir. 1946 Anayasa'sı 6 başlık ve 98 maddeden oluşmaktadır ve Yugoslav Anayasası'nın etkisi altında hazırlanmıştır. Kurucu Meclis tarafından Mart 1946 tarihinde onaylanan komünist rejiminin ilk anayasası "*Arnavutluk Emek Partisi tüm işçi kurumlarının olduğu gibi toplumsal örgütlerin ve devlet örgütlerinin de öncü çekirdek kurumudur*".³⁷

Anayasa'nın ilk başlığında, Arnavutluk'un ilkeleri ve Halk Cumhuriyeti'nin "*İşçilerin ve köylü emekçilerin*"³⁸ olduğu ilan edilmektedir. Egemenlik hakkında ise "*Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nde egemenlik, halk meclisleri tarafından temsil edilen şehir ve köy emekçilerine aittir*"³⁹ diye belirlenmektedir.

Seçim kurumu ile ilgili olarak, Anayasa'da (madde 5) seçim ilkesi ve özgür seçimlerin genel, eşit, doğrudan ve gizli oylamayla gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır. 1946 Anayasası'nın 16. maddesinde rejimin her vatandaşına hatta kadınlara ve kızlara ve orduda görev yapan askerlere oy hakkı verildiği vurgulanmıştır.⁴⁰

Yeni Anayasa devlete, mal varlıklarının yönetimi ve dağıtılmasında önemli rol vermiştir. 7. Maddesiye göre Anayasa, devletin ekonomik düzenini ve devletin iç ve dış pazar üzerindeki kontrolünü belirler. Özel mülkiyeti ve rekabet yeteneğini önemli ölçüde sınırlamış ve ekonominin devletçi ve kooperatifçi biçimini öncelikli kılmıştır. Ayrıca, ekonomik gelişiminde merkeziyetçi ilkesini belirlemiştir.

Bu ilkeye göre "*Devlet ekonomik hayatı ve gelişimini genel ekonomi planı üzerinden yönetir. Devletin ekonomi sektörüne ve kooperatifçi sektöre dayanarak ekonominin özel sektörünü kontrol altına alır*".⁴¹

³⁷ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 4.

³⁸ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 5.

³⁹ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 7.

⁴⁰ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 8.

⁴¹ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 12.

Özel bir madde de kadın haklarına adanmıştır. 17. madde kadın-erkek eşitliği için bir yenilik olarak kabul edilmiştir ve spesifik olarak *‘‘Kadının erkek ile eşit değerinde bir iş ile ödüllendirilmesi hakkı vardır. Ayrıca kadının erkeklerle eşit sosyal güvenlik haklarına da sahiptir’’*.⁴² Kararın alındığı dönemde, siyasi ve sosyal alanlarda kadın ve erkek haklarının eşitlenmesi için büyük bir başarıyı ifade etmektedir.

28 Aralık 1976 tarihinde, Halk Meclisi Arnavutluk’un Yeni Anayasa’sını onaylamıştır.⁴³ Bu anayasada yapılan değişikliklerde ağır stalinist etkiler görülmektedir. Bu değişiklikler daha ilk maddede ülkenin isminin Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti olarak değiştirilmesiyle başlamıştır. Bu anayasanın 2. Maddesinde devletin yapısı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

‘‘Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti, tüm emekçilerin çıkarlarını ifade eden ve koruyan bir diktatörlük ve proletarya devletidir. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti halkın Arnavutluk Emek Partisi kapsamında birleşmesine dayanmaktadır.

Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Arnavutluk Emek Partisi etrafında halkın birliğine dayanmaktadır ve temelinde işçi sınıfının önderliğinde olan işçi sınıfı ile kooperatifçi köylü ittifakı bulunmaktadır’’.⁴⁴

3. madde tüm doğu komünist ülkeleri arasında eşsiz bir halde bulunmakta, çünkü anayasanın bu maddesinde parti-devleti ve AEP *‘‘Toplumun ve devletin tek ve öncü gücü’’*⁴⁵ olarak belirtilmiştir. Bu maddede ayrıca Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti’nde egemen ideolojinin marksizm-leninizm olduğu belirtilmektedir.⁴⁶ Bu ideolojinin ilkelerine dayanarak tüm sosyalist toplum düzeni gelişir. Parti’nin öncü rolü diğer maddeler ile de güçlendirilmiş ve özellikle 67. maddede Halk Meclisi’nin *‘‘İç ve*

⁴² **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 2.

⁴³ Kastriot Dervishi, **Historia e shtetit shqiptar (1912-2005)**, Tiran, Sh B55, 2006, s. 729.

⁴⁴ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 2.

⁴⁵ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 3.

⁴⁶ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 3.

dış siyasetin ana gidişatını, AEP'nin genel çizgisine ve direktifleri doğrultusunda belirler''⁴⁷ ibaresi bulunmaktadır.

Komünist devletin siyasi düzeninin belirlenmesinde en önemli değişim Halk Cumhuriyeti'nden Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ne geçişi olmuştur. AHC, *''Tüm emekçilerin çıkarlarını ifade eden ve koruyan bir diktatörlük ve proletarya devletidir''* ve *''Arnavutluk Emek Partisi etrafında halkın birliğine dayanmaktadır ve temelinde işçi sınıfının önderliğinde olan işçi sınıfı ile kooperatifçi köylü ittifakı bulunmaktadır''*.⁴⁸

Anayasa'nın 55. maddesinde *''Herhangi faşist, anti-demokratik, dini ve anti-sosyalist karakterli kuruluş oluşturmak yasaktır''⁴⁹* diye yazmaktadır ve sonuç olarak AEP düşüncesine karşı olmak veya karşı faaliyette bulunmak yasaktır. Diğer demokratik partilerin kurulmasını yasaklayan bu madde belki de anayasanın en tuhaf maddeleri arasındadır. Enver Hoca bu madde ile çoğulcu demokrasinin ve Arnavutluk'ta demokrasinin gelişmesini ve sağlamlaşmasını engellemiştir.

Anayasanın en ilginç noktası da, spesifik olarak 14. maddesinde belirtilen Arnavutluk'un kendi güçlerine dayanması ilkesidir:

''Sosyalizmin inşasında, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti öncelikli olarak kendi güçlerine dayanmaktadır.''⁵⁰

Araştırmacı Vickers'e göre: *''Arnavutluk kendi kendisini, aynı zamana ait benzer bir örneğin bulunmasının zor olduğu bir ideolojik ve siyasi izolasyona maruz bırakmıştır''⁵¹*, izolasyon ve gelecekteki zor yıllar bu anayasanın sonucudur.

Haftalık olan *''Parti'nin Yolu''* gazetesinde *''Kendi güçlerine dayanma ilkesi Parti'mizin kuruluşundan beri duraksamadan istikrarlı bir şekilde uygulanmıştır. Bu*

⁴⁷ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 4.

⁴⁸ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 5.

⁴⁹ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 6.

⁵⁰ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 8.

⁵¹ Miranda Vickers, **Albania: from anarchy to a Balkan identity**, New York, New York University Press, 1997, s. 317.

ilke, iç etkenin devrim savaşının zafere ulaşması ve işçi sınıfının gücü kendi ellerine almaları için önemli ve belirleyici olduğu kadar sosyalizmin inşası ve ülkenin korunması için de belirleyici ve çok önemli olduğu marksist-leninist tezinden türemektedir’’.⁵²

Hoca ‘‘Marksizm-Leninizmin temel ilkeleri bu yeni Anayasa’nın tamamen içine işlemiştir’’ ve ‘‘AEP’nin devrimci tecrübesinin ve derslerinin vücut bulmuş halidir’’⁵³ diye belirtmiştir. O’na göre, yeni anayasa sınıf karakterini silmiyor ve devletin proletarya diktatörlüğü doğası ile AEP’in öncü rolünü ilan etmektedir.

Kendi güçlerine dayanma ilkesi doğrudan, halkın, geniş emekçi kitlelerin toplumun gelişmesindeki belirleyici rolü üzerindeki marksist-leninist tezinden türemektedir. Yoldaş Enver Hoca Parti’nin 7. Kongresi’nde ‘‘Kendi güçlerine dayanma ilkesi herşeyden önce Parti liderliğindeki halkın zihinsel ve fiziksel yaratıcı enerjisine güçlü bir şekilde dayanmamızı gerektirmektedir. Sosyalizm, kitlelerin faaliyetidir, bundan dolayı üretilen ve oluşturulan her şey emeğin, terin ve halkın düşüncesinin meyvesidir’’.⁵⁴

Olağandışı bir yenilik de anayasa ile dini ibadetlerin (37. madde) yasaklanmasıdır. Bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi Arnavutluk’u dünyanın ilk ateist devleti haline getirmiştir. Bu madde anayasada şu şekilde ifade edilmiştir: ‘‘Devlet hiçbir dini tanımaz ve insanlarda materyalist bilime dayalı dünya görüşünü aşılacak için ateist propagandasını ve gelişimini destekler.’’⁵⁵

Ayrıca bu anayasayla, yurt dışından kredi ve borç alımının yasaklanması onaylanmıştır. Bu anayasa ve 80’li yıllarının başında Çin’le ilişkilerin bozulması Arnavutluk’un siyasi ve ekonomik bakımdan zor koşullarda bulunmasına neden olmuştur. Zoraki sanayileşmenin devam ettirilmesi, tek başına kalan Arnavut vatandaşlarının hayat standardını belirgin bir şekilde düşürmüştü. Gelecek yıllarda ülke

⁵² **Rruga e Partisë**, Tiran, Viti XXIV, Janar 1977, s. 40.

⁵³ Enver Hoxha, **Raport në Kongresin e 7-te të PPSH**, Tiran, 1977, s. 85.

⁵⁴ Enver Hoxha, **Raport në Kongresin e 7-të të PPSH**, Tiran, 1977, s. 86.

⁵⁵ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 9.

sıradan vatandaş tarafından her gün hissedilen daha da derin bir ekonomik krizle karşı karşıya gelmiştir, temel gıda maddelerinin eksikliği bu durumu en belirgin şekilde yansıtmaktadır. Ekonomik durumun bozulması sonucu, devlet mülklerinin çalınması ve kötüye kullanılması gayet normal hale gelmişken rüşvetin verilmesi sıradan bir olay olmuştur.

1976 yılında rejim propagandası doruk noktasına ulaşmıştır. Propagandalara göre Arnavutluk yönetimin işlevselliği açısından diğer devletlerin örnek alabilecekleri bir model devlete dönüşmüştür. Hoca, Sovyetler Birliği'yle bile kıyaslanamayacak eşsiz bir devlet ve siyasi sistemi yaratmaya çalışmıştır. Bu durum en iyi şekilde Anayasa'nın önsözünde, parti devletinin tarihi başarıları sıralandıktan sonra resmi bir şekilde *“Sosyalizm eski sömürücü düzenin üzerindeki mutlak üstünlüğünü göstermiştir”* ve *“Arnavutluk eksiksiz sosyalist toplumun oluşturulması aşamasına girmiştir”*,⁵⁶ ifadeleriyle açıklanmaktadır. Aktif, ilham verici ve uluslararası bir rol alma hırsı komünist liderliğini anayasanın önsözünde *“Büyük tarihi değişiklikler sosyalist devrimin sürekli gelişmesi için yeni şartlar yaratmıştır”* ve *“Arnavutluk dış siyasetinde sosyalizmin ve komünizmin büyük idealleri liderliğinde hareket etmektedir ve bunların dünya çapında zafere ulaşmaları için mücadele etmektedir”*,⁵⁷ ifadelerini kullanmaya itmiştir.

Yeni Anayasa'nın (1976) bir diğer özelliği de, güçlerin ayrılığı ve dengesi demokratik ilkesinin tam tersi olan güçlerin birliği ilkesinin ilan etmesidir. Tüm anayasal yetkiler partiye bağlı, parti tarafından seçilip kontrol edilmiş ve bunun sonucu olarak hem siyasi hem de hukuki gündemleri parti tarafından belirlenmiştir.⁵⁸

Anayasa'nın ikinci başlığında vatandaşların hakları ve görevleri hakkında bahsedilmektedir: *“Vatandaşların hakları ve görevleri genel çığara öncelik verilmek*

⁵⁶ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 9.

⁵⁷ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 10.

⁵⁸ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 213.

*üzere, bireylerin ve sosyalist toplumun çıkarlarının uzlaşması temeli üzerinde kurulur’’.*⁵⁹

Vatandaşlar kanun önünde eşit ilan edilmiş (36. madde), aynı anayasada açık olarak kanun önünde eşitsizliği belirten sınıf mücadelesine öncelik verilmiştir. Anayasanın bir maddesinde de *‘‘Emek Parti’sinin liderliğinde toplumun, köylü kooperatifçilerin ve diğer emekçilerin öncüsü olarak işçi sınıfı sosyalist düzenin güçlendirilmesi ve devrimin zaferlerinin korunması için devlet organları, ekonomik ve toplumsal kuruluşların ve emekçilerinin üzerinde doğrudan kontrol uygulamaktadır’’*⁶⁰ ifade edilmektedir.

Bu yetki, işçi grubunu diğer toplumsal gruplar üzerinde ve özellikle akademik ile aydın gruplarının üzerinde baskı kurmak için kullandığı komünist rejimlerinde resmi olduğu kadar tipiktir de.

Komünist dönemde Arnavutluk’taki ana devlet kurumlarının örgütlenmesini sonraki bölümde değerlendireceğiz.

⁵⁹ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 18.

⁶⁰ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 3.

1.2.3. Kurumsal Yapılar ve Etkileri

Devletin yapılandırılması başlığı altında Anayasa Halk Meclisi'ne önemli bir rol tanımaktadır. Anayasa'ya göre Halk Meclisi *“Milletin ve devletin egemenliğini koruyan ve egemenlik haklarını uygulayan, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin idari gücünün en üst organıdır”*.⁶¹

Yasama gücü meclis olacaktır, fakat kanun önerileri sadece milletvekilleri ve hükümet tarafından değil, Halk Meclisi Prezidyumu olarak da bilinen Meclis başkanlığı tarafından da yapılabilecektir. Yeni cumhuriyetçi modelinde meclisin gücü semboliktir, çalışmalar yılda iki defa ve birkaç günlüğüne gerçekleşmektedir. Meclis kanunları onaylamakta ve milletvekillerinin görev sürelerini onaylama veya iptal etme özel yetkisine sahip olduğu komisyonlar üzerinden çalışmaktadır.⁶²

Pratikte halk cumhuriyetinin meclisi yoğun aktivitelerin ve tartışmaların olmadığı, partinin üst organları tarafından açık ve her zaman oybirliğiyle seçilen milletvekili, maaşlı milletvekilleri olmayan ve böylelikle profesyonel siyasetçilerin olmadığı resmi bir makamdır. Ayrıca meclisin, hükümetin, herhangi bir başbakanın veya bakanın çalışmasının gözden geçirildiği veya tartışıldığı herhangi bir vaka yoktur. Başbakana herhangi bir çağrıda bulunma, O'na soru sorma veya ona karşı oylama vs. gibi bir durum gerçekleşmemiştir.⁶³

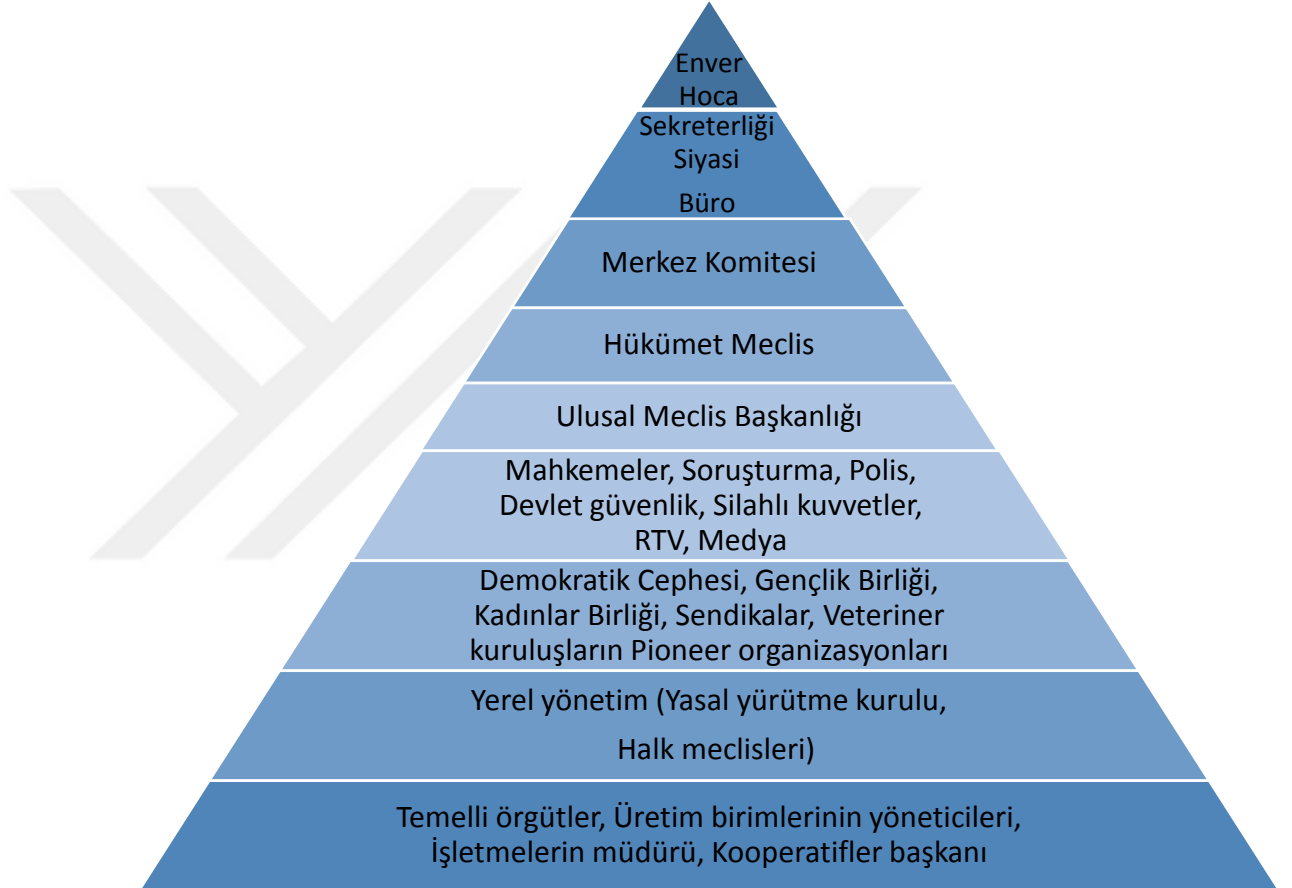
Halk cumhuriyeti modelinde devletin en üst organı devlet başkanı makamıdır. Bu model Sovyet Birliği'nde uygulandığı için, Arnavutluk dahil olmak üzere tüm komünist devletlerinde de uygulanmıştır. Kuruluş *“Halk Meclisi Prezidyumu”* olarak adlandırılmakta ve bir başkan, üç yardımcı başkan, bir sekreter ve on üyeden oluşmaktadır.

⁶¹ Andon Kume, *Legjislacioni zgjedhor dhe zbatimi i tij gjatë periudhës së tranzicionit në Shqipëri*, Tiran, West Print, 2015, s. 89.

⁶² Kume, *a.g.e.*, s. 92.

⁶³ Kume, *a.g.e.*, s. 93.

Tablo 3 –Kurumların Hiyeraşi Piramidi

Anayasa'nın 58. maddesine göre⁶⁴, Halk Meclisi Prezidyum'un görevleri seçim tarihlerinin belirlenmesi, kanunların Anayasa ile uyumluluğunun kararının verilmesi, kanunların yorumlanması ve affin uygulanmasıdır.

Araştırmacı Luan Omari diyor ki: "*Halk Cumhuriyeti'nin en üst yürütme organını hükümet temsil etmektedir.*"⁶⁵ Hükümeti kurma ve feshetme yetkisi Meclis'e aittir ve hükümet Meclis'e karşı sorumludur. Halk cumhuriyeti modeli askeriyenin genel

⁶⁴ Kume, a.g.e., s. 97.

⁶⁵ Luan Omari, *Parimi i ndarjes dhe kontrollit të ndërsjelltë të pushteteve*, Tiran, Elena Gjika, 2011, s. 70.

olarak örgütlenmesini ve yönetilmesini, bakanlıkların ve anayasal kurumların iç örgütlenmesini ve görevlendirilmesini belirlemektedir. Hükümet, hükümet başkanı tarafından yönetilmekte ve başkan, başkan yardımcıları, bakanlar ve Plan Komisyonu'ndan oluşmaktadır.

Emek Partisi ve temel organları, Siyaset Bürosu ve Merkez Komitesi Sekreterliği'nin yetkileri anayasa dışı yetkililerdir. Alınacak en önemli siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri kararlar, ilk önce üst yönetim grubu Merkez Komitesi Sekreterliğinde alınır daha sonra Büro'ya geçer ve en son olarak hükümette, mecliste veya Halk Meclisi Prezidyum'unda resmileşir. Bu organlarda özellikle silahlı grup olarak kabul edilen kişiler hakkında mahkemelerde cezalandırılmaları için ön kararlar alınmaktadır. Parti kararlarının doğru ve hızlı bir şekilde alınması için 1945 yılından sonra özel mahkeme kurulmuştur. AEP'in üst yöneticileri bu mahkeme ile, partinin birçok siyasi rakibini, rejim eleştirmenlerini, hatta parti içi rakiplerini ağır şekillerde yargılayıp cezalandırmıştır.

Halk demokrasisinin siyasi modelinin uygulanması döneminde ve komünizm döneminde karar alıcı ve siyaset belirleyici temel kurum Siyaset Bürosu Kurumu'dur. Daha önce uygulanan tüm cumhuriyetçi ve monarşist uygulamalarından farklı olarak bu yeni siyaset modelinde Siyaset Bürosu Kurumu tek ve bütün diğer yetki organlarının üstündedir. Resmi olarak bu kurum Arnavutluk Emek Partisi'nin üst düzey yönetim halkasıdır.⁶⁶

Hukuk sisteminde de değişiklikler yapılmıştır. Anayasaya ve yeni toplumsal düzene göre adalet Yüksek Mahkeme, halk mahkemeleri ve askeri mahkemeler tarafından sağlanacaktır.⁶⁷ Mahkemeler, rejimin en sadık kurumları arasındadır ve onların aracılığıyla sınıf mücadelesinin zafere ulaşması için siyasi cezalandırılmalar ve parti tarafından tehlikeli veya şüpheli olarak tanımlanan her bireyin cezalandırılması yapılmaktadır.

⁶⁶ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 207.

⁶⁷ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 10.

Bu yeni devlet biçiminde Halk Meclisi Prezidyum'u, Meclis ve hükümet temel siyasi kuruluşlardır. Meclis sorumlulukları arasında 1946 yılının modelinden farklı olarak *''Arnavutluk Emek Partisi'nin genel çizgisi ve direktifleri doğrultusunda, devletin iç ve dış siyasetinin ana talimatlarını belirler''*⁶⁸ yetkisi eklenmiştir.

Başkanlık kurumu Halk Meclisi Prezidyumu organı tarafından kolektif bir şekilde *''Kalıcı faaliyetle, devlet gücünün üst organı''* olarak temsil edilmeye devam etmiştir.⁶⁹ Araştırmacı Luan Omari, resmi olarak Halk Meclisi'nin üst ve tam yetkili organ olduğunu aktarmaktadır. Fakat gerçekte etkili bir ağırlığa sahip değildi. Meclis, yılda iki defa, iki günden fazla sürmeyen olağan oturumlarda Emek Partisi'nin idari forumları tarafından önceden tasdik edilen Hükümet önerilerini onaylaması için toplanmaktadır. Tekçi sistemde güçlerin birliği ilkesi, arkasında parti devletinin tam yetkili en üst yönetiminin durduğu bir perdedir.⁷⁰

1976 Anayasa'sının 66. maddesinde *''Halk Meclisi devlet yetkisinin en üst organı, halkın ve devletin egemenliğin koruyucusu ve yasama hakkı olan tek organıdır''* diye ifade edilmektedir. Diğer tüm eski sosyalist devletlerde olduğu gibi Arnavutluk'ta da en yüksek temsil organı rolü sadece resmidir. Çünkü bu organ, arkasında hiçbir denetime tabi olmayan tam yetkili parti-devletinin durduğu bir örtüdür.⁷¹

Halk Meclisi, 250 milletvekilinden oluşan ve yılda sadece iki defa ve fazla uzun sürmeyen olağan oturumlarda toplanan bir organdır. Halk Meclisi toplantılarında bir tane bile siyasi tartışma gerçekleşmemiştir. Tüm görüşmeler, görüşmelerin konuları Halk Meclisi Prezidyum'u tarafından aktarılan *''üstten''* gelen siparişler üzerinde gerçekleşmiş, tüm görüşmeler hakiki bir şekilde veya parti çizgisi doğrultusunda oybirliğiyle oylanarak raporlara geçmiştir. Halk Meclisi'nin üstünlüğü ilkesine

⁶⁸ Omari, a.g.e., s. 70.

⁶⁹ Andon Kume, *Legjislacioni zgjedhor dhe zbatimi i tij gjatë periudhës së tranzicionit në Shqipëri*, Tiran, West Print, 2015, s. 97.

⁷⁰ Omari, a.g.e., s. 70.

⁷¹ *Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë*, Tiran, 1976, s. 12.

dayanarak meclis, Halk Meclisi Prezidyum'unu, bakanlar kurulunu, Yüksek Mahkeme'yi, Başsavcı'yı seçmekte, aday göstermekte ve azletmektedir.⁷²

Tekçi devlet düzeninde Prezidyum Meclise karşı sorumludur ve Meclis tarafından seçilebilir veya azledilebilir. O devletin kollektif işlevlerini yerine getirmektedir. Meclisin iki oturumu arasında, en yakın tarihteki oturumda Halk Meclis'ine onay için sunulmaları üzere kararnameleri hazırladığı için faaliyetlerde bulunmaktadır. Halk Meclisi'nin yasama faaliyetleri sınırlıdır, Prezidyum'un kuralcı faaliyetleri aslında yasama faaliyetleridir ve çok yoğunur. Fiilen Halk Meclisi'nin yasama rolü Prezidyum tarafından tamamen değiştirilmiştir. Bundan dolayı, ikinci dünya savaşından sonra Arnavutluk'ta yerleştirilen sistemde prensip ve pratik olarak parlamentarizm reddedilmiş ve kaybettirilmiştir denilebilir.⁷³

Bir diğer siyasi kurum olan hükümet de kollektif, yürütücü ve idari bir organ olarak oluşmaktadır. Hükümet meclisin ilk oturumunda seçilmiştir. Yeni anayasa, "bakan" atamalarının başlıca Halk Meclisi milletvekilleri arasında yapılmasını belirlemiştir.

1976 Anayasa'sı uzmanlarına göre *"İlan edilen temel hakların ve demokratik özgürlüklerin hepsi kısıtlı olmalarına rağmen sadece resmiydi, proletarya diktatörlüğü ve partinin tek mutlak yönetici rolü onaylandıktan sonra açık bir şekilde diğer hiçbir siyasi partiye izin verilmemiştir; daha da fazlası bilindiği üzere özel mülkiyet tamamen ortadan kaldırıldı, yani bu bakımdan daha önce hiçbir sosyalist devlette görülmeyen radikal bir reform gerçekleştirilmiş ve bilhassa 1967 yılına kadar özgür olan dini kültler yasaklanmış, bu kültler ortadan kaldırılmamış; kısıtlı bir şekilde ve baskı altında faal kalmalarına izin verilmiş, ama izin verildi. Bizde tamamen ortadan kaldırıldılar"*.⁷⁴

⁷² Ylli Bufi, **Tempulli i demokracisë**, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 168.

⁷³ Bufi, **a.g.e.**, s. 169.

⁷⁴ Omari, **Parimi i ndarjes dhe kontrollit të ndërsjellë të pushteteve**, s. 70.

1968 tarihli ‘Arnavutluk Halk Cumhuriyeti’nin adli örgütlenmesi üzerine’ kanununda ‘Sosyalist toplumun veya devletin, sosyalist ekonomi sisteminin ve halk devriminin diğer zaferlerinin, sosyalist örgütlerinin ve tabakalarının hak ve çıkarlarının ihlaline karşı adaleti halk mahkemeleri sağlar.’ 4. maddeye göre ‘Halk mahkemeleri, faaliyetlerinde Parti siyaseti tarafından yönetilir’. Yargı sistemi beş seviyeden oluşmaktadır: Yüksek Mahkeme, Yerel Mahkeme, Köy Mahkemesi, İller Mahkemesi ve İl Mahalleleri Mahkemesidir.⁷⁵

Yargı sisteminin en üst organı Yüksek Mahkeme’dir. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Ceza Kanunu’un 55. maddesine göre, ‘Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü toplumsal ve devlet düzenini devirmek amacıyla sözlü, yazılı veya herhangi başka bir şekilde ajitasyon ve propagandanın yapılması on yıla kadar hapisle cezalandırılır. Savaşa kışkırtan veya faşist propagandalar beş yıla kadar hapis ile cezalandırılır.’⁷⁶

1976 Anayasa’sı adli kurumların ideolojik rolünü vurgulamaktadır. Anayasaya göre adaletin sağlanması, sosyalist hukuk sistemini koruyan, suçların önlenmesi için mücadele eden, emekçi kitlelerini onların aktif katılımına güvenerek sosyalist yasallığının uygulanması için eğiten halk mahkemelerinin sorumluluğudur.

Diğer anayasal modellerinden temel bir fark da avukatlık organının kaldırılması ve Savunma Bakanlığının AEP’nin Merkez Komitesi’yle birleştirilmesidir. Bu karar vatandaş haklarının parti-devlet tarafından garanti edildiği ve eski monarşist ile kapitalist düzenin kalıntıları olarak sayılan avukatların var olmalarının hiç bir gereği olmadığı argümanı ile alınmıştır. Savunma Bakanlığı ve tüm yasallık ile ilgili yetkileri doğrudan Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi’nin ilgili birimlerine geçmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Krasniqi, a.g.e., s. 216.

⁷⁶ Krasniqi, a.g.e., s. 217.

⁷⁷ Krasniqi, a.g.e., s. 218.

Ülkenin idari örgütlenmesi ve bölünmesinde bir yenilik olmadı, *“İlgili bölgesel-idari birimlerinde yönetimi”* ve *“siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alanlardaki yönetimi, ülkenin ve sosyalist yasal düzenlerini devletin genel çıkarlarını ve yerel çıkarlarını bağdaştıran”* halk meclisleri tarafından idare edilmesi modeli korunmuştur. Yerel hükümet rolünde, *“Halk meclisinin yürütücü ve öncü” organı olarak yürütme kurulu bulunmaktaydı”*.⁷⁸

Güvenlik, partinin kendisi tarafından ve kitle örgütlerinden (Demokratik Cephe, Gençler Birliği, Gaziler Birliği, Mesleki Birlikler, Kadınlar Birliği, ve ajanlar) toplanan veriler ile *“geniş bilgilendirme”* sistemine dayanmaktadır. Bir ajan, gizli veya düşüncesiz söylenen bir lafı ihbar ederek puan ve iyi bir yurttaş niteliğini kazanıyordu. Güvenlik güçleri, *“kısa ve öz bilgi”* sağlayan yaklaşık 1200 subaya, soruşturma araçlarına sahiptir. Her subayın 15 ile 20 arasında işbirlikçisi vardır. Her yıl yaklaşık 4500 ile 5000 kişi durdurulmaktadır. Aynı zamanda subaylar yaklaşık 300 kişinin kayıtlı olduğu iki liste hazırlamıştır: birincisi fiziksel olarak ortadan kaybolması gerekenler, ikincisi de sınır dışı edilmesi gerekenler listesi.⁷⁹ Güvenlik her yere sızmıştır. Kooperatifler, fabrikalar, ofisler ve hatta bazı Parti üyeleri bile güvenlik güçleri ajanlarının kontrolü altındadırlar. Devlet güvenliği, insanların zihinlerinde kalıcı bir zorbalık uygulamaktadır. Ailenin veya aşiretin herhangi bir üyesinin hata yapması herkesi etkilediği için her Arnavut hayatını dikkatli bir şekilde yaşamaya çalışmaktadır. Bu mekanizmalar AEP'nin vatandaşları doğumlarından hayatlarının sonuna kadar ideolojik baskı altında tutma niyetini göstermektedir.

Diktatörlükte Kurgusal Seçimler - Arnavutluk'ta seçimler ve seçim süreçlerinin tarihi tıpkı Arnavut devletinin tarihine benzer, aynı derecede kırılığandır ve zaman ve sorunlar içinde aynı şekilde gelişir. Yurttaşlık eğitiminin oluşumu ve ekonomik gelişimde geciken bir topluma sahip olan, siyasal seçkinlerinin belirgin eksikliği ve siyasi referans modellerinin eksikliği olan bu ülkenin diğer Avrupa

⁷⁸ Omari, a.g.e., s. 73.

⁷⁹ Elmas Leci, “Sigurimi i shtetit, si i kontrollonte Enver Hoxha shqiptarët?”, **Gazeta Sot**, Tiran, 24 prill, 2004, s. 12.

ülkelerine nazaran ne ekonomik bir devrimi, ne de sendika tabakası hatta siyasi hareketlerinin rekabeti ya da toplumsal grupların, sınıfların, toplumu oluşturan diğer toplulukların arasında bir rekabet bile yoktur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, komünizmin iktidara gelmesi ve onların herhangi bir rakip siyasi gruba veya eleştirel düşünceli vatandaşa karşı uyguladıkları baskı Aralık 1945 yılında düzenlenen rekabetçi seçimlerin sembolik belirtilerine son vermiştir. 46 yıl boyunca rejim, seçimleri ve seçim süreçlerini, vatandaşların parti-devleti ve AEP'e (Arnavutluk Emek Partisi) karşı duydukları sadakati ifade eden kutlamalara dönüştürmüştür.

Kurgusal seçimlerin geliştirilmesi dönemi vatandaşın seçim kavramını deforme etmiştir ve rejimin herşeyi kontrol ettiği, muhalif oyların cezalandırıldığı ve iktidarın herşeye rağmen korunmalı ve garanti edilmesi gerektiği fikrini yaratmıştır. Bu üç kavram ile iki nesil vatandaş doğmuş ve yetişmiştir. Bunun sonuçları 90'lı yıllarından sonraki seçim süreçlerin gidişatında periyodik olarak görülecektir.⁸⁰

Yeni anayasa 1946 yılının formülünü ve genel, eşit, doğrudan ve gizli seçimler ilkesini tekrarlamıştır ve seçmenlerin *''Temsilcilerini siyasi güvenilirliklerini kaybettiklerinde, verilen görevleri yerine getirmediklerinde veya kanunlara aykırı hareket ettiklerinde görevden almaya hakları vardır''*.⁸¹

Ayrıca, aynı anayasanın 43. maddesine göre 18 yaşını dolduran her vatandaş seçimlere katılma ve aday olma hakkına sahiptir. Seçimler çeşitli düzeylerde gerçekleşmiştir: milletvekili seçimleri, halk meclisleri seçimleri ve bölgesel savcı seçimleridir. En önemli seçimler de meclis seçimleri olmalıdır. Seçimlerde yer almama durumunda, soruşturma ve güvenlik organları insanları gözaltına almaktadır. En iyi durumda bu kişiler hapsedilme kamplarına gönderilmektedir. Seçimlere katılmamak komünist devletine karşı yapılan bir eylem olarak görülmektedir. Meclis, Demokratik

⁸⁰ Afrim Krasniqi, **Zgjedhjet në Shqipëri (1991-2008)**, Tiran, Konica Color, 2009, s. 17.

⁸¹ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 219.

Cephe adına hazırlatıp sunulan tek bir listeden ve rekabetsiz bir biçimde seçilen milletvekili sayısını 250 üyeye çıkarmıştır. Meclisin görev süresi değişikliğe uğramadan 4 yıl olarak kalmış ve seçimlere katılım oranı hep %99 ile %100 arasında olmuştur.⁸²

Komünizmin seçimler ile ilgili kavramını daha iyi anlamak adına 1 Şubat 1987 yılında gerçekleşen son meclis seçimlerini inceleyelim. Bu seçimlerde, sistem tarafından tasarlandığı üzere ikinci tura çıkmaya gerek kalmamıştır, rakip parti yoktur, resmi sonuçlar seçimlerden hemen sonra açıklanmış ve oyların %100'ü tek seçim kuruluşu Demokratik Cephe tarafından önerilen adaylar kazanmıştır. 1987 meclisinin görev süresi 4 yıldır ve 250 üyeden oluşmaktadır. 18 yaşını dolduran her vatandaş oylamaya katılma hakkına sahiptir. Mahkemeler tarafından mahkûm edilen vatandaşlar ki bunların çoğunu muhalif ve rejimi eleştiren kişilerin aileleri oluşturmaktadır, oylamaya katılması yasaktır. Karşı oy kullanmak veya oylamaya katılmamak, kişinin veya ailenin gözaltına alınması veya hapse atılması ile sonuçlanan ağır cezalandırmalara tabidir.⁸³ Komünizm sistemi süresince seçimler doğrudan, tek turda, saf çoğunlukçu bir şekilde ve rekabetsiz yapılmaktadır.

Komünist rejiminin son seçimleri Şubat 1987 yılında gerçekleşmiştir. Seçim kampanyasına gerek olmadığı için seçimler gerçekleşmeden kısa bir süre önce Ocak ayında ilan edilmiştir. Kampanya dönemi rejim tarafından, partinin siyasi görüşlerinin ve başarılarının propagandasını yapmak için ve siyasi seferberliğini halkın her tabakasına yaymak için kullanılmıştır. 1987 yılının seçimlerinde katılım oranı %100'dür ve oyların hepsi Demokratik Cephe aday listesine verilmiştir. Bu seçimlere 1,830,653 seçmen katılmış ve bunlardan sadece bir geçersiz oy çıkmıştır. Tüm diğer oylar (1,830,652) Demokratik Cephe adayları lehine kullanılmıştır.⁸⁴

19 Şubat 1987 yılında, meclisin ilk oturumunda diktatör Hoca'nın 1985 yılındaki ölümünden sonra Birinci Sekreter olan Ramiz Alia resmi olarak açık bir şekilde

⁸² Luan Omari, **Parimi i ndarjes dhe kontrollit të ndërsjellë të pushteteve**, Tiran, Elena Gjika, 2011, s. 75.

⁸³ Omari, **a.g.e.**, s. 83.

⁸⁴ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 220.

oybirliğiyle yeniden devlet başkanı seçilmiştir. Ayrıca, sadece birkaç dakika sonra açık bir oylama ve oybirliğiyle hükümet program ve içeriği oylanmıştır. Komünizmin 1970-1982 yılları arasındaki seçimleriyle 1987 yılının seçimleri kıyaslandığında, 1987 seçimleri oyların doğruluğu açısından bir ‘‘gelişim’’ kaydetmiştir. 1970 seçimlerinde hiçbir geçersiz oy, 1974 seçimlerinde iki geçersiz oy, 1987 yılında üç geçersiz oy kaydedilirken 1982 seçimleri 9 geçersiz oy ile ‘‘tavan’’ yapmıştır.

Tablo 4 - Millet Meclisi'nde Milletvekili Seçimlerine Katılım ve Sonuçları

Seçim tarihi	Katılım (%-de)	Demokratik Cephesi Aday oylamaları
2 Aralık 1945	89,81	93,16
28 May 1950	99,43	98,28
30 May 1954	99,92	99,86
1 Haziran 1958	99,98	99,96
3 Haziran 1962	99,99	99,99
10 Temmuz 1966	99,99	99,99
20 Eylül 1970	100,00	100,00
6 Ekim 1974	100,00	100,00
12 Kasım 1978	99,99	100,00
14 Kasım 1982	100,00	99,99

Kaynak: Afrim Krasniqi, *Sistemet politike ne Shqiperi (1920-2006)*, Tiran, UFO Press, s. 220.

1.3. Komünist Döneminde Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Ekonomi ve toplumsal alanda karşılıklı sonuçlar veren birkaç unsurun paralel gelişimi görülmektedir. Savaş sonrası sınıf mücadelesinin devamlı ve sert bir şekilde uygulanması ve ekonomik sistemin değişimi için yapılan reformların sonucu ülkenin toplumsal temeli değişmiştir. Ekonomik sistemin değişimi, ülkenin zenginliklerinin tek sahibi olmasını ve ülkenin sanayileşmeye doğru yönelmesini içermektedir. Böylece, köylerde ve şehirlerde gerçekleşen sosyo-ekonomik değişimler ve tarım reformları herşeyin devletleştirilmesini, yani bütün mülkiyetin devlete ait olmasını ve her ekonomi dalının tek sahibinin devlet olmasını içermektedir. Bu doğrultuda Arnavut ekonomisinde daha baştan beri sovyet modeline göre planlanan sosyalist bir ekonomi için zemin hazırlanmıştır. 1976 anayasasının 16. ve 25. maddelerinde şu ifadeler geçmektedir:

***Madde 16** - Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin ekonomisi, sosyalist mülkiyeti üretim araçlarından üstün tutan sosyalist ekonomisidir. Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nde sömürücü sınıf yoktur, özel mülkiyet ve insanın insanı sömürmesi kaldırılmış ve yasaklanmıştır.⁸⁵*

***Madde 25** – Toplumun maddi ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanması, bağımsızlığın ve ülke güvenliğinin güçlenmesi için ileri teknoloji temeline dayanarak sosyalist üretiminin istikrarlı bir şekilde artırılması ve mükemmelleştirilmesi amacıyla devlet birleşik ve genel bir plan ile ekonomik ve toplumsal hayatı örgütler, yönetir ve geliştirir.⁸⁶*

Ekonominin devlet tarafından kontrol edilmesini mümkün kılan bir dizi kurum oluşturulmuştur. Ekonomik model hızlı ve mecburi sanayileşmeye dayanmaktadır. Bu model ile iki esas sürecin gerçekleşmesi amaçlanmıştır, ilk olarak işçi sınıfının oluşturulmasıdır ve ikinci olarak bu model ülkeyi diğer ülkelerden bağımsız bir ekonomik bağımsızlığa götürecektir. Sınıf mücadelesi bakımından, burjuvanın ve zengin

⁸⁵ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 16.

⁸⁶ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 18.

tabakanın çökertilmesi için tüm göçmenlerin ve iktidar işbirlikçilerinin mülklerine el konulmuş ve devletleştirildiği gibi İtalyan topluluklarının sahip olduğu tüm fabrika ve atölyelerine de el konulmuştur. Bankalar, maden kaynakları, meralar, ormanlar, nakliyat, dış ticaret ve toptancılık devletleştirilmiştir.⁸⁷

1990 yıllarından önce, her ailenin fişle haftada bir kilogram et, 5 tane yumurta her 15 günde bir tavuk (balık çok nadirdi) almaya hakkı vardır, ayrıca her gün belirlenen iki litre sütü satın alması için sabahın 5'inde uyanması gerekmektedir.⁸⁸

Tüm bunlar Arnavutluk'un komünizm süresince hiç gelişmeler ve ilerlemeler görmediği anlamına gelmez. Tarım ve sanayide ilerleme katetmiştir; çeşitli hastalıklar kontrol altına alınmıştır; kadınların sosyal statüsü büyük ölçüde iyileşmiş; okuma yazma bilmezlik neredeyse ortadan kaldırılmıştır. Mesele, komünizmin belirlediği bu kadar yüksek bedele ihtiyaç var mıydı? Arnavut yönetimi işçilere Arnavutluk'un kapitalist bir devlet olmadığı için ülkede sömürünün gerçekleşmediğini söylerken, Parti'yi ve devleti kimin kontrol ettiği sorusundan ve halkın kendi kaderini tayin etmesi meselesinden kaçınmaktadır.

Tüm bunlar olurken, toplumsal gelişmeler, parti-devletin etkisi ve kontrolü altında olan ve toplumsal hayatın her noktasını belirleyen çok sayıdaki toplumsal kitle örgütleri tarafından yönetilmektedir. Profesyonel örgütlerin oluşturduğu bu geniş ağ her bireyin faaliyetini kontrol edecek güçtedir.

Bu diktatörlük döneminde bireyler sadece Parti'nin hizmetinde çalışmıştır. Bireylerin ne bir çeşit mülkü, ne toprağı, ne evi hatta ne de ailesi vardır. Her yerde ve her zamanda cephe başkanı, Güvenlik ajanı, Tuğ, Parti sekreteri ailenin iç işlerine karışmaktadır.⁸⁹

⁸⁷ Arshi Pipa, **Stalinizmi shqiptar**, Tiran, IKK, 2007 s. 162.

⁸⁸ Elmas Leci, "Komunizmi i Enver Hoxhes dhe ushqimi me tollona", **Gazeta Sot**, 29 Nisan 2004, s. 13.

⁸⁹ Elmas Leci, "Komunizmi i Enver Hoxhes dhe ushqimi me tollona", **Gazeta Sot**, 29 Nisan 2004, s. 13.

Araştırmacı Elez Biberaj'a göre, Emek Partisi kendi egemenliğini devam ettirmek amacıyla, hayatın her sahnesinde mutlak kontrol uygulayarak belki de Doğu Avrupa'nın en büyük toplumsal deneyini gerçekleştirmiştir.⁹⁰ Parti ailelerin özel hayatları da dahil olmak üzere, kontrol altına almadığı hiç bir yer bırakmamıştır.

Kolektiflik ilkesi, Arnavutların özel hayatını ciddi bir şekilde zedelemiştir. Bu dönem süresince, parti-devletin çizgisine ters gelen her yeni ve ilerici şeye savaş ilan etmiştir. Devlet idaresinde çalışmak için Komünist Parti'ye üye olmanın zorunlu olması sonucu Komünist Parti'nin rolü hissedilir derecede yükselmiştir. Bu şekilde, komünistlerin destekçi tabanının çoğunluğunu sadakat ve kayıtsız şartsız destek karşılığında birçok ayrıcalığa sahip olan en beceriksiz komünist bürokratlar oluşturmuştur.⁹¹

Diktatörlüğün leninist felsefesini ve stalinist şeklini kaybettirmeden Enver Hoca 70'li yılları süresince Çin sisteminin iç ve dış siyasetinden, ekonomisinden ve askeriyesinden, kültür ve eğitim alanlarından birçok şeyi uyarlamıştır. 60'lı yılların sonunda Çin Kültür Devrimi'nin etkisi altında, Arnavutların insani ve ulusal değerleri kimliğini iyice yerle bir eden reformlar gerçekleşmiştir.

Bu reformlarla ülkedeki camiler ve kiliseler yıkılmış, din yasaklanmış, onlarca yerli ve yabancı yazar ve sanatçıların eserleri yasaklanmış, fikri mülkiyet göz ardı edilmiş ve ülkenin başına beceriksiz vasat bir sosyal sınıf getirilmiştir.⁹²

Enver Hoca kitleyi eğitmek amacıyla bir Kültürel Devrim başlatmıştır. Ona göre bu devrim, bir milletin bilincinde ve onun ahlaki ve psikolojik, kültürel ve manevi gelişimi düzeyinde sosyalizmin oluşturulması dönemine benzeyen sosyalist dönüşümler bütününe oluşturmaktadır. Bu dönüşümler toplumun ideoloji, bilim, eğitim ve genel olarak kültür ve milletin manevi hayatı gibi üst yapısının alanlarında gerçekleşmektedir.

⁹⁰ Elez Biberaj, **Tranzicioni në Shqipëri**, Tiran, AHS, 2011, s. 119.

⁹¹ Elmas Leci, "Enver Hoca'nın Komünizm Rejim ve Gıda Belirteçleri", **Bugün Gazetesi**, 29 Nisan 2004, s. 13.

⁹² Lisen Bashkurti, **Identiteti, Imazhi, Diplomacia**, Tiran, Geer, 2004, s. 105.

Bunlar, halkın hayatında bir dönüm noktasını temsil etmektedir ki, bu amacı yeni bir sosyalist kültürün oluşturulması ve güçlendirilmesi, yeni bir insanın* yaratılmasıdır.⁹³

Hoca'nın kültürel devrimi 1967 yılında, tüm dini kurumların kapatılması ve dinin kanun ile yasaklanması kararının verilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Amerikan kaynaklarına göre⁹⁴, Mayıs 1967 yılında hükümet tarafından tam olarak 2169 kilise, cami, manastır ve benzer kutsal yerler zorla kapatılmıştır. Bunların çoğu kültür merkezlerine, depolara, umumi tuvalete dönüştürülmüş veya sadece yıkılmıştır. Din ve dini duygulara karşı bu kampanya 1976'da yapılmıştır.

Anayasa'ya 37. maddesinin eklenmesiyle en üst noktaya varmıştır. Bu maddeye göre: *“Devlet hiçbir dini tanımaz ve insanlarda materyalist bilime dayalı dünya görüşünü aşılama için ateist propagandasını ve gelişimini destekler”*.⁹⁵

Önderliğini Enver Hoca'nın yaptığı komünistler, sosyalizmin oluşturulması amacıyla Marks, Lenin ve Stalin'in kullandığı “proje” bir halkın beyninde komünist vicdanını yerleştirmek için kullanmıştır. Kullandığı yöntem de, kitlelerin marksist-leninist ilkeler ile eğitmesidir.

Enver Hoca'ya göre *“Sosyalizmi kitleler oluşturur, Parti ise onları yönlendirir ve bilinçlendirir. Bundan dolayı, komünistlerin ve emekçi kitlelerin eğitilmesi işi Parti organlarının ve tüm nüfuzunun odak noktasıdır. Sosyalist düzeni ve geleceği için insanlar tepkilerini büyük görevlerine karşı sağlıklı siyasi ve ideolojik inançla gösterdi.”*⁹⁶ Enver Hoca kitabında, yüksek ahlaki standartları, yeni fikirleri ve düşünceleri olan yeni bir insan oluşturulmadan sosyalist toplumun oluşturulması mümkün değildir demektir.

⁹³ Hamit Beqja, **Revolucioni ynë kulturor**, Tiran, Naim Fraşiri, 1962, s. 3.

* Yeni insan kavramı, Sovyet modeline dayanan komünist rejimde, komünist ideolojik öğretilerin somutlaştırılmasıyla "yeni komünist insanı" inşa etme çabasını anlatır.

⁹⁴ Afrim Krasniqi, **Partitë politike në Shqipëri (1920-2006)**, Tiran, Eurorilindja, 2006, s. 183.

⁹⁵ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 19.

⁹⁶ Muharrem Xhafa, "Puna edukuese me popullsinë", **Rruga e Partisë**, Tiran, no. 7-12, 1989, s. 27.

Enver Hoca *‘‘Parti’nin büyük amacı, sosyalizmi oluştururken aynı zamanda sağlıklı siyasi ve teorik marksist-leninist dünya görüşüne sahip, Marksist-Leninist etiketine, zevkine sahip, saldırgan, cesaretli, yaratıcı ve gerçekleştirici Marksist-Leninist devrimci ruhuna sahip yeni komünist insanın oluşturulmasıdır’’*.⁹⁷ Yeni insanın oluşturulması için komünist rejimin kullandığı en baş siyasetleri ya da yöntemleri insanın eğitim süreciyle oluşturulmasıdır.

Genç nesillerin şekillendirilmesinde büyük etkiye sahip olduğu için ve okullar aracılığıyla büyük kitlelere ulaşmayı sağladığından dolayı ders kitapları komünist rejimi hakkındaki propagandalarla doludur. Kitaplarda, partizanların kahramanca eylemlerinden ve ülkenin tarımsal ve sanayisel başarılarından bahsedilmektedir. Sınıflar Enver Hoca’nın portreleriyle süslenmiştir, kitaplarda partizanların tarihi eylemlerinden ve ülkenin başarılarından bahsedilmektedir.

Diktatör Hoca büyük sayıda tarihi kitap, hatırat ve günlük yayınlamıştır. Bu yazılar, gerçeklerin manipülasyon derecesi ne olursa olsun önemli araştırma kaynaklarıdır. Hoca’nın ve bu resmi tarihi yazıların özelliği de, olayların, tarihlerin ve kanıtların, ortamların ve değerlendirmelerin gidişatının on yıldan on yıla diktatörün kişilerle ve olaylarla olan ilişkilerine bağlı olarak değiştirilmesidir.⁹⁸

Elisabeth Champseix ve Jean-Paul Champseix *‘‘Arnavutluk ya da Umutsuzluğun Mantığı’’* adlı kitabında *‘‘Eğitimin büyük bir parçası, Enver Hoca’nın şanına adanmış vatansever repertuarın öğrenilmesi temeline dayanmakta’’*⁹⁹ olduğunu aktarmaktadır.

Araştırmacı Misha Glenny Hoca’nın rejiminin *‘‘Arnavut komünist insanı’’* abalarıyla ilgili olarak *‘‘Enver Hoca’nın ‘‘Arnavut komünist insanının’’*

⁹⁷ Enver Hoxha, **Veprat**, C. 17, Tiran, 1974, s. 340.

⁹⁸ Afrim Krasniqi, **Partit politike n Shqipri (1920-2006)**, Tiran, Eurorilindja, 2006, s. 9.

⁹⁹ Elisabeth Champseix & Jean-Paul Champseix, **Shqipria ose logjika e dshprimit**, Tiran, Elena Gjika, 2000, s. 16.

oluşturulmasında şüphesiz ki stalinist okulu ve sosyal çevresi kilit bileşenlerdir’’¹⁰⁰ diye açıklamaktadır.

Düşünce ve ifade özgürlüğünün cezalandırılması ile ilişkin olarak birçok vakanın arasından ünlü Arnavut yazar Visar Zhiti'nin cezalandırılması vakasından bahsetmek istiyorum. Parti üyeleri bu yazarın şiirlerini analiz ettikten sonra sosyalizmin tüm gelişimine zıt düşüklerini belirtmişlerdir. Parti çalışanlarına göre bu yazarın yanlışı, şiirlerinin Parti'nin ideolojik çizgisinden sapması ve ona karşı olmalarıdır. Yazılarından örnek alarak somutlaştıralım. 1972 yılının şiirinde şu dizeler geçmektedir: *‘‘Dinle, arkadaşım benim, sallanan birkaç kelimeyi, / dökülen kan ile ikinci bir güneş yaratacağız.’’¹⁰¹* Şiirde, ideolojinin çizgisine göre güneş Parti'yi, marksizm-leninizmi, komünizmi temsil etmektedir ve şair *‘‘İkinci bir güneş yaratacağız’’* sözleriyle devrime karşı çıkmaktadır. Ayrıca, *‘‘Biliyorum ki güneşli bir alana çıkacağım’’¹⁰²* dizeleri, bu güneşin komünist rejimin yıkılmasıyla doğacağını öngörmektedir diye yorumlanmaktadır.

Gördüğümüz gibi bireylerin, düşünce, kelime ve davranış özgürlüğünden yoksun bırakılması, komünist rejiminin onları utangaç ve çekingen yapması için, onlara şiddet uygulaması için ve özellikle kimsenin karşı çıkamayacağı şekilde psikolojik, zihinsel ve manevi şiddet uygulaması için işine yarıyordu.

Toplumsal ve ekonomik yapılar bakımından 1945-1990 yılları arasındaki gelişmeler diktatör Hoca'nın komünist rejimi Arnavutluk'u Avrupa'nın en izole ve yoksul ülkesi haline dönüştürmüştür.

Sanderson'a göre *‘‘Kırk ve fazla yıl boyunca hüküm süren güçlü stalinizm, Arnavutluk'un siyasi kültürünü hakimiyeti altında tutmuş, ekonomisini her açıdan kontrolü altına almış ve halkını farklı baskı, istismar ve tehdit koşulları altında*

¹⁰⁰ Misha Glenny, **Balkans: 1804-1999: Nationalism, war and the Great Powers**, New York, Viking, 2000, s. 56.

¹⁰¹ Visar Zhiti, **Rrugët e ferrit**, Tiran, Onufri 2001, s. 82.

¹⁰² Zhiti, **a.g.e.**, s. 83.

*bırakmıştır. AEP olarak bilinen Komünist Partisi toplumsal hayatın her yönünü kontrol eden ve sınırsız gücü olan bir örgüttür''.*¹⁰³

70'li yılların sonları ve 80' yılların başında Sovyet Birliği ve Çin ile ilişkilerin kesilmesiyle Arnavutluk dışarıdan herhangi bir ekonomik ve askeri yardımı olmadan kalmıştır. Bu aşamada Arnavutluk kendi kendini tecrit etmeye başlamıştır. Enver Hoca tarafından derlenen ve uygulanan bu kendi kendini tecrit siyaseti stratejisi devleti tamamen her açıdan yok edecektir. 1985 yılında Enver Hoca'nın ölmesi Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin başına gelmesine denk gelmiştir.

Gorbaçov, Glasnost (açıklık) ve Perestroika (yeniden yapılanma) aracılığıyla sovyet sistemini ve dış siyasetini kökünden değiştirmek için açık bir planla gelmiştir. Enver Hoca'nın halefi Ramiz Alia ise ne ülkenin sistemini ne de dış politikasını değiştirmek için reformlar başlatmış, Enver Hoca'dan kalan sorunların aynısıyla devam etmeye karar vermiştir.¹⁰⁴

Fakat Ramiz Alia'nın çabalarına rağmen Arnavutluk'ta da diğer komünist ülkelerine benzer olarak komünizmin çöküşü başlamıştı. Komünizmin çöküşünün domino etkisi 1989 yıllarından itibaren neredeyse tüm komünist ülkelerinde hissedilmeye başlanmıştır. Arnavutlukta komünizm çöküşünden sonra değişikliklerin olduğundan diğer bölümde değerlendireceğiz.

¹⁰³ Kathryn B. Sanderson, "The Party System from 1963 to 2000", **Albania since 1963**, NY, 2001, s. 15.

¹⁰⁴ Lisen Bashkurti, **Identiteti, Imazhi, Diplomacia**, Tiran, Geer, 2004, s. 105.

İKİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİZMDEN DEMOKRASIYE GEÇİŞ DÖNEMİ (1991-1998)

2.1. Siyasi Geçiş Dönemi Siyasal Olayları

Yaygın olarak *geçiş dönemi* diye adlandırılan post-komünist dönüşüm, teorik ve pratik anlamda birbirleriyle yakından bağlı şu üç esas geçiştten oluşmaktadır:

- Sosyalist ekonomiden pazar ekonomisine geçiş;
- Merkezin otoriter yönetiminden çoklu demokrasi yönetime geçiş;
- Parti ve devletin kontrolü altında olan bir toplumdaki sivil bir topluma geçişi.

Geçiş dönemiyle ilgili çalışmalar demokrasiye ulaştıran birkaç yolun olduğunu gösterir. “Demokratik geçiş” terimi *bir devletin A tipinden B tipine*, siyasi komünist sisteminden liberal demokrasi sistemine geçişi, merkezi ekonomik sisteminden pazar ekonomisine geçiş gibi anlama gelmektedir. Demokratik geçiş, eski rejim değişikliklerinin başından sonuna kadar veya yeni siyasi rejimin sağlanmasına kadarki iktidarda gerçekleşen değişikliklerin sürecini anlatmaktadır. Geçiş sürecinin kavramı “*Siyasal gelişmelerin açık bir şekilde son noktasını belirlerken, diğer taraftan geçiş süreci teorisi değişimin amacını tanımlar, bu amacın gerçekleştirme şeklini ve geçiş sürecinin tamamlanmasını belirtir*”.¹⁰⁵

Transitoloji* literatürü, bütünsel olarak, bir toplumsal sistemden diğer bir toplumsal sisteme geçiş süreçlerinin şematik temsilini gösterdiğinden dolayı belirleyici, tanımlayıcı ve genelleştirici bir özellik taşımaktadır. Transitoloji kaynakçasının çoğu,

¹⁰⁵ Christian W. Haerpfer, “Democracy and Enlargement in Post-Communist Europe, The democratization of the general public in fifteen Central and Eastern European countries, 1991–1998”, London, **Routledge**, 2002, s. 1.

* Transitoloji, bir ülkedeki siyasi, hukuki, ekonomik alanlarda otoriter rejimden demokrasiye geçiş sürecini anlatan siyaset bilimi kavramıdır.

geçiş sürecinde bulunan bir ülkenin çok yönlü değişimin gerçekleştirilmesi için hangi reformların yapılması gerektiğini, hangi politikaların başarılı olduğunu ve hangi kurumsal yapıların etkili olduğunu inceleyen konulara odaklanmaktadır.

Bir çok araştırmacı eski komünist ülkelerinin reformlar konusunda karşılaştığı ikilem ve zorluklardan oldukça çok inceleme yapmıştır. Bunlar:

- Komünizmin düşüşünden sonra yeni toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumların oluşturulmasında yaşanan zorluklar;
- Eşzamanlılık sorunu; daha doğrusu bahse konu kurumların aynı anda kurulması. Oysaki, demokrasinin Batı'daki acı evrim sürecinden kazanılan tecrübenin de gösterdiği gibi diğer kurumların başarılı olabilmesi için bir sürü başka şartların da yerine getirilmesi gerekir;
- Demokratikleşme ve pazar ekonomisinin oluşturulması arasındaki süreçte karşılaşılan zor durum (burada ülkenin büyük sektörlerinde, kısa bir süre içinde görülen ekonomik ve sosyal yoksunluğu ve bu aynı sürede, bu ülkenin acınası durumuna neden olan etkenlerden şikayet etme hakkının verildiği göz önünde bulundurulmalı.).¹⁰⁶

Bu batı ülkelerinin geçirdiği pozitif tecrübelerinden çıkarılan demokratik süreçlerinin gelişim paradigmaları, özellikle 1990'lı yıllarından sonra, siyaset ve ekonomik yardımlar konularında birçok uluslararası kuruluşun önerilerinin kavramsal temelini oluşturur. Araştırmacılara göre, “*Demokratik geçiş*” gerçekleştiren ülkeleri dört büyük grupta sınıflandırılır.

1.) Savaş sonrası kurulan demokrasi grubu: İtalya, Japonya ve Batı Almanya.

2.) 70'li yıllarında Akdeniz demokratik süreçleri ki bunlara İspanya, Portekiz ve Yunanistan düşmektedir.

¹⁰⁶ Eva Tafili Hyskaj, **Tranzicioni politik ne Europen qendrore dhe lindore**, Tiran, SHBLU, 2008, s. 35.

3.) 80'li yıllarda otoriter rejimlerin çökmesiyle ortaya çıkan Arjantin, Brezilya, Uruguay, Şili ve Paraguay gibi ülkelerin bulunduğu Latin Amerika grubu.

4.) Orta ve Doğu Avrupanın eski komünist devletlerinin demokratikleşmesi.¹⁰⁷

Yukarıda bahsi geçen dört grubun ilk üçünde, demokratikleşme süreçleri *siyasi ve anayasal geçişe* odaklı iken, eski komünist devletlerinin bulunduğu dördüncü grup *ekonomik alanda* dönüşümü karmaşık olan bir demokratikleşme sürecini kapsamaktadır.

Orta ve Doğu Avrupa'daki geçiş süreçleri üzerindeki çalışmasında "*Doğu Avrupalıların komünist sonrası siyasi sistemler oluşturmak için gösterdikleri tüm çabalarına rağmen idealleştirdikleri Batı Avrupa demokrasisi vizyonu şimdiye kadar onlar için ulaşılamaz olmuştur. Bu bölgedeki ülkelerin kurduğu komünist sonrası sistemler, demokrasinin bazı kriterlerini yerine getiren fakat sadece kısmen gelişmiş olan demokrasi anlamına gelen 'protodemokrasi' olarak nitelendirilebilir.*"¹⁰⁸

Komünist sonrası dünyasında Moldova, Bosna, Arnavutluk ve Ukrayna gibi ülkelerin siyasal gri alan sendromunun bazı belirtilerini gösterirken Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin bu alanın kenarında bulduklarını belirtmektedir. Biz bunların sadece bazılarını kısaca ilgileneceğiz:

- *Birincisi:* Siyasal gri alanda bulunan ülkeler etkisiz çoğulculuk tarafından karakterize edilmektedir. Siyasi yaşamın, etkisiz çoğulculuk ve siyasi iktidarın egemenliği altında olduğu ülkelerde demokrasi yüzeysel ve sorunlu olmaya devam etmektedir.

- *İkincisi:* Bu ülkelerdeki tüm partilerin siyasi seçkinleri veya grupları yaygın olarak yolsuzluk yapan, kendi çıkarlarını düşünen, sahtekar ve halkları için yaptıkları işlerde ciddiyetsiz olarak algılanmaktadırlar.

¹⁰⁷ Claus Offe, "Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East/Central Europe", **Social Research**, Vol. 71, No. 3, USA, The Johns Hopkins University Press, 2004, s. 503.

¹⁰⁸ Elez Biberaj, **Shqipëria ne tranzicion**, Tiran, AHS, 2011, s. 26.

- *Üçüncüsü*: Devletin esas varlıkları doğrudan iktidarda olan partinin hizmetine koyulmaktadır. Bu şekilde devlet bir para, iş ve (devlet medyaları üzerinden) kamu bilgilendirme kaynağı olarak görülmektedir.¹⁰⁹

Bu “geçiş” ülkeleri ciddi demokratik eksiklikler göstermektedir. Genel olarak bu ülkelerin siyasi hayatı vatandaşlarının çıkarlarının zayıf temsili, siyasal katılımın düşük olması, hükümet görevlileri tarafından yasaların sık sık kötüye kullanılması, halkın devlet kurumlarına olan güvenin çok düşük seviyede olması ile nitelendirilmektedir.¹¹⁰

Eski komünist ülkelerin çoğunun hedefleri ortak idiyse, bu hedeflere ulaşma konusunda başarılı olma ve bunların gerçekleşme zamanı, öncelikle komünist döneminden kalma ekonomik ve siyasi miras ve sadece bununla sınırlı kalmayıp devlet geleneği, ekonomik gelişim seviyesi, endüstriyalleşme düzeyi ve toplumun modernleşmesi düzeyi gibi etkenlerden etkilenmiştir.

Başta Orta Avrupa devletleri olmak üzere, komünizmden demokrasiye geçişi başarılı olan birkaç ülkenin başarılı olması öncelikle sanayi toplumunun varlığına, komünizmin etkisi altına kalmadan önce kapitalist uygulamaların, bazı demokratik tecrübelerin, göreceli olarak erken bir devlet geleneğinin varlığına ve toplumun ciddi bir düzeyde modernleşmiş olmasına bağlıdır.¹¹¹

Arnavutluk’un demokrasiye doğru bir ileri bir geri adım attığı, uzun ve sorunlu olan geçişinin en olası açıklaması, Arnavutluk’un göreceli olarak yeni bir devlet geleneğine sahip olmasıdır.¹¹² Sanayileşme düzeyinin düşük olması ve genellikle tarıma dayalı olan ekonomisi, devletin oluşum sürecinin uzun süre almasına neden olmuştur.

¹⁰⁹ Carothers Thomas, “The end of the transition paradigm”, **Journal of Democracy**, Baltimore, January 2002, Volume 13, Number 1, s. 10.

¹¹⁰ Carothers Thomas, “How Democracies Emerge”, **Journal of Democracy**, Baltimore, January 2007, Volume 18, Number 1, s. 18.

¹¹¹ AİS, **Shqipëria njetzet vjet pas renies se komunizmit: Reflektime per shtetin dhe demokracine**, Tiran, AİS, 2011, s. 8.

¹¹² Cecilia Santoro Lezzi, **Albania in transizione: riflessioni di viaggio**, Lecce, Martano, 2006, s. 13.

Arnavutluk'un siyasi tarihi demokrasi unsurlarının doğuşu ve gelişimi açısından tutumlu kalmaktadır. Arnavutluk devleti, 500 yıl Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bulunduktan sonra 1912 yılında kurulmuştur. 1913 krizi demokratik kurumların gelişmesine izin vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı istilaları siyasi kimliğin oluşması sürecini daha da fazla geciktirmiştir.¹¹³

Araştırmacı Karl Kaser, *“Arnavutluk, iç olduğu kadar dış şartları da zor olduğu bir zamanda demokrasiye geçmiştir. Komünistler, Avrupa'nın en yoksul devletini demokratik güçlere “teslim” etmiştir. Arnavutluk dünyanın en katı komünist sistemlerinden birine katlanmak zorunda kalmıştır. Ve bu ülke her neyi başarmış veya başarmamış olursa olsun - bu unutulmamalı”* demiştir.¹¹⁴

Arnavutluk 90'lı yıllarının öncesine kadar, Avrupa'nın en izole edilen devleti olmasının yanısıra, Enver Hoca'nın önderliğinde olduğu komünist rejimi yüzünden siyasi açıdan en çok ezilen devlet olmuştur.¹¹⁵ 1985 yılında Enver Hoca diktatörünün ölümünden sonra yerine geçen Ramiz Alia da ülkeyi bulunduğu izolasyondan çıkarmak için hiç bir adım atmayıp onun aksine sovyet partisinin bir kopyası olan *“yeni sisteme”* dahil etmeye çalışarak aynı yolu izlemiştir.

09 Aralık 1990 yılında Arnavutluk'un demokratikleşmesinde önemli rol alan ve bu dönüşümün hareketlendiricisi öğrencilerdir. Onlar, profesörleri ile birlikte protesto yaparak Ramiz Alia'nın kendileriyle toplantı yapmaya mecbur bırakmışlardır. Öğrencilerin istekleri sosyal ihtiyaçlardan siyasi ihtiyaçlara kadar uzanıp isyanları aralarında işçilerin ve normal vatandaşların da dahil olduğu bir hareket haline gelmiştir. 11 Aralık 1990 tarihinde, eski seçkinlerin önderliğinde olan komünist liderliği halkın baskısı altında kalarak Arnavutluk Emek Partisi komitesi tarafından, *“bağımsız siyasi kuruluşların”* kurulmasına izin ve bu şekilde çoğulculuk biçimine izin verilmiştir. Bu

¹¹³ Afrim Krasniqi, **Partite politike ne Shqiperi (1920-2006)**, Tiran, Eurorilindja, 2006, s. 199.

¹¹⁴ Karl Kaser, “Transition has ended formally, but practically not yet Albania needs a “catharsis period”, Tiran, **Tirana Times**, 2010.

¹¹⁵ Robert Bideleux & Ian Jeffries, **Balkans: a post-communist history**, London, Routledge, 2007, s. 549.

şekilde Arnavutluk'ta tek partili sistem son bulmuştur. Bu olaylardan bir gün sonra 12 Aralık 1990 tarihinde, muhalefet tarafı ilk başkanlığını Prof. Dr. Sali Berişa'nın yaptığı Arnavutluk Demokratik Partisini kurmuşlardır. Bu yeni partinin kurucuları, tecrübesi olmayan öğrenciler ve diğer rejimde farklı konumlarda işbirliği yapan birkaç aydından oluşmaktadır.

Yeni demokratik partinin ilk başlarda toplumun geleceği için ne bir çeşit perspektifi de ne doğru düzgün bir programı vardır. Onların genel amacı ülkenin demokratikleşmesi ve serbest piyasa ekonomisine girmesidir. Araştırmacı Eduard Kaca'nın deyişiyle: *“Bu demokratik hareketin demokratları diye geçinen hem genç hem de yaşlı üyeleri yeni bir toplumsal sistem için somut bir konsepte sahip değildiler, onların düşünceleri her zaman ya tahmini ya da tamamen belirsizdi”*.¹¹⁶

Siyasi çoğulculuğun yaratılmasıyla protestoların gelişimi bitmemiştir. Protestolar, 1991 yılının Şubat ayında 723 öğrenci ve eğitimcinin açlık grevi yapmasıyla devam etmiştir. 1991 yılının 20 Şubat tarihinde Tiran'daki “Skenderbej” meydanında bulunan Enver Hoca anıtının yıkılmasıyla zirve yapmıştır. Başka şehirlerde de diktatörün anıt ve heykellerinin yıkılması bu ülkenin demokrasi yolunda alacağı kararların bir dönüm noktası olacaktır. Çok büyük boyuttaki bu dönüşüm Arnavutluk'un demokratikleşmesinde *yeni bir dönemin başlangıç noktasıdır*.¹¹⁷

Arnavutluk için yeni bir yönelim dönemi ve bununla birlikte doğal olarak yeni bir kimliğin oluşması dönemi başlamıştır. Arnavutluk ve vatandaşları için yeni bir safha başlamıştır, açık bir topluma geçiş safhası. Gerginliklerle, değişimlerle ve beklenmeyenlerle dolu daha önce bilinmeyen bir yol. Arnavutluk, bilinmeyen ve zor bir yol karşısında bulunmaktadır.¹¹⁸

¹¹⁶ Eduard Kaca, *Shqipëria nga diktatura ne demokraci*, Tiran, Kristalina-KH, 2004, s. 75.

¹¹⁷ Kaca, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹⁸ Kaca, *a.g.e.*, s. 62.

Demokrasinin kurulması için Arnavut toplumunda gerçekleşen dönüşüm, değişim ve gerçekleşen reformları özel bir durum olarak ele almamız için gazeteci Biberaj üç özellik sunmaktadır¹¹⁹:

- Arnavut halkı tarihinde ilk defa demokrasi geliştirmeye çalışmış olduklarından dolayı bu dönüşümün ve demokratik süreçlerin yolu zorlu olmuştur. Geçmişten gelen siyasi geleneğin yoksul olması ve sosyo-ekonomik şartlar demokratik sistemin oluşmasını zorlaştırmaktadır.

- Uzun süren istilalar, ulusal toprakların kaybedilmesi, farklı bölgeler arasında oluşan farklılaşmalar olduğu gibi bu bölgede yaşayan halkın farklı dinlere mensup olması gibi durumlar Arnavutluk'un gelişmesini engellemiştir.

- Diğer eski doğu blok ülkeleri içinde buldukları diktatörlük süresince de gelişimlerinde liberalleşme dönemleri yaşamışlardır, yani siyasi ve ekonomik reformlarını izleyebilmektedirler. Ayrıca bu ülkelerin bazılarında sivil toplum kuruluşların kurulmasına da izin verilmektedir. Sadece Arnavutluk ülkesi, Balkanlardaki çatışmalar nedeniyle dış güçlerden gelebilecek potansiyel risklere karşı korunmasız kalmıştır. Etkisini gösteren bir diğer etken de Arnavutluk toplumunun davranışında, düşüncesinde ve karar vermesinde fazlaca çelişki ve etki yaratan, Avrupa ve Asya etkilerinin ve akımlarının arasında olması olabilir.

Arnavutluk'un yeni çok partili sistemi ve demokrasisi, bilinmeyen, keşfedilmemiş ve daha önce yaşanmamış bir alanda yürümektedir.¹²⁰ Geçmişten gelen demokratik unsurların eksikliği ve komünizmin çok yönlü sonuçları, reformların ve dönüşümün her adımında ortaya çıkmaktadır. Arnavut halkı Stalinist bir diktatörlükten sonra batı modeli bir demokrasiye geçişlerini geleneksiz, tesisatsız, sürdürülebilir bir ekonomileri, demokratik kültürleri, hukuki kurumları ve bu geçişin sorumluluklarını alacak bilinçli bir siyasi seçkinler grubu olmadan yani resmen "*ölüm noktasından*"

¹¹⁹ Biberaj, **a.g.e.**, s. 20.

¹²⁰ Geoffrey Pridham & Tom Gallagher, **Experimenting with Democracy: regime change in the Balkans**, London, Routledge, 2000, s. 238.

başlamıştır.¹²¹ Siyasi seçkinler grubunun eksikliği geçiş sürecini daha da fazla zorlaştırmış ve demokratik bir toplumun hızla güçlendirilmesini imkansız kılmıştır. 1912 yılında Arnavutluk devletinin kuruluşundan beri en büyük zorluğu, bireyler ve kurumlar üzerinde parti devletinin mutlak kontrole sahip olduğu kapalı bir toplumdur, serbest rekabete ve hukuk devletine dayalı açık bir topluma geçişi olmuştur.

2.2. Geçiş Dönemi Kurumsal Yapılar

2.2.1. Çok Partili Sisteme Dönüş – 1991

Berlin duvarının yıkılması ve Orta Avrupa'nın eski komünist devletlerinde meydana gelen siyasi değişiklikler, 80'li yılların sonları ve 90'lı yılların başında Arnavutluk siyasi ortamına da yansımıştır. 1990 yılında meydana gelen öğrenci hareketi Arnavutluk'taki siyasi sistemin akışını değiştirmiştir. Bu hareket, totaliter diktatörlüğün sonunu getirmiş ve Arnavutluk'un çok partili ve cumhuriyetçi modeli demokrasi sistemine geçmesini sağlamıştır. Diğer siyasi partilerin kurulmasının izni Halk Meclisi gibi devletin anayasal organı tarafından değil, Arnavut Emek Partisi'nin (AEK) en büyük siyasi organı olan Merkez Komitesinden verilmiştir.

Böylece, 17 Aralık 1990 tarihli ve 7442 sayılı kararname ile "*Siyasi kuruluş ve toplulukların oluşturulması*" için kurallar belirlenmiştir. Aynı kanunun 1. maddesinde "*Anayasanın 54. Maddesine dayanarak vatandaşların Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nde siyasi kuruluş (parti) veya siyasi ve sosyal topluluk oluşturma hakkı tanınmıştır*" diye belirlenmiştir. 2. maddesinde de partilere ve topluluklara, etkinliklerini "*Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nin bir bölgesine, birden fazla bölgesine veya topraklarının tamamına*" yayma hakkını vermektedir. 3. Maddesinde "*Parti veya siyasi topluluk kurmak isteyen vatandaşların, partilerinin veya*

¹²¹ Krasniqi, a.g.e., s. 202.

topluluklarının plan programını ve düzenlemesini veya tüzüğünü belirterek Adalet Bakanlığına müracaat etmeleri gerekir''¹²² diye vurgulanmaktadır.

Bu kararname ile Arnavutluk'ta tek partili sistemin sonu gelmiş ve çok partili sistem başlamıştır. Arnavutluk'ta seçim süreçlerinin tarihi, ülkede meydana gelen diğer tarihi gelişmelerle paralel bir şekilde oluşan problem ve gelişmelerle nitelendirilir. Balkan ülkeleri arasında Arnavutluk, toplumsal ve ekonomik gelişimin, demokratik kültürün ve siyasal seçkinler grubunun oluşumu açısından en düşük ilerleyenler arasındadır.¹²³ Arnavutluk'ta siyasi çoğulculuğun gelişimi beraberinde kendisini benzer eski komünist ülkeler arasında farklı kılan bir takım farklı özellikler getirmiştir. Bu özellikler arasında: Arnavutluk'un çoğulculuk siyasetinin, neredeyse çoğulcu siyaset geleneğinin olmadığı koşullarda doğmuş olması ve düşünce özgürlüğünün olmaması olarak sıralanabilir. Komünist rejimi süresince Arnavutlar düşünme haklarından mahrum edilmiştir. Ayrıca, Arnavutluk'ta siyasi çoğulculuk sisteminin oturması diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında yeterince gecikmeli olmuştur.¹²⁴

Araştırmacı Afrim Krasniqi, 12 Aralık 1990 ve 29 Nisan 1991 arasında oluşan gelişmelerin paradoksunu, çoğulculuğun ve siyasal sistemin hala 1976 yılının anayasası üzerinden işliyor olması olgusuna bağlıyor.¹²⁵

Komünist rejim çoğulculuğu tanımış, fakat eski anayasayı tamamen değiştirmeyi reddetmiştir. 1990 yılının Aralık ayında, siyasi çoğulculuk ile ilgili kararnamenin yayınlanmasından sadece bir hafta sonra, AEP yeni bir anayasanın oluşturulması için girişimlerde bulunmuştur. Anayasanın bu geçiş döneminde, sahada olaylar yeni ve hukuken anayasaya aykırı bir yol izlemiştir. Muhalefet, ne eski rejimi ne de siyasi veya ideolojik olarak ağırlıklı komünist olan hukuki normlarını tanımaktadır. Onlar özünde,

¹²² **Dekret nr. 7442 i Presidiumit te Kuvendit Popullor**, "Per krijimin e organizatave e shoqatave politike", 17 dhjetor 1990.

¹²³ Andon Kume, **Legjislacioni zgjedhor dhe zbatimi i tij gjate periudhes se tranzicionit ne Shqiperi**, Tiran, West Print, 2015, s. 18.

¹²⁴ Kume, **a. g. e.**, s. 8.

¹²⁵ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 236.

yürürlükteki anayasanın tam tersi olan, yeni bir siyasi devlet modeli sözünü vermektedir. Bu iki modelin birlikte yürümesi, hukukun uygulanmasını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Ülkede siyasi çoğulculuğun kabul edilmesiyle daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde birçok yeni parti kurulmuştur.

12 Aralık 1990 yılında kurulan DP ülkede kurulan ilk siyasi güçtür. Tiran'ın "Qyteti Studenti" (Öğrenci Şehri) adı verilen bölgesinde kurulan DP'nin sloganı "*Arnavutluk'u Avrupa gibi yapalım*" dır. DP daha ilk başlarda çoğulcu bir toplumdan, insan haklarının verilmesi ve açık pazar ekonomisinden yana olduğunu beyan etmiştir. Başından beri DP'nin müttefiği olarak ortaya çıkan ikinci muhalefet partisi de ACP olmuştur. Diğer kurulan partiler de şunlardır: TP, UBP, SDP.¹²⁶ 1991 yılının Ocak ve Şubat ayları arasında da birkaç tane daha parti kurulmuştur, bunların arasında Arnavutluk'ta yaşayan Yunan azınlığını temsil eden "Omonia" organizasyonu ve EP'sidir.

1991 yılında çoğulcu meclis tarafından oybirliğiyle kabul edilen Temel Anayasal Hükümler (aşağıda ele alınan alt konularda) ve özellikle 4 Şubat 1992 tarihli "*Halk Meclisi seçimleri üzerine*" kanunu ile seçim sistemi ve meclisin toplanma şekli tamamen değişmiştir. Bu yeni yapılanmadan itibaren meclisi oluşturan toplam milletvekili sayısı 140'a indirilecektir, bu durumda eski sisteme nazaran sayı farkı 110 milletvekili olacaktır. Toplam 140 milletvekilinden 100'ü parti seçimlerde çoğunluk oyu alan partilere dağıtılıp, diğer kalan milletvekilleri de seçimlerde ulusal çapta %4 barajını aşan partiler arasında dağıtılacaktır. Hukukçu Luan Omari'ye göre, seçilen bu sistem alman sisteminden alınmış ve amacı "*Oyların mümkün olduğunca eşit olması ve meclisin bölünmesi durumunun önlemesidir. Ki bu durum devleti yönetecek istikrarlı bir meclis çoğunluğunun oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Yani bu kanun, çoğunluk sisteminin mümkün kıldığı istikrarlı bir çoğunluğu kurma ihtiyacı ile orantılı temsil sistemine bağlı olan oyların adil ve eşit bir şekilde birleştirilmesini amaçlamıştır. Bu*

¹²⁶ Kastriot Dervishi, *Historia e shtetit shqiptar (1912-2005)*, Tiran, 55, 2004, s. 797.

*nedenden dolayı, sistem esasen çoğunlukçu unsurlar içeren kişiselleştirilmiş orantılı bir sistemdir''.*¹²⁷

31 Mart 1991 yılında Arnavutluk'ta ilk çok partili meclis seçimleri gerçekleşmiştir. Bu seçimler, Arnavutluk'un yeni siyasi sınıfının demokratik seçimlerde rekabet standartlarıyla uyum gösterme kabiliyetleri açısından çok büyük siyasi bir sınav oldukları için tarihi bir önem taşımaktadır. Avrupa'nın en yoksul ve izole edilmiş ülkesini siyasi bir rakibi olmadan 46 yıldır demir yumrukla yöneten AEP, vatandaşların gizli oylaması ile karşı karşıya gelmek durumunda kalmıştır. Seçimlere beşi siyasi parti (AEP, DP, ACP, EP, TP), biri siyasi topluluk (Omonia) ve AEP'in beşi blok (yan) kuruluşu (Gazi Topluluğu, Gençlik Birliği, Kadınlar Birliği, Meslek Birlikleri ve Arnavutluk Demokratik Cephesi) olmak üzere 11 siyasi kuruluş katılmıştır.¹²⁸

DP programında Arnavutluk'u modern bir ülkeye çevirmeyi, hukuk devletini oluşturmayı, tam demokrasiyi kurmayı amaçlayan programının üç temel ilkesini beyan etmiştir. Bu ilkeler şunlardır: özel mülkiyetin sağlanması, tarımda derin reformların yapılması ve halkın refah seviyesinin yükseltirilmesi.¹²⁹

Demokratlar, bireylerin toplumdaki haklarının garanti edilmesi için, devlet kontrolü altında olmasını öngörmüşlerdir. Tarımda reform ile ilgili olarak, demokratlar köylülerin Devlet topraklarından serbestce yararlanabilmeleri için arazi mülkiyeti hakkı vermiştir. Sanayi sektörü ile ilgili olarak, demokratlar hafif sanayiye öncelik vereceklerini açıklamıştır. Demokratların diğer amacı, Arnavutluğun Batı'ya yönelmesi olmuştur.

Diğer yandan AEP, bu yeni şartlara karşılık olarak yeni bir siyasi platform oluşturmuştur. Onların yeni programı ana muhalefet gücü DP'nin tarım ve özelleştirme konularında yapmak istediği reformlara nazaran farklıydı. Onların öngörülerini, merkezi

¹²⁷ Afrim Krasniqi, **Zgjedhjet ne Shqiperi (1991-2008)**, Tiran, Konica Color, 2009, s. 48.

¹²⁸ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 30.

¹²⁹ Valentina Duka, **Historia e Shqiperise 1912-2000**, Tiran, SHBLU, 2007, s. 325.

ekonominin pazar ekonomisi ile değiştirileceği gibi temel reformların gerçekleşeceği fakat ekonominin hala devlet sektoru halinde kontrolu altında kalacağı yonundedir.¹³⁰ Yani, AEP karma ekonomi kurmaya çalışmıştır. AEP'nin ana hedefi, halkın refahını sağlamak ve Arnavutlukta siyasi istikrarı sağlamaktır. Bu amacı da gerçekleştirmek için siyasi partilerle işbirliği içinde olmak gerektiğini açıklamıştır. Dış politikada, diğer muhalefet partiler gibi, AEP'nin temel amacı, Arnavutluk'u Avrupa entegrasyonu surecine dahil etmek ve tum Avrupa ve bolge ulkeleri ile guclu dostluk iliskileri kurmaktır. 31 Mart 1991 tarihinde gerçekleşen seçimler, geçmişten gelen çoğunluk modeline gore gelişmiştir. Aşağıdaki tablolarda gorulduğu uzere Halk Meclisi dağılımı aşağıdaki gibidir: AEP 169, DP 75, Omonia 5 ve UGT 1 milletvekili. Aşağıdaki tabloda partilerin kazanmış olduğu oy sayısı ve milletvekili sayısı yuzdelik olarak gosterilmiştir.

Tablo 5 - 31 Mart 1991 Seçim Sonuçları

Siyasi parti	Oy	%	Milletvekili sayısı	%
İşçi Partisi /(13.06.1991, PS)	1,102,936	56,17	169	67,60
Demokrat Parti	760,097	38,71	75	30,00
Arnavutluk Cumhuriyeti Parti	34,755	1,70	-	-
Omonia Organizasyonu	14,334	0,73	5	2,00
Tarım Partisi	1,374	-	-	-
Ekolojik Parti	-	-	-	-
Ulusal Gaziler Topluluğu	5,497	0,28	1	0,40

Kaynak: Afrim Krasniqi, **Zgjedhjet ne Shqiperi (1991-2008)**, Tiran, Konica Color, 2009.

¹³⁰ Duka, a.g.e., s. 326.

Muhalefet partisinin (DP) şehir merkezlerinin tümünü kazanırken, kırsal bölgelerde yaşayan ve değişime şüpheli yaklaşan köylü oyların çoğunluğunu AEP'in kazanması göze çarpmaktadır. DP'nin seçimleri kaybetmesinde önemli bir etken olarak, toprakları özelleştirip yeniden dağıtacağı yönünde olan inancın olduğu gözükmektedir. AEP partisi ise köylüleri özelleştirmeden koruyacağı sözünü vermiştir. Medyayı ve devleti kontrolü altında tutarak, askeri ve gizli servisin sert müdahaleleriyle ve blok partilerin desteğiyle AEP bir terör ortamında Arnavutluk'ta seçimleri kazanmayı başarmıştır. Gördüğümüz gibi Mart 1991 tarihinde gerçekleşen meclis seçimleri, sistem değişikliğini beraberinde getirmemiş ve Arnavut toplumunun diğer eski komünist devletlerinde gerçekleşen, siyasi krizin çözülmesi ve demokrasinin yerleştirilmesi gibi temel siyasi sorununu çözmemiştir.

1 Nisan 1991 tarihinde UCUİE Kongre Sarayında yaptığı ön açıklama ile *“Serbest seçimlerin bir süreç olduğunu ve gerçekleşmeleri için, demokratik seçim kanunlarına, serbest seçim kampanyalarına ve gizli ve kurallara uygun oylamalara ihtiyacı vardır. 31 Mart 1991 tarihinde Arnavutluk'ta gerçekleşen seçimlerde bu üç koşulun hiçbiri sağlanmamıştır”*. Amerikan gözlemciler göre *“Seçimler AEP tarafından tekelleştirilmiş, muhalefet partilerine eşit ve adil rekabet etme imkanı verilmemiştir. Seçim kanunu daha çoğulculuğun ve AEP dışında diğer siyasi partilerin hala var olmadığı 1990 yılında oluşturulmuş olduğu için muhalefetin seçimlere hazırlanma imkanı yoktur. Seçimlerin Şubat 1991 yılında yapılması ön görülmektedir, fakat muhalefetin baskısıyla seçimler ertelenmiştir. Bu şekilde, muhalefet partileri yerel yapıları, teknik kapasiteleri ve tam seçim organizasyonları olmadan seçim kampanyasına başlamışlardır”*,¹³¹ diye belirtmiştir.

67 senelik bir dönemden sonra 15 Nisan 1991 tarihinde ilk çoğulcu meclis toplanmıştır. Meclis hemen, siyasi çoğulculuğun yerleştirilmesinden önce özel bir komisyon tarafından hazırlanan anayasanın revize edilmesi projesini başlatmıştır. Halk Meclisi DP'nin sunmuş olduğu anayasanın tamamını onaylamayıp, sadece meclisin,

¹³¹ Afrim Krasniqi, **Zgjedhjet ne Shqiperi (1991-2008)**, Tiran, Konica Color, 2009, s. 25.

devlet başkanının ve hükümet başkanının yetki ve organizasyonunu tanımlayan kanun paketini onaylamıştır. 1998 yılında Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasa'sı onaylanıp yürürlüğe geçmesine kadar geçici anayasa olarak kullanılan "*Anayasanın Temel Hükümleri*" kanunu 29 Nisan 1991 tarihinde onaylanmıştır. Bu kanuna dayanarak 30 Nisan 1991 tarihinde Ramiz Alia Arnavutluk Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 30 Mayıs 1991 tarihinde İşçi Partisi üyesi olan Fatos Nano Başbakan olarak atanmıştır, fakat bu hükümet muhalefet partilerinin neden olduğu siyasi bir kriz sonucu istifasıyla sonlanmıştır.¹³² Meclis partileri aynı yılın Haziran ayında yeni bir siyasi seçimin yapılması için anlaşmaya varmıştır. Bunun sonucu olarak Emek Partisi'nin onuncu ve son kongresinden ayrılan SP'nin üyesi Ylli Bufi önderliğinde 5 Haziranda İstikrar Hükümeti adı altında bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır.

22 Mayıs 1992 tarihli seçimleri, oyların %25'ni SP alırken, oyların %62'sini DP alarak kazanmıştır. Meclisteki 140 milletvekilinden DP 92 (toplam milletvekili sayısının neredeyse üçte ikisine), SP 38, SDP 7 ve son olarak İHBP 2 milletvekiline sahip olmuştur. DP, SDP'si ile koalisyon hükümeti kurarak mecliste üçte ikinin üzerinde bir çoğunluk sağlamıştır.¹³³ Sali Berisha 9 Nisan 1992 tarihinde, özgür ve demokratik seçimlerde, 1992-1997 döneminde Cumhurbaşkanlık görevini yerine getirmek üzere meclis tarafından Arnavutluk'un ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Fakat, 1992-1996 dönemi Halk Meclisi ülkenin anayasasını onaylamayı başarmamıştır. 26 Mayıs 1996 tarihinde Halk Meclisinin 14. milletvekili seçimi yapılmıştır. Resmi verilere göre seçimler DP %55,5, SP %20,4, ACP %5,7, UC %5 ve son olarak İnsan Hakları için BP'nin %4 oy almasıyla sonuçlanmıştır. DİP, SDP, HDP ve YHP %4 barajını geçemediği için mecliste temsil edilmemiştir.¹³⁴

¹³² Ylli Bufi, **Tempulli i demokracise**, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 170.

¹³³ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 42.

¹³⁴ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 118.

Saadet Zinciri şirketlerinin* iflas etmesiyle siyasi kriz daha da derinleşmiştir. Ayaklanmaların ortaya çıkması meclisi, 2 Mayıs 1997 tarihinde ‘*Anayasal düzeninin ve kamu düzeninin ciddi bir şekilde ihlal edilmesi durumunda olağanüstü hal ilan edilmesi kanunu’nu*’ çıkarmaya itmiştir.¹³⁵ Aynı gün Halk Meclisi olağanüstü hal ilan edip, ‘*silahlı terorist çetelerin*’ bastırılması için İçişleri Bakanlığı ve MİS silahlı güçlerini yetkilendirdiği bir karar almıştır. Ertesi gün, 3 Mart 1997 tarihinde Cumhurbaşkanı, ‘*silahlı isyancıların*’ silahlarını teslim etmemeleri halinde uyarı olmaksızın vurulacaklarını açıklayan ve basın ve yayın özgürlüğünü kısıtlayan ‘*olağanüstü hal kapsamında bazı tedbirlerin alınması*’ kararnameini çıkarmıştır.¹³⁶

Arnavutluk Cumhuriyeti’nin 15. Halk Meclisi için erken seçimler 29 Haziran 1997 tarihinde yapılmıştır. Bu seçimler, ağır siyasi gerilimin olduğu, isyanların etkilerinin hissedildiği ve devlet kurumlarının çökmüş olduğu normal olmayan koşullarda yapılmıştır.

29 Haziran 1997 tarihinde gerçekleşen seçim sonuçları şu şekildedir: SP oyların %52,71’ini, DP %25,82’sini, YHP %3,28’ini, DİP %2,73’ünü, İnsan Hakları için BP %2,41’ini ve UC %2,34’ünü almıştır. 155 milletvekilinin dağılımı ise şu şekilde olmuştur: SP 101 (%65,1), DP 24 (%15,5), SDP 9 (5,8%), İnsan Hakları için Birlik Partisi 4 (%2), UCP 3 (%1,9), YHP 2 (%1,3), DİP 2 (%1,3) ve 1’er yada (%0,6) milletvekili kazanan partiler sırasıyla CP, LDB, DHP, DBP ve TP’dir¹³⁷. Yabancı gözlemciler bu seçimleri ‘*kabul edilebilir ve uygun*’ olarak ilan etmişlerdir.

1997 yılında gerçekleşen isyanlar Berişa’yı Haziran 1997 tarihinde erken seçim ilan etmeye zorlamıştır.¹³⁸ Daha önce de belirttiğimiz gibi erken seçimleri muhalefet güçleri kazanmış ve Berişa Cumhurbaşkanı makamından istifa etmiştir. Halk Meclisi 24

* Bkz. s. 68-69.

¹³⁵ Bui, **a.g.e.**, s. 179.

¹³⁶ Bui, **a.g.e.**, s. 180.

¹³⁷ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 150.

¹³⁸ Vera Stojarova & Peter Emerson, **Party politics in the Western Balkans**, London, Routledge, 2010, s. 36.

Temmuz 1997 tarihinde ise Rexhep Meidan'ı Arnavutluk'un Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir.¹³⁹ SP, SDP, DİP, ve İHBP partilerinden oluşan koalisyon hükümeti adına Başbakan Fatos Nano 28 Temmuz 1997 tarihinde yeni hükümet programını Halk Meclisi'ne sunmuştur. Mart 1997 tarihinde gerçekleşen olaylar, ülkedeki siyasi ortamın gerginliğini sürdürmüştür.

Meclisin ana görevi Anayasa projesinin hazırlanması ve onaylanmasıdır. 26 Kasım 1997 tarihinde, Anayasa'yı hazırlayacak olan meclis komisyonu onaylanmıştır. Proje 21 Ekim 1998 tarihinde Halk Meclisi tarafından onaylanmış ve 22 Kasım tarihinde muhalefetin "Evet" zaferiyle sonuçlanan referandum yapılmıştır.¹⁴⁰ 28 Kasım tarihinde ise Cumhurbaşkanı yeni Anayasa'nın yürürlüğe girdiğini açıklamıştır.

Gördüğümüz üzere, 1991-1998 komünist sonrası dönemi göze çarpan bir siyasi istikrarsızlık bakımından ayırt edilmektedir. 1991-1998 yılları sırasında parti sistemi büyük değişikliklere uğramıştır. 10'dan fazla siyasi parti parlamenter sisteme dahil olmuşlardır. 1992 ve 1997 yıllarında, her ikisinin de erken seçim sonucu gerçekleştiği, iktidar değişimi olmuştur. Her iki iktidar da 1991'de gerçekleşen hükümet krizi ve 1997'de gerçekleşen devlet krizi gibi siyasi buhranlarla karşılaşmıştır. Her iki vakada kamunun iç güvenliğini güvence altına almak adına uluslararası toplum, Avrupa barış gücü birliklerini ve insani yardım göndererek doğrudan sorumluluk almıştır.

Yeni siyasi sistemin bir özelliği de çok sayıda siyasi partilerinin varlığıdır. Gerçekleşen her seçimde ülkenin iki büyük siyasi partisi olan DP ve SP hakimiyetlerini muhafaza etmişlerdir. Bu yeni sistemin bir diğer özelliği de, ufak çaplarda bile olsa bir işbirliği ve siyasi koalisyonlar fikrinin gelişmesidir. Arnavutluk'ta 1991-1998 dönemi siyasi parti sistemi, tamamıyla zayıf, istikrarsız, dış etkiler altında kalan ve kolayca şüphe çeken bir sistem olarak kalmıştır. Ülkenin iki büyük siyasi partisi, oyların üçte ikisini alarak seçim süreçlerini domine etmişlerdir. Bu durum seçmenlerin siyasi

¹³⁹ Ylli Bufi, **Tempulli i demokracise**, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 115.

¹⁴⁰ Bufi, **a.g.e.**, s. 120.

partilerine karşı duydukları derin ve dönemsel hayal kırıklığını ve bu partilerin yapı, kimlik ve parti programlarının zayıflığını göstermektedir.

2.2.2. Yeni Anayasa Çalışmaları (1991-1998)

31 Mart 1991 tarihinde seçilen meclis komünist karşıtı muhalefetin ısrarları sonucu 1976 Anayasası'nı yürürlükten kaldırıp Temel Anayasal Hükümlerini yürürlüğe koymuştur. Anayasa'nın yürürlükten kaldırılması 29 Nisan 1991 tarihinde meclis oybirliğiyle kabul edilen ve çoğunluk ile muhalefet güçleri arasında hazırlanıp onaylanan Temel Anayasal Hükümlerinin 45. maddesine dayanarak gerçekleşmiştir.¹⁴¹ İki ana siyasi parti olan Emek Partisi ve DP, yeni siyasal sistemin temel ilkeleri için yoğun bir şekilde işbirliği içinde çalışmış ve yürürlüğe girmeleri için oy kullanmıştır. Bu ilkelerin ismi "*Temel Anayasal Hükümler*"dir ve Kasım 1998 tarihinde referandum ile yeni Anayasa onaylanana kadar anayasa görevini görmüştür. Temel Anayasal Hükümler birkaç temel kanundan oluşmaktadır, bu kanunlar şunlardır: devlet yönetim ilkeleri, güçler ayrılığı ilkesi, hukuk devleti ilkesi, yerel yönetim ilkesi, insan haklarına saygılı devlet ilkesi.

1991 yılının Nisan ayında hazırlanıp yürürlüğe giren esas hukuki belgede ile Sosyalist Cumhuriyeti feshedilmiştir ve aynı belgede "*Arnavutluk parlamenter bir cumhuriyettir... demokratik ve hukuki bir devlettir*"¹⁴² ibaresi geçmektedir. Yeni anayasada, devletin temel ilkelerinin "*İnsanlık onuru, hakları ve özgürlükleri, kendi kişiliğinin özgür gelişimi ilkesinin yanısıra anayasal düzen, kanun önünde eşitlik, toplumsal adalet, toplumsal destek ile çoğulculuk ilkesinin*"¹⁴³ olacağı belirtmiştir. Devletin yapısının kılavuz ilkelerinin Sosyalist ve Halk Cumhuriyetlerinin tersi olan yasama, yürütme ve yargının ayrılması ilkeleri olacaktı. 1976 Anayasa modelinden temel fark olarak Arnavutluk bu sefer, uluslararası anlaşmaları ve antlaşmalarını kabul

¹⁴¹ Afrim Krasniqi, *Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)*, Tiran, UFO Press, 2009, s. 238.

¹⁴² *Dispozitat Kryesore Kushtetuese*, Fletorja zyrtare, prill-maj 1991, Nisan-Mayıs 1991.

¹⁴³ *Dispozitat Kryesore Kushtetuese*, Fletorja zyrtare, prill-maj 1991, Nisan-Mayıs 1991.

etmek ve bunlara uygun bir şekilde hareket etmek için hazırlıklar içindedir. Ayrıca izolasyonu ve *“kendi gücüyle yetinmek”* ilkesini reddetmiştir.

Demokrasi modeli işleyişinin temeli, meşru seçimler ve siyasal çoğulculuktur. Yeni anayasa siyasal çoğulculuğu *“Arnavut devletinde demokrasinin temel şartlarından”*,¹⁴⁴ birisi olarak değerlendirmiş, yeni siyasi partilerin ve kuruluşların kurulması hakkını tanımış, siyasi partilerini devletten ayırarak parti devleti anlayışını ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı, askeri servis ve kurumlarında, yurt dışındaki diplomatik temsilciliklerde, kovuşturmalarda, soruşturmalarda ve mahkemelerde siyasi partilerin etkinliğini yasaklamıştır.

Bu yeni siyasi sistemin bir diğer ilkesi de Arnavutluk'ta din özgürlüğüne saygı duyulmasıdır. Din özgürlüğü ilkesinin uygulanması için koşullar yaratan laik bir devlet olduğudur. Anayasanın bu maddesi din yasağı döneminin sonunu getirmiş ve dini geleneğin geri dönmesi için teminat görevi yapmıştır.

Ekonomi hakları açısından mülkiyetlerin çok çeşitliliğine, tüm ekonomik birliklerin serbest girişimlerde bulunmasına izin verilmiş ve devletin kendinin tek düzenleyici rolünde olması onaylanmıştır. Temel kanunun son maddesiyle *“Anayasa'nın Temel Hükümleri”* *“Halk Meclisi tarafından görevlendirilen özel komisyonun hazırlayacağı Arnavutluk Anayasası kabul edilene kadar”* kullanılacağı belirlenmiş ve ayrıca *“Anayasa projesinin teslim edilmiş tarihi Halk Meclisi'nin vermiş olduğu özel karar ile belirlenmiştir”*.¹⁴⁵

Temel Anayasal Hükümler ile kuvvetler ayrılığı ve güçler dengesine bağlı yeni bir siyasi sistem, Anayasa Mahkemesi, siyasi örgütlenmenin, seçimlerin, mülkiyetin ilkeleri oluşturulmuştur. 1991 yılında ayrıca siyasi partilerin örgütlenmesinin demokratik

¹⁴⁴ **Dispozitat Kryesore Kushtetuese**, Fletorja zyrtare, prill-maj 1991, Nisan-Mayıs 1991.

¹⁴⁵ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 240.

ilkelerinin hakim olduğu ‘‘Siyasi partiler hakkında’’¹⁴⁶ kanunu hazırlanmıştır. Mayıs 1991 tarihli seçimlerden sonra geçici bir anayasa paketinin çıkarılmasıyla yeni anayasa projesi askıya alınmıştır. Arnavutluk devletinin kabul edilebilir bir anayasa çıkarması, Avrupa Konseyi’ne kabul edilmesi için gerçek bir şans olarak görülmektedir, fakat yeni anayasa hazırlanmasının yavaş ilerlemesi bu reform süreçlerine ağır bir darbe yapmıştır.¹⁴⁷

1991 yılında birkaç acil ihtiyacı karşılayan geçici bir anayasal kanun çıkarılmıştır. 1994 yılında ise siyasi istikrarsızlık nedeniyle yeni anayasanın onaylanması başarısız olmuştur. Ülkenin geçmiş olduğu bu zor dönemde yeni bir anayasanın çıkarılması gereklidir. Bu durumda sosyalist aktörler anayasanın yakın zamanda onaylanması ve çatışmaların çıkmaması için meclis yerine referandumla halkın seçimine sunmayı planlamışlardır.¹⁴⁸

Yeni anayasa taslağı, hükümetin halk içinde ne kadar destek gördüğünü göstermek ve teyit etmek için kullandığı bir araç olarak görülmüştür. Solcular, Berişa tarafından sunulan bu anayasayı eleştirmiş ve Cumhurbaşkanı Berişa’nın yetkilerini artırmak için yapmış olduğu bir çaba olarak değerlendirmişlerdir.¹⁴⁹ Yeni anayasa taslağı, Cumhurbaşkanı Berişa’ya meclis onayına ihtiyaç duymaksızın bakan, büyükelçi ve hakim gibi devletin önemli devlet görevlilerin atanmasında daha fazla etki sahibi olmasını sağlayacaktır. Muhalefet bu anayasa taslağına karşı çıkıp referandumu boykot ettiklerini ve yürürlükteki anayasal paketin 16. maddesine göre yasa dışı olduğunu ve sadece meclis kararı ile referandum çağrısı yapılabileceğini savunmuştur.

Berişa anayasanın referandumla kabul edilmesini istemiştir. Bu amaç için, 30 Eylül 1994 yılında Halk Meclisi’nden referandumlar ile ilgili kanunun hızlandırılmasını talep etmiştir. 11 Ekim 1994 tarihinde de Berişa referandumun 6 Kasım 1994 tarihinde

¹⁴⁶ Afrim Krasniqi, **Zgjedhjet ne Shqiperi (1991-2008)**, Tiran, Konica Color, 2009, s. 44.

¹⁴⁷ Miranda Vickers, **Albanians - A Modern History**, London, I. B. Tauris, 2011, s. 373.

¹⁴⁸ Eduart Kaca, **Shqiperia nga diktatura ne demokraci**, Tiran, Kristalina-KH, 2004, s. 154.

¹⁴⁹ Kastriot Dervishi, **Historia e shtetit shqiptar 1912-2005**, Tiran, 55, s. 850.

gerçekleşeceğini ilan etmiştir. Anayasa seçimleri halk tarafından istikrar, demokrasi ve ilerleme olarak görülmüştür. Anayasanın seçilmesi halkın kuralı, normları ve kanunları ile aynı zamanda işleyen kurumları olan normal bir hayat arzusunu bir kez daha doğrulamıştır. Yazar Hroni'ye göre *''Halkın anayasa lehindeoy kullanması, siyasi aktörlere ve meclisin kutuplaşmasına sinyal oldu''*.¹⁵⁰

Parlamentar demokrasinin risk altında olduğunun farkında olan Arnavut toplumu, meclisin onayı olmadan tek bir parti tarafından yürütülen anayasa taslağını kabul etmemiştir.¹⁵¹ Referandumun gerçekleşmesi sonucu: 10 Kasım 1994 tarihinde 699,245 (%41,70) vatandaşın referandumda evet oyu kullandığını ve 903,630 (%53,90) vatandaşın hayır oyu kullandığını açıklamıştır. Referandumun kaybedilmesi DP iktidarının siyasi parti olarak gücünü zayıflatmıştır.¹⁵² Kasım 1998 yılında da birçok gelişme ve girişim sonucu Arnavutluk'un yeni *''Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası''* yürürlüğe girmiştir.

2.2.3. Geçiş Dönemi Kurumsal Yapılar

Komünist rejimin kaldırılmasından sonra yerine gelen sistemde kuvvetler ayrılığı ilkesi, ülkede demokrasinin geliştirilmesi ve hukuk devletinin egemen olması için büyük bir adım olarak görülmektedir. Siyasi bağlamda Arnavutluk ve benzeri eski komünist ülkelerinde komünizm rejimleri kaldırıldıktan sonra yapılması gereken en önemli ve esas unsur anayasa yapısının kurulmasıdır. Başka bir deyişle, anayasal gelenekleri olan devletlerdeki temel insan hak ve özgürlükleri, kuvvetlerin ayrılması, hukuk devletinin egemen olması gibi değerler bir anayasanın sahip olması gereken ana değerler olarak sunulmuştur.

Cumhurbaşkanlığı - 1991 yılında gerçekleşen ve yeni demokratik kurumların oluşturulmasını beraberinde getiren siyasi ve anayasal değişiklikler sonucu Arnavutluk

¹⁵⁰ Kaca, a.g.e., s. 155.

¹⁵¹ Vickers, *Albanians - A Modern History*, s. 373.

¹⁵² Afrim Krasniqi, *Zgjedhjet ne Shqiperi (1991-2008)*, Tiran, Konica Color, 2009, s. 44.

Cumhurbaşkanlığı modeli de yeniden düzenlenmiştir. 1991 yılında, Demokrasi döneminin ilk cumhurbaşkanının seçilmesi için yapılan seçimler Arnavutluk'ta devlet başkanının seçilmesi için gerçekleşen ilk meşru ve demokratik seçimlerdir. *“Temel Anayasal Hükümler’ine”* göre Cumhurbaşkanı *“Meclis tarafından en az iki aday arasında beş yıl süreyle hizmet etmesi için gizli oylama ve tüm milletvekili oylarının üçte ikisinin alınmasıyla seçilir. İlk oylamada bu çoğunluk sağlanmazsa ikinci bir oylama daha yapılır ve oyların salt çoğunluğunu alan aday Cumhurbaşkanı seçilir”*.¹⁵³ Komünist dönemi cumhurbaşkanlığı seçimlerinden farklı olarak 1991 yılının cumhurbaşkanlık modeli görev süresinin 7'den 5 yıla kısaltılmasını, yürütme gücünün cumhurbaşkanından alınması ve cumhurbaşkanının zorunlu olarak en az iki aday arasında seçilmesini öngörmektedir.

1991 yılında Temel Anayasal Hükümler'in yürürlüğe girmesiyle Merkez Komitesi Birinci Sekreteri veya Halk Meclisi Prezidyumu Başkanı gibi uygulamalar ve Başkanlık Konseyi modeli eşzamanlı olarak kaldırılmıştır. Nisan 1991 tarihinde yapılan anayasal değişiklikler ile anayasada halkın birliğini temsil eden devletin başı Cumhurbaşkanı olacaktır.¹⁵⁴

Halk Meclisi Prezidyumu Başkanı'nın yetkileri yeni siyasi sistemin şekli ve yapısına uygun bir şekilde birkaç spesifikasyonla Cumhurbaşkanı'nın yetkileri içinde korunmuştur. Spesifik olarak, Cumhurbaşkanı'na Anayasa'nın ve diğer kanunların uygulanmasını sağlamak, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin verilmesi sorumluluğu gibi resmi yetkiler verilmiştir. Cumhurbaşkanı'na verilen diğer yetkiler de şu şekilde sıralanabilir: meclisi toplama yetkisi, hükümeti atama yetkisi, referandumları halk oylamasına sunma yetkisi, büyükelçileri seçme yetkisi, af yetkisi. Bu yetkiler 1991 yılının cumhurbaşkanı makamını şimdiki cumhurbaşkanı makamından çok daha güçlü ve etki sahibi yapmaktadır.

¹⁵³ **Dispozitat Kryesore Kushtetuese**, Fletorja zyrtare, prill-maj 1991, Nisan-Mayıs 1991.

¹⁵⁴ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 242.

1991-1998 yılları arasındaki dönem süresince, Arnavutluk Cumhurbaşkanı'nın yetkileri yarı başkanlık sistemi içinde olan ülkelerin cumhurbaşkanlarının yetkileriyle kıyaslanacak derecededir.¹⁵⁵ Bu başkanlık modelinin hükümeti, adaleti, gizli servisi ve askeri teşkilatını yürütme yetkisinin yanı sıra partideki konumunu koruma yetkisi vardır. Bunun sonucu olarak, siyasi bakımından meclis çoğunluğunu da kontrolü altında alma imkanına sahiptir. 1991-1998 yılları arasında yarı-başkanlık modeli üç cumhurbaşkanı tarafından uygulanmıştır. Bunlar Ramiz Alia*, Sali Berişa* ve Rexhep Meidani'dir*.

1992-1998 yılları arasında Arnavutluk Devlet Başkanı ülkenin temel yönetim kurumunu temsil etmektedir ve meclisi, yürütme gücünü ve Arnavutluk'un dış ilişkilerini etkisi altına alma imkanına sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın özel durumlarda meclisi dağıtma, kanun hükmünde kararname çıkarma, yasama inisiyatifi yetkisinin yanısıra yasama ve yürütme gücünü etkisi altına alma imkanını sağlayan Bakanlar Kurulu'na Başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulu'nda yer almak gibi yetkileri vardır. Cumhurbaşkanı bu önemli ve geniş işlevleri yerine getirirken yüksek parti görevlerinden istifa etmek durumunda değildir. Yani, bir partinin önemli oturumların üyesi olup cumhurbaşkanlığının gücü ve geniş anayasal yetkileri ile parti gücü arasında güçlü bağlantıların oluşturulması için boşluk bırakabilir.

Devlet Yönetimi – Yürütme Yetkisi Siyasi sistemin değiştirilmesine ve siyasal çoğulculuğun oluşturulmasına rağmen yönetimin sorumlulukları ve örgütlenme modeli neredeyse aynı kalmıştır. Bakanlar Kurulu olarak da bilinen hükümetler devletin en üst idari ve yürütme organı olacaktır. Halk Meclisi'nin ilk oturumunda Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan'ın önerileri doğrultusunda oylanacaktır.

Hükümetin temel yetkileri arasında: ülkenin iç ve dış politikasının yönetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, yönetmelik ve talimatların Anayasa kanunlarına göre

¹⁵⁵ Luan Omari, **Sistemi parlamentar**, Tiran, Elena Gjika, 2004, s. 89.

* Ramiz Alia – Arnavutluk Cumhurbaşkanı 1991-1992 dönemde.

* Sali Berişa – Arnavutluk Cumhurbaşkanı 1992-1997 dönemde.

* Rexhep Meidani – Arnavutluk Cumhurbaşkanı 1997-2002 dönemde.

uygulanması, bakanlıkların ve devlet idaresinin diğer merkez organlarının faaliyetlerinin yönetimi ve denetimi; idarenin yerel organlarının hükümetin eylemlerine ve kanunlara uygun bir şekilde zorunlu olarak uygulanmasını sağlamak için koordine edilmesi ve faaliyetlerinin denetlenmesi gibi 1990-1991 yılları arasında devlet kurumları daha önce bilinmeyen yeni gelişmelerle karşılaşmışlardır. Yukarıda da gördüğümüz gibi sadece birkaç ay içinde birkaç tane bakanlar kurulu oluşturulmuş ve değiştirilmiştir.

Meclis - Meclis, yetki gücü en yüksek ve tek yasama organı olarak bilinecektir. Komünist modelinden farklı olarak meclis sembolik değil, yürütme yetkisine sahip ve etkin olacaktır. Yeni meclis egemenliğini devlet halkı adına uygulayacaktır.

Bu yeni meclis düzenli, dönemsel, rekabetçi ve gizli seçimlerle atanan çok partili meclis modelinin bilinen özelliklerini tamamen almıştır. 1991 yılında halk hala kanunlar için tartışmaların yapıldığı, siyasi fikirlerin ve projelerin sunulduğu bir meclisin varlığına alışmamıştır. Dolayısıyla, meclisin bu yeni faaliyetlerde bulunması ve özellikle medyanın meclis çalışmalarını doğrudan veya sürekli olarak takip etmesi kamuoyunda büyük bir etki yaratmıştır. 1991 yılı anayasası modeli 1992 ve 1998 yıllarında birkaç değişikliğe uğramıştır. 1992 yılından sonra Meclis ‘‘Halk Meclisi’’ olarak adlandırılmayacak ve 1998’de Meclis Başkanlığı’nın yerini Meclis Başkanı alacaktır.

1990 yılları sırasında politikaların oluşturulduğu ana kurum haline gelmiştir. 1992-1996 yılları süresince Arnavutluk siyaset sistemi içinde ana görevi güçlü, siyasi, tek taraflı ve aynı zamanda dinamik ve meclis ve hükümet üzerinde baskın olan Cumhurbaşkanlığı kurumu üstlenmiştir. Cumhurbaşkanı’nın kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin olması meclisin rolünün ve öneminin 1996 yılına kadar gölgede kalmasına neden olmuştur. 1998 yılından sonra ise Arnavutluk’ta siyasetin ana kurumu meclis olmuştur.¹⁵⁶

Bütünüyle Arnavutluk Meclis’i binlerce kanun onaylamasına, siyasi tartışmanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamış olmasına rağmen, anayasa için yapılan

¹⁵⁶ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 256.

oylamalarda yer almayı ve doğrudan katkıda bulunmayı, rejimin oluşturulmasını, kuvvetler ayrılığı ve güçler dengesi ilkesinin uygulanmasını sağlamayı başaramamıştır. Meclisin kamuoyu desteğini kaybetmesinde ve yüksek sayıda vatandaşın meclis seçimlerine katılmayı reddetmesinde doğrudan etkisi olan nedenlerinden birisi de budur.

Adalet Sistemi, Örgütlenme ve Diğer Hükümetlerle Olan İlişkiler - 29 Nisan 1992 tarihli kanun ile Arnavutluk adalet sistemi tamamiyle yeniden yapılanmıştır. 1991 tarihli *“Temel Anayasal Hükümler’inden”* ve önceki anayasal modellerinden farklı olarak yeni adalet sistemi iki temel kurum olan Yüksek Adalet Kurulu (YAK) ve Anayasa Mahkemesi’ne dayanmaktadır. Yeni anayasal kanun, ülkedeki kuvvetler ayrılığını ve yargı bağımsızlığını, adaletin halk adına sağlanmasını, adaletin parti devleti politikası lehinde (1976) değil anayasa kanunlarına uygun bir şekilde ve bireylerin kanun önünde eşit olduğu ilkesiyle sağlanmasını belirlemektedir. Adalet sisteminin düzenlenmesinde *“Birinci sınıf hakimlerinin ve savcılarının atanmalarını, tayinlerini ve disiplin sorumluluğu ile temyizi yetkisine sahip tek kurum olarak”*,¹⁵⁷ yeni eklenen organ da Yüksek Adalet Kurulu’dur. YAK Cumhurbaşkanının başkanlığında, Yargıtay Başkanı, Adalet Bakanı, Başsavcı ve her beş yılda bir seçilen becerileriyle bilinen ünlü dokuz hukukçu tarafından oluşturulmaktadır.

Yargı hiyerarşisine ilk defa eklenen yeni bir kurum da Anayasa Mahkemesi’dir. Anayasa Mahkemesi *“Anayasa’nın ve kanunların korunmasını ve uygulanmalarını sağlayan ve Anayasa’nın nihai yorumlamasını yapan en üst mercidir. Anayasa işlevlerinin uygulamasında bağımsız ve sadece Anayasa’ya bağlıdır.”*¹⁵⁸ Mahkeme, 5’i Halk Meclisi tarafından, 4’ü Cumhurbaşkanı tarafından seçilen 9 üyeden oluşmaktadır. Bu anayasal değişikliklerinin somut bir şekilde uygulanmasında çok büyük zorluklarla karşı karşıya gelinmiştir. Karşılaşılan en büyük sorun da, yargının üst kademe organlarının üyelerinin bağımsızlığıdır, çünkü üyelerin hepsi yıllarca Emek Partisi üyesi ve ideolijilerinin bir parçasıdır.

¹⁵⁷ *Gazeta zyrtare*, “Ligji mbi organizimit dhe funksionimit e sistemit gjyqesor”, Tiran, 1992.

¹⁵⁸ Krasniqi, *Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)*, s. 249.

Arnavutluk'ta komünizmin çöküşünden sonra siyasi ve kurumsal değişikliklerle birlikte ekonomik ve sosyal değişimler başlamıştır.

2.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Geçiş süreci yapısal, ekonomik, hukuki ve sosyal değişimleri de içeren uzun bir değişim sürecidir. Bu süreç, eski kurumların yıkılıp yerlerine yeni kurumların oluşturulduğu veya uyarlandığı karmaşık bir evre başlamıştır. Ekonomik geçiş süreci, siyasi sistemin köklü değişimleriyle başlamıştır. Ekonomik reformlar, ekonominin tamamen çöktüğü, tecrübe eksikliğinin olduğu koşullarda ve kurumsal yapıların zayıflık içinde bulunduğu komünist rejiminin kalıntıları içinde başlamıştır.

Bu zor ekonomik durum bir dizi negatif parametre ile karakterize edilmektedir. Bütçe açığı 1990 yılında GSYİH'nin %15.3'ün üzerinde iken 1991 yılı süresince GSYİH'nin %25'i üzerinde yükselmiştir. Enflasyon tedirgin edici bir olgu haline dönmüştür. 1991 yılında 104.4 değerine ulaşırken 1992 yılında 236.6 değerine ulaşmıştır.¹⁵⁹ Veriler, sanayi üretiminde önemli bir düşüşün olduğuna göstermektedir. Spesifik olarak 1991 yılında sanayi üretimi %42 değerinde azalırken 1992 yılında bu değer %-51.2'ye düşmüştür. Sanayi endüstrisinin felç olduğu bu durumda tarım sektöründe üretim %-17.4'lük bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş devletin hammadde sağlayan ve tarım ürünlerini pazarlayan sistemin bozulması sonucu gerçekleşmiştir. Üretim sektörlerinin felç olması sonucu işsizlik 1991 yılında endişe verici oranlara yükselmiştir. Yaklaşık 140 bin kişi işsiz olarak sayılmaktadır.¹⁶⁰

Aşağıdaki tabloda 1990-1998 yılları arasında gayri safi yurt içi hasılanın artışları gösterilmektedir.

¹⁵⁹ **European bank for Reconstruction and Development**, "Transition Report 1999: Ten years of transition", 1999, s. 76.

¹⁶⁰ **INSTAT**, "Vjetari Statistikor 1991/1999," botim i 2002, s. 96.

Tabela 6 - Gayri Safi Yurtiçi Hasılların Artış Oranları.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Sanayi	-14.2	-42.0	-51.2	-10.0	-2.0	6.0	13.6	-5.6	4.1
Tarım	-5.4	-17.4	18.5	10.4	8.3	13.2	3.0	1.0	5.0
İnşaat	-12.0	-30.0	7.0	30.0	15.0	21.2	18.5	-6.3	21.0

Kaynak: INSTAT, *İstatistik Yıllığı 1991/1999*, 2002, s. 335.

Araştırmacı Karl Kaser, *''Merkezi bir ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçiş sonuçlanmıştır. Ancak iç pazarın zayıflığı, tüketicilerin alım gücünün zayıf olması ve pazarın karaborsa pazarının göreceli bir büyüklükte olması gibi durumlar büyük sorun teşkil etmektedir. Tüketicilerin alım gücünün zayıf olması işsizliğin yüksek oranda olması nedeniyledir; işsizliğin yüksek oranda olması ise ekonominin zayıf gelişimi nedeniyle; ve son olarak ekonominin zayıf olması üretim gücünün düşük olması nedeniyledir. Ayrıca, dış yatırımlar da düşük seviyededir''*.¹⁶¹

Arnavutluk Devleti'nin geçiş sürecinin ilk adımları ile ilgili olan zorlukların aşılması için dışarıdan büyük bir yardım yapılmıştır. Avrupa Birliği 1991 yılından bu yana Arnavutluk'a 671,600,000 dolar değerinde yardım yaparak ülkenin ana bağışçısı olmuştur.¹⁶²

Var olan birçok soruna rağmen, sosyalist devlet sisteminin çöküşünden sonra Arnavut ekonomisinde yapılan olağanüstü dönüşümleri hiç kimse inkar edemez. Mülkiyet, pazar ve fiyat ilişkileri alanlarında, mali kurumlarda ve ülkenin ekonomik altyapısında yapılan reformlar Arnavutluk ekonomisini serbest ekonominin tüm özelliklerini taşıyan bir ekonomiye dönüştürmüştür. Bu pozitif ve inkar edilemez unsur yine de Arnavutluk'ta komünist sonrası geçiş sürecinin tamamlanmış olarak sayılması için yeterli değildir.¹⁶³ Ülkede makro ekonomik istikrarın sağlanması için, Dünya

¹⁶¹ AİS, *Shqiperia njetet vjet pas renies se komunizimit*, Tiran, AİS, 2011, s. 12.

¹⁶² **Human Rights Watch**, "Human Rights in Post-Communist Albania", Raport, New York, Mart 1996, s. 175.

¹⁶³ Fatos Tarifa, *Paradigma e tranzicionit demokratik*, Tiran, Ombra GVG, 2009, s. 58.

Bankası ve Uluslararası Para Fonu tarafından Arnavut hükümetine önerilen ve ekonomiye köklü liberal değişiklikler getiren “şok terapisi”^{*} programı yürürlüğe konulmuştur.

Devlete ait olan tüm makineler özelleştirilmemiş fakat kapanmıştır. Birkaç hafta içinde de bütün ağır ve maden sanayisi fabrikaları, tesisleri ve diğer işletmeleri iflas etmiştir. Bu iflas evresi özelleştirme nedeniyle değil tahribat nedeniyle yaşanmıştır. Sanayi sektörünün mahvolması otomatik olarak köylerde yaşayan nüfusun %75’inin içinde çalıştığı tarım sektörünün yıkılmasına neden olmuştur.¹⁶⁴

Bu reformun ana esasları fiyatların, pazarın ve Arnavutluk’un para birimi lekinin kurunun liberalleşmesiydi. Artık fiyatlar hükümet tarafından değil serbest pazar mekanizması tarafından belirlenecek ve iç fiyatlar dünya pazarı fiyatlarına yaklaşacaktır. Fakat ekonominin hızlı bir şekilde yeniden yapılandırılması devlet nezdinde büyük pahalıya mal olmuştur. Fiyatların liberalleştirilmesi sonucu olarak eskiye nazaran birkaç defa daha fazla artmıştır. Uygulanan bu “şok terapisi” ulusal boyutlara ulaşan ekonomik, sosyal ve toplumsal bir “şok” yaşanmasına neden olmuştur ve ülkeyi başlangıç noktasına geri çevirmiştir.

1996 yılının sonunda ve özellikle 1997 yılının başında saadet zincirleri birer birer iflas etmeye başlamıştır. Onların dağılması daha sonra “tefecî krizi” olarak da bilinen kriz meydana getirmiştir. 1996 yılında 1.2 milyar amerikan doları veya ülkenin GSYİH’nın %50’sinden fazlası bu saadet zincirlerine yatırılmıştır. Arnavutluk’un en kötü gayriresmî piyasa aktivitesi örneği olarak da bilinmektedir.

Kasım 1996 tarihinde Tiran’da “Sude”^{*} isimli saadet zinciri iflas etmiştir. Yaklaşık olarak 13 bin alacaklı 40 milyon amerikan doları kaybetmiştir. Aralık 1996

* “**Şok Terapisi**” - Ekonomide kullanan bir terimdir. Ülkede var olan ekonomi sisteminin yerine bir anda başka bir sistem getirilmesi.

¹⁶⁴ Douglas Saltmarshe, **Identity in a post-communist Balkan state: an Albanian village study**, Aldershot, Ashgate, 2001, s. 214.

* Sude - Sude'nin banka hesabı yoktur. Bu nedenle onun iflas etmesiyle halkın verdiği para kaybolmuştur.

tarihinde ‘‘Gjallica’’* isimli saadet zinciri de iflas etmiş ve yaklaşık 82 bin alacaklı 300 milyon amerikan doları kaybetmiştir. Ocak 1997 tarihinde devlet, bütün ülkeye yayılmış olan ‘‘Xhaferri’’* ve ‘‘Populli’’* isimli kuruluşları kapatmıştır.¹⁶⁵

Araştırmacılara göre¹⁶⁶:

- Gayriresmi piyasa hakkında bilgi eksikliğinin olması
- Yasal çerçevenin eksikliği;
- Göçmenler tarafından havale edilen paraların birikmesi;
- Para Fonu'nun ve Dünya Bankası'nın geç tepki vermesi;
- Ekonominin bankacılık sisteminde kredi eskikliğinin olması gibi nedenlerden dolayı bu saadet zincirleri rağbet görmüştür.

1997 yılında gerçekleşen saadet zincirlerinin iflaslarını sosyal huzursuzluklara ve silahlı ayaklanmalara kadar yükselen derin bir hükümet krizi eşlik etmiştir. Bu kriz, geçiş sürecini ve ekonomik iyileşmeyi sadece durdurmakla kalmayıp, o zamana kadar gerçekleşen başarılarını da mahvetmiştir. 1996-1997 yılları arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık Arnavut halkının 1,3 milyar amerikan doları değerindeki kişisel tasarruflarının kaybedilmesine ve devletin bir adım gerilemesine neden olmuştur. 1998 yılından bu yana hükümetin istikrar politikalarının amacı makro ekonomi ve ekonomi parametrelerinin tutulması ve korunması doğrultusundadır.¹⁶⁷ Dönüşümlerin hızlı ritmini yarıda kestiği için, 1997 krizi geçiş sürecini birkaç sene daha uzatmıştır. Ayrıca, bu krizin hem kısa vadede hem de uzun vadede getirmiş olduğu bir büyük hasar da artık

* Gjallica - Gjallica şirketi, Kukes kökenli üç eski Devlet Güvenliği tarafından oluşturuldu. Şirketin başkanı Şemsi Kadria'ydı. Gallica merkezini Vlora'da tuttu.

* Xhaferri - Bu firma 1995 yılında kurulmuş ve Lushnja, Fier ve Berat köylerinde faaliyetlerine başlamıştır. Resmen bir "vakıf" idi, ama aslında ülkedeki en ağır piramidal firmalardan biri oldu. Liderliğini Rrapush Xhaferri 22 Ocak 1997'de tutuklandı ve 24-25 Ocak Lushnje'de şiddetli gösteriler başlattı.

* Populli - Bu Populli (Türkçe: Halk) firması 16 Temmuz 1996'da kuruldu ve Xhaferri ile aynı bölgede genişletildi. Başkan Devlet Güvenlik eski temsilcisi Bashkim Driza idi. Arnavut muhalefet partileri kampanyalarını ve bültenlerini finanse etmekle derinden çalıştı.

¹⁶⁵ Miranda Vickers, **Albanians - The modern history**, London, I. B. Tauris, 2011, s. 379.

¹⁶⁶ Miranda, **a.g.e.**, s. 340.

¹⁶⁷ Serxho Mazreku, **Mbi politiken dhe demokracine: reflektime**, Tiran, Intergrafika, 2012, s. 50.

yabancı yatırımların yapılmaması ve Arnavutluk'un riskli bir ülke olarak görülmesidir.¹⁶⁸

Bu geçiş süreci, merkezi ve kapalı olan Arnavutluk ekonomisini, serbest pazar ekonomisine geçirmeyi amaçlamıştır. Beraberinde işletmelerin ve kolektif mülkiyetlerin yok oluşunu ve Arnavut toplumunun hayat koşullarının hissedilir derecede kötüleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, ülkede son yüzyılda gözlenen en büyük göç dalgası gerçekleşmiştir.¹⁶⁹ 1991 yılının Ağustos ayında binlerce insan hayatlarını ciddi bir şekilde tehlikeye atarak Dıraç Limanı'na doğru yönelip gemilere binmişlerdir. (Bk. Ek. 12, s. 143) Bu durum ülkenin içinde bulunduğu zorluğun net bir kanıtıdır. Kalabalık gemiler İtalya'ya doğru yol almıştır. Birçok insan da güney sınırını geçerek Yunanistan'a gitmiştir. 1991 yılında yaklaşık olarak 100.000 vatandaş ülkeden ayrılmıştır.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (en azından eski komünist ülkelerinin) "*ortak tarihi kaderine*" rağmen demokrasi ve Avrupa'ya entegre olma yolunun ayrılması tüm bu ülkelerin "*aynı yerlerden*" başlamamasıyla koşullandığı söylenebilir. 1989 yılının Arnavutluk devleti, vatandaşlarının hayati çıkarlarının en düşük seviyede tamamlandığı ülkeler arasındadır.¹⁷⁰ Siyasi, ekonomik ve kurumsal durumun kırılgan olması, işsizlik, yasadışı göç, insan kaçakçılığı, tecavüz, kamu mallarının çalınması, fuhuş vs. gibi yasadışı ve negatif olan birçok eylemin yapılmasına olanak sağlamıştır. Bir diğer sorun da organize suçun ve özellikle İtalya'ya yakın olan Avlonya ve Dıraç gibi kıyı şehirlerinde ve başkent olarak Tiran'da mafya tarzı yasadışı eylemlerin hızlı bir yükselişte olmasıdır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Valentina Duka, **Historia e Shqiperise 1912-2000**, Tiran, SHBLU, s. 323.

¹⁶⁹ Serxho Mazreku, **Mbi politiken dhe demokracine: reflektive**, Tiran, Intergrafika, 2012, s. 49.

¹⁷⁰ Leke Sokoli, "Diferencimi social dhe varferia: Shqiperia ne kontekst eurolindor", **Studime Sociale**, No. 1, Tiran, 2010, s. 12.

¹⁷¹ Miranda Vickers & James Pettifer, **Albania-From Anarchy to a Balkan Identity**, New York, New York University Press, 1997, s. 15.

Yolsuzluk ülkede gün geçtikçe artmış ve salgın bir hastalık gibi ülkenin her tarafına yayılmıştır. Yani, Arnavutluk'ta yolsuzluk, mafya, suç, fuhuş, kaçakçılık gibi eylemler hayatın bir parçası olmuş ve yayılmaları sınır tanımamıştır. Her şekilde para kazanmak bir kısım Arnavutluk vatandaşının yapabileceği en kolay eylemlerden biridir.

Polonya kökenli Amerikan araştırmacı Zbigniew Brzezinski'nin 1993 yılında yayımlanan "*The Great Transformation*" (Büyük Dönüşüm) adlı bir makalesinde, eski komünist ülkeleri dört gruba ayırarak onların "*gelecek takvimini*" belirlemiştir.

İlk grupta: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Slovenya ve Estonya bulunmaktadır. Bu ülkelerin geleceği Brzezinski'ye göre kolayca öngörülebilir. Bu ülkeler istikrarlı birer demokrasi olma yolunda ilerlemeye kararlıdır.

İkinci grupta: Letonya, Bulgaristan, Slovakya, Hırvatistan, Litvanya ve Romanya gibi demokratik gelişim göstermek için umut verici fakat ilk gruba göre siyasi ve ekonomik bakımından daha zayıf olan ülkeler sıralanmıştır.

Üçüncü grupta: Rusya, Ukrayna, Belarus, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan ve Özbekistan bulunmaktadır. Araştırmacıya göre bu ülkeler, ekonomik ve siyasi bakımından belirsiz özelliklere sahip olduklarını ve önümüzdeki on veya daha fazla sene içinde fazla umut vermediklerini belirtmiştir.

"Takvimin" dördüncü grubunda Brzezinski Arnavutluk, Sırbistan, Makedonya, Bosna, Moldova, Tacikistan ülkelerini dahil etmiştir. O'na göre bu ülkeler birçok nedenden dolayı gelişme için umut vaat etmeyen özelliklere sahiptir.¹⁷²

Bugün, Brzezinski'nin Orta ve Doğu Avrupa hakkında belki de en doğru tahminde bulunduğu doğrulanabilir. Zaman, bu "takvimin" takdire değer bir doğrulukla saptandığını kanıtlamıştır. Arnavutluk hakkında etkileyici olan unsur sadece, Arnavutluk'un son grupta sıralanması değil, bu sıralanmanın subjektif karaktere sahip

¹⁷² Vickers & Pettifer, a.g.e., s. 15.

bir nedenle gerekçelendirilmesidir. Brzezinski açıkça: ‘‘Bu ülkelerin liderlerinin çoğulcu demokrasi doğrultusundaki tutumları ve bağlılıkları sorunludur’’.¹⁷³

Sosyal - Geçiş süreci yolunda meydana gelen engeller Arnavutluk'ta net görüldüğü kadar, Doğu Avrupa ülkelerinin hiç birisinde görülmemiştir. Arnavutluk küçük ama birçok toplumsal çelişki, çatışma, uzak ve yakın geçmişten kalan gerginliklere sahip bir ülkedir.¹⁷⁴ Demokrasinin ve serbest pazar ekonomisinin kurulması için yapılan büyük dönüşümlerin nedenleri ağır izolasyondan, sığınakların ve beton tünellerin inşaat edilmelerine, ‘‘yeni sosyalist insanın’’ oluşturulmasından ulusal duygulara, kan davalarından aşiret ve grup zihniyetine kadar, yoğun göçlerden organize suç ve yolsuzluğa kadar uzanır.

Arnavutluk'ta birçok insanın güven duyduğu sosyalist sistemin yıkılması ve kapitalizm ile değiştirilmesi, onların komünist idealine ve komünizmin geleceğine karşı olan inançlarını ağır bir biçimde sarsmıştır. Birçok Doğu Avrupa ülkesinde de gerçekleşen bu büyük devrimlerden sonra, insanların ‘‘insanın insanı sömürmediği’’ adil ve dürüst bir düzen olması açısından komünist topluluğuna karşı olan inancı daha da azaldı. Bu boşlukta bulunan birçok Arnavut vatandaşı batının kapitalist modeline yönelmiştir.¹⁷⁵ Siyasi çoğulculuğun ilk adımlarında insan hak ve özgürlüklerinin ilan edilmesi her vatandaşın kendi istekleri doğrultusunda kendi siyasi konumunu seçmesi için olanaklar yaratılmıştır.

Ani bir şekilde gelen kavramsal ve psikolojik çeşitlilik beraberinde, sosyal grupların ve tabakaların bir siyasi gücünden diğerine geçmelerini getirmiştir. Beklenmeyen ve hızlı bir şekilde gelen bu ağır siyasi deprem, bir düzine siyasi partiye ve kuruluşa dahil olan Arnavutluk toplumunu darmadağın etmiştir. Araştırmacı Ndue

¹⁷³ Sokoli, ‘‘Diferencimi social dhe varferia: Shqipëria ne kontekst eurolindor’’, **Studime Sociale**, No. 1, Tiran, 2010, s. 8.

¹⁷⁴ Fred Abrahams, **Shqipëria e Re: nga diktatura në demokraci në Europë**, Tiran, Fjala, 2015, s. 56.

¹⁷⁵ Albert P. Nikolla: **Uomo nuovo albanese tra morale comunista e crisi transizione**, Catania, Bonanno, 2011, s. 26.

Gjoka'ya göre, bu durum ve benzeri psikolojik dünya görüşü değişimleri kimlik bunalımı olarak karakterize edilmektedir.¹⁷⁶

Arnavutlar, toplumun yeni bir kültüre yol açmak için gerekli olan arınmasını gerçekleştiremedikleri bir kültürel değerler krizi, kültürel kimlik bunalımı yaşamışlardır. Arnavutlar kendilerini 2 kriz karşısında bulmuştur: Arnavut halkının 50 yıldır güç, izolasyon, ruhsal ve psikolojik şiddet ve beyin yıkama aracı olarak kullanılan bir de beraberinde kendisinin ötekileşmesini getiren bir kültürün krizi; diğer kültürlerle açık olmasının, entegrasyon ihtiyacının ve küreselleşmenin meydana getirmiş olduğu kültür krizi.

Bu krizin ortaya çıkmasının nedenlerinden bir tanesi de Arnavutluk'un birbirleriyle çelişen iki gereksinimle karşı karşıya gelmesidir: bir taraftan komünizmin yasaklamış olduğu kültürel değerlerin geri getirilmesi (dinin geri dönüşü, eski alışkanlıkların dönüşü) gereksinimi, bir diğer taraftan da *''küresel etnegrasyon, modernleşme, kültürel demokrasinin, toplumsal ve avupa değerlerinin getirilmesi''* gereksinimleri vardır.¹⁷⁷

Geçiş süreci döneminde Arnavutların sıfırdan yeni bir kimlik oluşturmaları görevi çıkmıştır, ki bu durum geçiş sürecini daha da zorlaştırmıştır.

Totaliter devletin çöküşü arkasında tarihi bir boşluk, şekilsiz bir Arnavut toplumu, birkaç kapalı ve katı yapının içinden, birliğin çok indirgenmiş bir kavramında yaşamaya alışmış bir Arnavut bireyi bırakmıştır. Arnavut araştırmacı Artan Fuga'ya göre böyle tarihi bir gerçekliğin neticesi olarak *''Zamanın kolektif zihniyetin yerini bireyci bir eğilimin aldığı görülmektedir. Arnavut toplumunda hayali bir bireysellik vardır ve eskiden kolektif zihniyetin olduğu kadar dışlayıcı ve hoşgörüsüzdür. Birey, diğerlerini dışlayarak veya dışarda bırakarak kendisini merkeze koyar''*.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Ndue Gjoka, **Sfida te tranzicionit**, Tiran, Globus R, 2004, s. 69.

¹⁷⁷ Fatos Lubonja, "Kriza kulturore shqiptare", **Perpjekja**, Yıl IX, nr. 18, Tiran, 2003 s. 7.

¹⁷⁸ Artan Fuga, **Shtigje drejt guves se gjarperit**, Tiran, ORA, 2001, s. 130.

Geçiş süreci dönemi süresince demokratik ve çoğulcu nitelikli gelişmeler toplumsal, maddi, manevi, siyasi, sosyal, ekonomik, ahlaki ve geleneksel, hatta psikolojik alanlarda bile etkilerini göstermektedir. Birçok sosyal çalışma, komünist sonrası oluşan toplumun şekillendirilmesinde veya yeniden şekillendirilmesinde etkili olan birçok ana unsura odaklanmaktadır.

- Büyük oranda insanların köylerden şehirlere ve insanların Arnavutluk'tan dışarıya göçmesinden meydana gelen geçim kaynaklarının eksikliğidir. Araştırmacı Johanna Deimel'e göre " *Komünizmin çöküşü ve ülkelerin dış dünyaya açılması sonucu meydana gelen ana sorunlardan biri, "beyin" gücünün kaçması, büyük göçler ve süreci devam ettirebilecek yetenekli seçkinleri grubunun eksikliğidir. Aslında, geçiş sürecinde olan hiçbir ülke kentsel ve kırsal alanları dramatik bir şekilde değiştiren iç göçten etkilendiği kadar dış göçten etkilenmemiştir. Kontrolsüz iç göç kentsel bir karmaşa ile sonuçlanmıştır*"¹⁷⁹ Siyaset bilimcisi Afrim Krasniqi, "Yeni siyasi sistemin yürürlüğe girmesinden sadece üç ay sonra, çok sayıda Arnavutluk vatandaşının ülkeden ayrılmak için gemileri doldurmaları olgusu, Arnavutluk'un insani bir felaketin eşliğinde olduğu tezinin kanıtıdır"¹⁸⁰ demiştir.

- Beraberinde komünizmin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan siyasi karışıklığın "kurbanlarından" bir tanesi de ülkenin eğitim ve kültürünün gelişimidir. Eğitim kamuoyunun merceği altına yerleştirilmiştir. Bu durum eğitimin toplum hayatında ve özellikle bu gibi toplumun dönüm noktalarında ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Eğitim Bakanlığı ve öğretmenlerin kavga ettiği ilk konu, müfredatların ve yüksek derecede siyasileştirilmiş olan ders kitaplarının değiştirilmesidir. Uygun değişikliklere uğrayan yeni ders kitapları sadece eğitim metinleri içerecek şekilde derlenmiştir. Reform yüksek eğitimi de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ders programları değiştirilmiş, yeni üniversite metinleri yayınlanmış ve çok sayıda akademik kadro Avrupa üniversitelerinde uzmanlaştırılmıştır.

¹⁷⁹ Ndue Gjoka, **Sfida te tranzicionit**, Tiran, Globus R, 2004, s. 70.

¹⁸⁰ Ylli Bufi, **Ne fillimet e tranzicionit**, Tiran, UET Press, 2010, s. xii.

- 1970'li yıllarda Doğu Avrupa'nın diğer komünist devletlerinde bazı özel çıkarları temsil eden bağımsız gruplar, Arnavutluk'ta 1990 yılının Aralık ayında komünist rejiminin düşmesine kadar bir faaliyet göstermemiştir. Arnavutluk'un sivil halk gelenekleri ve bağımsız toplum hareketleri eksiklikleri vardır. Bu durum, demokrasinin güçlendirilmesi için önemli bir unsur olan özgür ve aktif bir sivil toplumun oluşturulmasında engeller ve sorunlar çıkarmıştır.

- Arnavutların komünizmin çöküşünden sonra kendilerini din açısından nasıl algıladıklarını saptamak zordur. Bununla birlikte, komünizmin yıkılmasından sonra din Arnavutların hayatlarında yerini yeniden kazandı. Komünizmin yıkılmasından sonra nüfusun çoğunluğu ateist bir ortamda yetiştirilmiştir. Dini pratikleri uygulayan nüfus sayısının çok az olduğu gözetlenmektedir. Siyasi düzeyde ise 1991 yılında anayasanın en önemli kanununun 7. maddesine göre *“Arnavutluk Cumhuriyeti laik bir devlettir. Devlet din özgürlüğüne saygılıdır ve uygulanması için koşullar yaratır”*.¹⁸¹

Aslında, 1991 yılının başında devlet bir dönüm noktasında ve karışıklıktadır. İktidardaki AEP reform sürecini ve ülkenin siyasi ile ekonomik dönüşümünü yönetmek için hazırlıksızdır. Kendi siyasi politik platformlarını ve siyasi ile ekonomik alternatiflerini açıklamak yerine muhalefet güçleri, özellikle Demokratik Parti gösteri ve protestoları seçmişti. Bu protesto ve gösterilerini genellikle kavgalar ve polis güçlerine ve devletin diğer kurumlarına karşı gerçekleşen şiddet olayları eşlik etmiştir.¹⁸² Anti-komünist adına yapılan ve faturasını Arnavut toplumunun ödediği bu tahribatların zararı devasa miktardadır. Ekonominin iyileştirilmesi sürecini ve genel olarak demokrasiye geçiş sürecini zorlaştıracaktır.¹⁸³

Ekonomi krizine sosyal krizin derinleşmesi eşlik etmiştir. İşletme ve tesislerin kapatılmasıyla işsizliğin artması Arnavutluk'ta iyi bir gelecek için umutları

¹⁸¹ Nathalie Clayer, “Zoti ne “vendin e mercedeseve” komunitetet fetare ne Shqiperi prej vitit 1990”, **Perpjekja**, nr. 19, Tiran, 2004, s. 14.

¹⁸² Bufi, **Ne fillimet e tranzicionit**, Tiran, UET Press, 2010, s. 13.

¹⁸³ Bufi, **a.g.e.**, s. 14.

söndürmüştür. 1993 yılı ve devamında ‘‘Devlet yok, kanun yok’’¹⁸⁴ gibi umutsuz sözler daha sık duyulmaya başlamıştır. 1990’lı yılların ‘‘devlet yok’’ nakaratı ‘‘bir polis devleti egemenliğimiz eksik’’ nakaratından bir unsur yansıtmıştır, fakat demokratik hükümetinin yıllarının geçmesiyle bu tahminin yeterince doğru olduğunu kanıtlamıştır. Enver Hoca rejiminde, totaliter devlet için tehdit temsil edenleri öngörülemez ve zalim bir kader beklemektedir.¹⁸⁵

1990’lı yılları süresince demokratların hükümetin ihmalkarlığını, ilgisizliğini ve yetersizliğini kontrol edememesini kasıtlı liberalizm olarak gösterme çabalarına rağmen halkın aklında olan hükümetin zayıf olduğu düşüncesi her geçen gün daha fazla doğrulanmaktadır.¹⁸⁶

Arnavut toplumunun, sloganlara veya sadece kağıda yazılı vaatlere değil, onları gerçek bir demokratik toplum modeline götürecek kültürleşmeye ihtiyacı olduğu söylenebilir. Arnavutluk toplumunun kendisini komünist ideolojinin unsurlarından temizleyecek ve Batı Avrupa’nın boyutlarına doğru taşıyacak bir ‘‘arınmaya*’’ ihtiyacı vardır.

¹⁸⁴ Clarisaa de Waal, **Mbijetesa – Shqiperia ne postkomunizem**, Tiran, AHS, 2009, s. 14.

¹⁸⁵ **a.g.e.**, s. 15.

¹⁸⁶ **a.g.e.**, s. 16.

* Arınma (Türkçe) – Catharsis (İngilizce)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA DEMOKRASİ DÖNEMİNDE SİYASAL KİMLİK

3.1. Arnavutluk Demokrasi Döneminde Siyasal Kimlik

Demokratik sistemler deneyimi, hem başarı hem de başarısızlıklarıyla bir demokrasinin kaderinin onun kurumlarının ve politikalarının toplumun çoğunluğu tarafından meşru olarak kabul edilme derecesiyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Oysa ki demokrasi, meşruiyet oluşturma, halkın fikir birliğini ve vatandaşların desteğini sağlama imkanı en çok olan siyasi sistemdir. Demokrasi ve meşruiyet arasındaki bu dialektik ilişkiyi araştırmacı Larry Diamond açığa çıkarmış ve şu şekilde açıklamıştır:

“Bir demokrasinin istikrarlı olabilmesi için halk tarafından meşru olarak görülmesi gerekir; vatandaşların onu toplumları için en iyi ve en uygun yönetim şekli olarak görmeleri gerekir. Halkın rızasına dayandığı için demokrasi diğer tüm yönetim şekillerinden daha çok halkın meşruiyetine bağlıdır. Bir demokrasi halkın ekonomik ve toplumsal sorunlarıyla etkili bir şekilde ilgilenmediği ve belirli bir düzen ve adalet düzeyine ulaşmadığı sürece, vatandaşlar tarafından ne desteklenir ne de değerlendirilir.”¹⁸⁷

Amerikan araştırmacı Judith Hoffman Arnavutluk'ta demokrasinin gelişmesi ve güçlendirilmesi ile ilgili olarak şunları aktarıyor: *“Arnavutluk çok değişmiştir. Arnavutluk'un dönüşümünü değerlendirirken çok düşük olan geçiş sürecinin başlangıç noktasını göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu açıdan bakacak olursak, çok büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Hatta Arnavutluk'un “başka ülkeye” dönüştüğünü söyleyebiliriz. Diğer taraftan da, büyük sayıda insanın, Arnavut vatandaşının ve uluslararası toplulukların çok daha fazlasını beklediğini anlıyorum. Onlar, çok hızlı gerçekleşen değişimler istiyor. AB'ye üye olmayı hedefleyen bir ülkenin vatandaşları*

¹⁸⁷ Larry Diamond, “Three paradoxes of democracy”, *Journal of democracy*, USA, Vol. 1, 1990, s. 50.

olarak haklıdır da, ayrıca bu konuda tüm Arnavut siyasi aktörlerin, ülkelerinin vatandaşlarına hizmet etmeleri için çok daha fazlasını yapmaları gerek ve yapabilirler de. Arnavutluk'un seçimlerini uluslararası standartlara uygun bir şekilde yapılması ile ilgili sorunları vardı ve tüm uluslararası toplulukların desteklerine ve AB ile AGİT'in uluslararası standartlarıyla uygun bir şekilde yapılması gereksinimin artmasına rağmen hala vardır. Arnavut demokrasisi “kazanan hepsini alır” mantığıyla işlemektedir ve bu değişim için alınması gereken önemli adımları engellemektedir”¹⁸⁸

Komünist otoriterliğinin mirası olan, demokratik geleneğin eksikliği ve ciddi ekonomik ile toplumsal sorunlar Arnavutluk'ta geçiş sürecinin sancılı ve demokratikleşmeye doğru atılan adımların eskiden yavaş olduğunu kanıtlamaktadır ve bu durum günümüzde hala böyledir. Arnavutluk'ta 1990 yılından bu yana bütün siyasi yelpazeyi kapsayan 30'dan fazla siyasi parti kurulmuştur. Ancak, siyaset iki ana gücün merkez sağcı DP ve KP'nin halefi olan SP'nin egemenliği altındadır. Bu iki parti, demokratik normları ihmal ederek, seçim prosedürlerini manipüle ederek, yargıyı ile basını korkutarak ve onlara karşı olumsuz olan her sonuca karşı çıkararak, seçimleri kazananın herşeyi aldığı ve kaybedenin herşeyi kaybettiği bir yarış olarak görmektedir.

Geçiş süreci yılları başarıyla olduğu kadar başarısızlıklar ve hatta Arnavut devletinin ve demokrasisinin harab olması ile de sonuçlanmıştır. Tüm ciddi zorluklara rağmen, Arnavutluk saadet zincirleri krizinden göreceli olarak kısa bir sürede çıkmıştır. 29 Haziran 1997 tarihinde gerçekleşen erken seçimler sonucu iktidar demokratlardan sosyalistlere geçmiştir.

Devletin yeniden yapılandırılması 1998 yılı ve devamında olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır. Yeni hükümetin acil görevi ülkenin büyük bölümünde hukuku ve düzeni sağlamasıdır. Ayrıca kurumların imar edilmesi ve ekonominin kalkındırılması devlet idaresi ve yürütmesi açısından zorluk teşkil etmektedir. Sosyalistlerin başa geçmesiyle

¹⁸⁸ AİS, **Shqiperia njetet vjet pas renies se komunizmit: Reflektime per shtetin dhe demokracine**, Tiran, AİS, 2011, s. 18.

de devam eden bir olgu da devlet idaresinde tasfiyelerin gerçekleşmesidir. Devlet kurumlarının her düzeyinde çok sayıda uzaklaştırma gerçekleşmiştir. Sadece siyasi nedenlere dayanan bu uzaklaştırma politikası devlet kurumlarına sert bir darbe yapmıştır.

Siyasi dengesizlik sosyalist hükümetin görev süresinin yarısı süresince devam etmiştir, bu dönemde üç hükümet kabinesi değiştirilmiştir.* Siyaset, sosyalist cephesinin içinde olduğu gibi, muhalefet (demokratlar) ile olan ilişkilerinde de gergin olmaya devam etmiştir. Her iki taraf da yüksek siyasi agresiflik göstermiştir. Muhalefetin siyasi mücadelesi kurumlardan uzaklaşarak, sokaklarda protestolar ve meclisin boykot edilmesi şeklini almıştır. Her iki siyasi tarafın da izlediği strateji, aralarında diyalogun ve işbirliğin gerçekleşeceği inancını uzaklaştırmıştır. 12 Eylül 1998 yılında milletvekili ve DP'nin kurucularından olan Azem Hajdar'ın* öldürülmesi ağır bir olaydır. Bu olayın siyasete alet edilmesi darbe girişimine yol açan ayaklanmalara neden olmuştur. Siyasi iklimin kötüleşmesi ve hükümetin baskıları sonucu Nano o yıl istifa etmiş ve yerine Pandeli Majko geçmiştir.

1999 yılı da ülke için sorunlu olmuştur. Kosova'daki savaş, hala zayıf bir devlet olan ve ekonomisi kırılgan olan Arnavutluk için sorunlar yaratmıştır. Kriz süresince, 500 bin mülteciye verdiği destekten ve bir insani felaketi önlemek için NATO ve uluslararası toplum ile yaptıkları işbirliğinden dolayı, Majko hükümetinin bu krizdeki rolü olumlu olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁹

1999 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı, Arnavutluk'un ilgi odağı olması için benzeri görülmemiş bir fırsat vermiştir. Arnavutluk NATO askerlerini barındırmış ve ittifak güçlerinin Kosova'da Arnavutlara uygulanan etnik temizliğe son verme stratejisinde kilit rol oynamıştır.

*Sosyalist Parti'nin görev iktidar süresinde görev yapan liderleri: 10 Eylül 2001 - İllir Meta; 22 Şubat - 25 Temmuz 2002 - Pandeli Majko; 29 Temmuz 2002 - Fatos Nano.

*Azem Hajdari, Komünizmin devrilme hareketinin 1990 – 1991 yıllarındaki öğrenci lideri ve Demokrat Parti'nin kurucusu ve milletvekilidir.

¹⁸⁹ Freedom House, "Albania", <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/1999/albania>

Bu dönem süresince dış siyasetin ana görevleri Amerika Birleşik Devletleri ile stratejik ortaklığın güçlendirilmesi ve AB'ye üye olmasıdır. Berisha hükümeti süresince, 1912 yılında bağımsızlığın ilanından sonra en önemli başarı olan Arnavutluk'un NATO ile ilgili amaçlarının gerçekleşmesinde görünür bir gelişme sağlanmıştır. Arnavut toplumunda, 45 yıldan fazla bir süre güçlü bir batı karşıtı propagandası uygulanmıştır. Fakat komünizmin yıkılmasıyla Arnavutluk büyük Avrupa ailesi tarafından yönetilmeye başlamıştır.

Onlar için Avrupa refahı, gelişimi, özgürlüğü ve adaleti temsil etmektedir. Fakat Arnavutluk'un AB'ye entegrasyon sürecinin hızı inişli çıkışlıdır. Başta, Arnavutluk 1 Nisan 2009 yılında NATO yapısına tam üye olarak katılmıştır. Arnavutluk'un NATO'ya üye olması, İttifak'ın karar alımında aktif bir şekilde yer alması ile Avrupa-Atlantik ve uluslararası güvenliğin sağlanması ile ilgili konularda katkıda bulunmasına olanak sağlamıştır. Daha sonra, 1991 yılında başlayan uzun bir yolculuktan sonra Haziran 2014 yılında Arnavutluk Avrupa Birliğine üye olmak için resmi aday devlet olmuştur.

Komünist rejiminin çöküşünden yirmi yıl sonra Arnavutluk'ta işlevsel bir demokratik sistem oluşturulamamıştır. Bir liberal demokrasinin gerektirdiği tüm kurumlar, işlemler resmi olarak olsa da, onların işlevselliği güçlü bir demokrasiden uzaktır.

İkilem, batının demokratik kurumlarının ondan farklı bir kültür ve zihniyet ile inşa edilmiş bir alanda uygulanıp uygulanamayacağıdır.

Bu soruya analist ve araştırmacı Fatos Lubonja şöyle cevap vermektedir:

‘Demokratik kurumların uygulanması bakımından Arnavutluk'ta gerçekleşen olay aşılama süreciyle karşılaştırılabilir. Batı tarafından getirilen demokratik kurumların tohumları nötr bir araziye değil, eski kültürel gövdeye, zihniyete aşılanmıştır. Bu gibi vakaların büyük bir çoğunluğunda da bu aşılama sürecinin sonucu, mecazi anlamda konuşmaya devam edeceğiz melezdir ve bilindiği üzere melezlerin en

belirgin özelliği kısır olmalarıdır. Yani, onlar çoğu zaman etkili değildir, onların çoğalma ve yeni nesil yetenekleri yoktur, orijinallikleri yoktur.''¹⁹⁰

Arnavutluk'a Batı'dan getirilen demokratik kurumların uygulanması birkaç etkenin sonucudur. Bu etkenlerin başlıcaları şunlardır: toplumda demokratik kültürün, kurumların, elitin eksikliği gibi. Komünizmden sonra ülke nüfusunun yaklaşık %75'i 40 yaşın altında olduğunu, yani her dört Arnavuttan üçünün komünizm döneminde doğduğunu ve hayatında hiçbir demokratik deneyimi olmadığını vurgulamak gerekir.¹⁹¹

Çok sayıda araştırmacı Arnavutluk'un geçiş sürecinde olan bir ülkenin tüm özelliklerine sahip olmaya devam ettiğini düşünmektedir. Arnavutluk'ta, yirmi yıl sonra geçiş sürecinin bittiminden bahsedilemiyorsa, bunun birinci ve temel nedeni ülkedeki demokrasinin işlevsellik derecesinde yatar.¹⁹² Araştırmacılar Linz ve Stepan, yerleşmiş bir demokrasi sadece özgür pazar ekonomisinden ve işleyen bir devletten ibaret olmadığını savunur. Yerleşmiş bir demokrasinin birbiriyle dayanışma ve işbirliği içinde işleyen *'beş şarttan'* oluştuğunu belirtir. Linz ve Stepan'ın öne sürdüğü şartlar şunlardır: 1) Sivil toplum, 2) Siyasi toplum, 3) Hukuk devleti, 4) Ekonomik toplum, 5) Demokratik sürecine engel olmayan ve destekleyen devlet bürokrasisi.¹⁹³ Hukuki açıdan, Arnavutluk hala tüm ana siyasi aktörlerin düzenli olarak hesap verdiği bir hukuk devleti değildir. Hukuk devleti Linz ve Stepan'ın belirttiklerine göre *'hukuka tabi olan bir devlettir'*.¹⁹⁴

Arnavutluk liberal demokrasi modelinden hala uzakta olan yerleşmemiş bir demokratik siyasi sistemine sahip olmaya devam etmektedir. Arnavutluk, özgür ve adil

¹⁹⁰ Fatos Lubonja, "Mbi implementim e institucioneve perendimore ne Shqiperi", **Perpjekja**, Tiran, Viti X, Nr. 19, 2004, s. 10.

¹⁹¹ Piro Misha, "Roli i trashegimise historike ne tranzicionin pas-komunist shqiptar", **Ciencias y Humanism**, 2002, s. 143.

¹⁹² AİS, **Shqiperia njetet vjet pas renies se komunizmit: Reflektime per shtetin dhe demokracine**, Tiran, AİS, 2011, s. 21.

¹⁹³ Juan Linz & Alfred Stepan, **Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe**, USA, The John Hopkins University Press, 1996, s. 5.

¹⁹⁴ Linz & Stepan, **a.g.m.**, s. 6.

seçimler için uluslararası standartların çoğunu karşılamada ilerleme gösterse de tartışmalı seçimler geçiş sürecinden hala çıkmamıştır.

Tartışmalı seçim süreçleri, ‘sıfır toplamlı oyun’* kültürü, kalıcı bir siyasi çatışmayı hayatta tutmak ve fikir birliği ile uzlaşma eksikliği ne yazık ki Arnavutluk’un komünist sonrası siyasetinin temel özellikleri kalmaktadır.¹⁹⁵

AB’ye entegrasyon sürecinde uygulanması gereken reformların, AB istediği için değil toplumun ve vatandaşların kendi çıkarları için istediğinden dolayı uygulanması gerekir. AB ve NATO, Arnavutlar için devleti ve toplumu inşa edecek değildir. Bunu Arnavutların dışarıdan aldıkları destek ile kendi çıkarları için kendilerinin inşa etmesi gerekir.

Arnavutluk’ta bu geçiş yıllarının tarihi, eski-komünist ideolojisinin boşluğunun ve eksikliğinin hızlı bir şekilde ve önemli bir ölçüde ekstrem bir pragmatizme çevrildiğini kanıtlamıştır. İdeolojinin veya inandırıcı siyasi bir platformun eksikliğinde, genç liderler kendi kişisel çıkarlarını kovalamaya başlamıştır. Olabildiği kadar güce sahip olma arzusu devletin yönetiminde bulunan her iki siyasi kanat tarafından gösterilmiştir. Gücün tekelleştirme eğilimi sadece partiyi değil, bütün devleti ve kurumlarını da deforme etmiştir.

‘The Economist’ dergisinden demokrasi endeksi ile ilgili alınan verilere göre Arnavutluk’ta siyasi geçiş hala son bulmamıştır. 7 numaralı tabloda Arnavutluk’ta 2007-2013 yılları arasında demokrasinin, seçim süreçlerinin, siyasi kültürün, insan haklarının gelişimi ile ilgili olan, neredeyse aynı olan rakamlar gösterilmektedir.

¹⁹⁵ AİS, a.g.e., s. 23.

* **Sıfır toplamlı oyun** (İngilizce: *zero-sum game*), bir oyun ya da ekonomik sistemde bir katılımcının kazanç ya da kayıplarının diğer katılımcıların kazanç ve kayıpları toplamına eşit olduğu bir durumdur. Dilimleri eşit büyüklükte olmayan bir pastanın paylaşılması sıfır toplamlı oyuna örnek gösterilebilir.

Tablo 7 - Arnavutluk Demokrasi Endeksi 2007-2013

Kategoriler	2007 ¹⁹⁶	2008 ¹⁹⁷	2009	2010 ¹⁹⁸	2011 ¹⁹⁹	2012 ²⁰⁰	2013 ²⁰¹
Sıra	83	81	-	84	87	90	92
Genel puanlar	5.91	5.91	-	5.86	5.81	5.67	5.67
Seçim süreci ve çoğulculuk	7.33	7.33	-	7.42	7.00	7.00	7.00
Hükümetin işleyişi	5.07	5.07	-	5.07	4.71	4.00	4.00
Siyasal katılım	5.63	5.63	-	5.00	5.00	5.00	5.00
Vatandaşlar hakları	7.00	7.06	-	7.35	7.35	7.35	7.35

Kaynak: The Economist, Intelligence Unit's Index of Democracy.

Arnavutluk'ta siyasi savaş geçmişten kaynaklanmaktadır ve demokrasinin bugününü riske atmaktadır. Elez Biberaj'a göre *'... yeni liderlerin çoğu Komünist Partisi'nin değerlerini koşulsuz kabul etmiş ve sadece rejim iktidarı elinde tutacak olanağını kaybedince komünist ideolojisini reddedip demokrat olarak ortaya çıkmıştır. Komünizm bir anlayışsızlık kültürü yaratmış ve koalisyonların, anlaşma ve uzlaşmaların oluşturulması için esas olan siyasi olanakların gelişimini engellemiştir. Şimdiki liderler*

¹⁹⁶ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2007, s. 4.

http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

¹⁹⁷ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2008, s. 6.

<http://graphics.eiu.com/pdf/democracy%20index%202008.pdf>

¹⁹⁸ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2010, s. 5.

https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf

¹⁹⁹ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2011, s. 6.

http://akgul.bilkent.edu.tr/eiu/Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf

²⁰⁰ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2012, s. 6.

<http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf>

²⁰¹ The Economist, Intelligence Unit's index of democracy, 2013, s. 6.

http://www.ihsnews.net/wp-content/uploads/2014/06/Democracy_Index_2013_WEB-2.pdf

hükmetmeye devam ettiği sürece toplumsal ve siyasi hayat derinden siyasileşmiş olmaya devam edecektir.’’²⁰²

Sonuç olarak, bugün Arnavut siyaseti ahlaki bir kriz içindedir. Bunun yanında Arnavut vatandaşları temsil edilememekte ve en önemli siyasi sistemin demokrasiye evrilme sürecinde gerekli dönüşümler büyük ölçüde gerçekleştirilememiştir. O sistemin, devletin ve vatandaşın üstünde çıkmayı başarmıştır. Bu yeni bir siyasi kültürdür, geçiş kültüründen baskın bir kültüre dönüşen ve yine siyasete bağlı bir devlet ve vatandaş modelidir.

3.2. Arnavutluk'ta Demokrasi Döneminin Anayasa Ve Kurumsal Yapıya Olan Etkileri

3.2.1. 1998 Anayasasının Özellikleri

28 Kasım 1998 yılında, Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nın Meclis ve Halk Referandumu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi ülkenin siyasi hayatında tarihi önemi olan bir olaydır. Anayasanın kabul edilmesi, onun kabul edilmesinin biçimleri ve mekanizmaları ile ilgili 8-9 yıllık tartışmalarına son vermiştir. Anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesi ülkenin tarihinde önemli bir olaydır. Çünkü Kasım 1998 yılına kadar eski komünist ülkeleri arasında tam ve kapsamlı anayasası olmayan tek ülke Arnavutluk'tur.²⁰³

1998 Anayasa'sı aynı zamanda siyasi sistemde ve devlet idaresinde önemli değişiklikler getirmiştir. Hukuk devleti ve totaliter sosyalist devleti arasında en önemli bir fark, devletin bir tarafta ve bireyin hak ve özgürlüklerinin diğer tarafta olduğu ilişki anlayışıdır. Marksist-leninist teorisine göre bireyin hakları ve özgürlükleri (onun temel hakları) sadece devlet onları var ettiği için vardır.

²⁰² Elez Biberaj, *Shqipëria ne tranzicion*, Tiran, AHS, 2011, s. 475.

²⁰³ Luan Omari, *Ndarja e pushteteve dhe pavarësia e institucioneve kushtetuese*, Tiran, Elena Gjika, 2011, s. 99.

Anayasa'nın önsözünde şunlar ifade edilmektedir:

'Biz, Arnavutluk Halkı, gururlu ve tarihimizin farkında olarak,

- geleceğe karşı sorumluluk ile,

- insanın temel hak ve özgürlüklerini temin etmek adına bir demokratik ve sosyal hukuk devleti inşa etmek için olan kararlığımızla,

- hoşgörü ve dini bir arada yaşam ruhuyla,

- insanın onurunu ve bireyliğini koruma ve aynı zamanda tüm ulusun refahı, barış, saadet, kültür ve toplumsal dayanışması yemini ile,

- Arnavut halkının asırlık olan ulusal kimlik ve birlik amacı için,

*- adaletin, barışın, uyumun ve uluslararası dayanışmanın en yüksek insani değerler olduğu inancı ile bu Anayasa'yı yapıyoruz.'*²⁰⁴

Anayasanın 1. maddesinde parlamenter hükümet ve siyaset sisteminin doğası *'Arnavutluk parlamenter bir Cumhuriyettir'* diye vurgulanmaktadır, ayrıca *'Arnavutluk Cumhuriyeti üniter ve bölünmez bir devlettir'*²⁰⁵ diye ifade edilmektedir. Aynı zamanda, devletin *'özgür, eşit, genel ve dönemsel seçim sistemine'*²⁰⁶ dayandığı belirlenmektedir. 3. maddede²⁰⁷ devletin bağımsızlığının ve bölünmez bütünlüğünün, insanların onurunun, özgürlük ve toplumsal eşitlik hakkının, anayasal düzenin, çoğulculuğun, ulusal kimliğin, ulusal mirasın, azınlıklar ile bir arada yaşamanın ve onlara karşı anlayışın bu devleti oluşturan ve koruyan esasları olduğu vurgulanmaktadır.

Yeni anayasa, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin dengelenmesi ve işlevselliği için bazı normların ve kuralların benimsenmesi gibi birkaç önemli değişiklikler

²⁰⁴ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 7.

²⁰⁵ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 8.

²⁰⁶ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 8.

²⁰⁷ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 8.

içermektedir. Bu durum anayasanın 7. maddesinde şu şekilde belirtilmektedir: *‘‘Arnavutluk Cumhuriyeti’inde yönetim sistemi yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığına ve dengelenmesine dayanmaktadır’’*.²⁰⁸

1991 Anayasası’ndan farklı olarak 1998 Anayasası siyasi parti ve örgütlerin yasaklanmasını onaylıyordu, *‘‘Totaliter yöntemlere dayanan, ırk, din, bölgesel veya etnik nefreti teşvik eden ve destekleyen, iktidarı ele geçirmek veya devletin siyasetini etkilemek için şiddet kullanan ve gizli karaktere sahip program ve faaliyetler kanunen yasaklanmıştır’’*.²⁰⁹

Anayasanın laik karakterine, dine ve dini topluluklarıyla olan ilişkisine özel bir yer verilmiştir. Devletin dini topluluklarıyla ilişkilerini onaylaması için meclisi görevlendirir. Anayasanın 10. maddesinde şunlar ifade edilmektedir: *‘‘Arnavutluk Cumhuriyetinde resmi din yoktur. Devlet vicdan ve inanç konularında tarafsızdır ve onların özgür bir şekilde ifade edilmelerini garanti eder’’*.²¹⁰

Anayasa özel mülkiyet, pazar ekonomisi ve ekonomik faaliyetlerde özgürlük ilkelerini belirtir. 11. maddede şunlar ifade edilmektedir: *‘‘Arnavutluk Cumhuriyeti’nin ekonomik sistemi, özel ve kamu mülkiyeti ile birlikte pazar ekonomisine ve ekonomik faaliyet özgürlüğüne dayanır’’*.²¹¹

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası’nın ikinci bölümünde insanın temel hak ve özgürlükleri altı başlıkta belirlenmiştir: bu hak ve özgürlüklerin genel ilkeleri; bireysel hak ve özgürlükler; siyasal hak ve özgürlükler; ekonomik, toplumsal ve kültürel hak ve özgürlükler; toplumsal hedefler ve Ombudsman. İnsanın temel hak ve özgürlüklerini

²⁰⁸ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 9.

²⁰⁹ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 10.

²¹⁰ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 10.

²¹¹ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 11.

kapsayan anayasanın ikinci bölümü onun önemli bir parçasıdır ve devlet kurumları öncelikle bu hak ve özgürlükleri garantilemek için mevcuttur.²¹²

Anayasanın 15. maddesinde²¹³ insanın temel hak ve özgürlüklerinin bölünemez, devredilemez ve çığnenemez olduğunu ve tüm hukuki düzenin temelinde bulduklarını ifade etmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi için birkaç anayasal güvence öngörülmüştür. Bir genel güvence anayasa'nın yedinci bölümünde bulunan ve "Uluslararası Anlaşmalar" isimli ikinci başlıktır. Bu başlığın 122. maddesinde²¹⁴, geçerliliği kabul edilmiş her uluslararası anlaşma iç hukuki sistemin bir parçasını oluşturur ve hemen yürürlüğe giren bir anlaşma olmadığı ve onaylanması için kanunun ihtiyaç olduğu durumlar hariç, doğrudan onaylanmaktadır.

Yeni Anayasa, Arnavutluk Cumhuriyeti'nde insan hakları ve özgürlükleri için standard haline gelmiş, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine doğrudan atıfta bulunmaktadır. Haklarının çığnendiğine inanan insanların bir diğer güvencesi de Arnavutluk'un Strazburg merkezli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargı yetkisini tanımasıdır.

Anayasa, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin özel savunma rolünü hukuken belirlemiştir. Bu rol ilk olarak Anayasa Mahkemesi'ne aittir. Son olarak, bireyin hukuki hak ve özgürlüklerinin kamu idaresi organları tarafından yapılabilecek yasadışı eylem ve eylemsizliklere karşı koruma güvencesi için oluşturulan Halk Avukatı veya Batı Avrupa'da adlandırıldığı gibi "Ombudsman"* kurumundan da bahsetmek gerek.

Bu durum şu bakımdan önemlidir, daha önceki 1946 ve 1976 anayasalarından farklı olarak, 1998 Anayasası Halk Avukatı Kurumu'nu: "*Bireyin hukuki hak ve*

²¹² Luan Omari, **Ndarja e pushteteve dhe pavarësia e institucioneve kushtetuese**, Tiran, Elena Gjika, 2011, s. 295.

²¹³ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 13.

²¹⁴ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 59.

özgürlüklerinin kamu idaresi organları tarafından yapılabilecek yasadışı eylem ve eylemsizliklere karşı’’²¹⁵ koruyucu olması amacıyla oluşturmuştur.

1998 Anayasası’nda meclis diğer dönemlere nazaran daha fazla yetki ve daha önemli bir rol almıştır. 64. maddeye göre meclis ‘‘orantılı sistem ile seçmen listesiyle seçilen’’²¹⁶ 140 milletvekilinden oluşur. Böylece, yeni Anayasa milletvekili sayısını 250’den 140’a küçültmektedir.

3.2.2. Kurumsal Yapıdaki Etkileri

Yargı gücü, Meclis’in örgütlenmesi ve işlevleri - Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası, güçlerin dengesi ve ayrılığı ilkesine dayanmaktadır ve önsözünde de açıklandığı gibi ‘‘Arnavutluk Halkının’’ temel amaçlarından birisi, insanın temel hak ve özgürlüklerini garanti etmesi için bir demokratik, toplumsal ve hukuk devleti oluşturmaktır.²¹⁷ Özellikle anayasanın 7. maddesinde *Arnavutluk Cumhuriyeti’nin yönetim sistemi yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılması ve dengelenmesi ilkesine dayanır* diye ifade edilmektedir.²¹⁸

Güçlerin ayrılığı ve dengelenmesi ilkesine göre, bir tarafta devlet güçlerinin yetki bakımından ayrılması ve diğer tarafta bu güçlerin birbirleriyle işbirliği ve dayanışma içinde olmaları vardır. Devlet güçlerinin Meclis, Hükümet ve Yargı arasında ayrılması parlamenter hükümetinin temelinde yapılandırılmıştır.

*Ombudsman, şikayetleri ve bir takım teşebbüsleri ele alıp değerlendiren ve bunlara her iki taraf için de tatmin edici çözümler bulan kişidir. Kelime kökeni açısından İsveççe’de ‘‘arabulucu’’ anlamına gelen ‘ombuds’ ve ‘‘kişi’’ anlamına gelen ‘man’ kelimelerinden oluşmuştur ve aracı kişi anlamına gelmektedir. Ombudsman kelimesi İsveççe’de genellikle delege, avukat, vekil veya bir diğer kişi veya kişiler tarafından o kişi veya kişiler adına hareket etmeye ve onların haklarını korumaya yetkili kılınmış kimseyi ifade etmek için kullanılır.

²¹⁵ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 29.

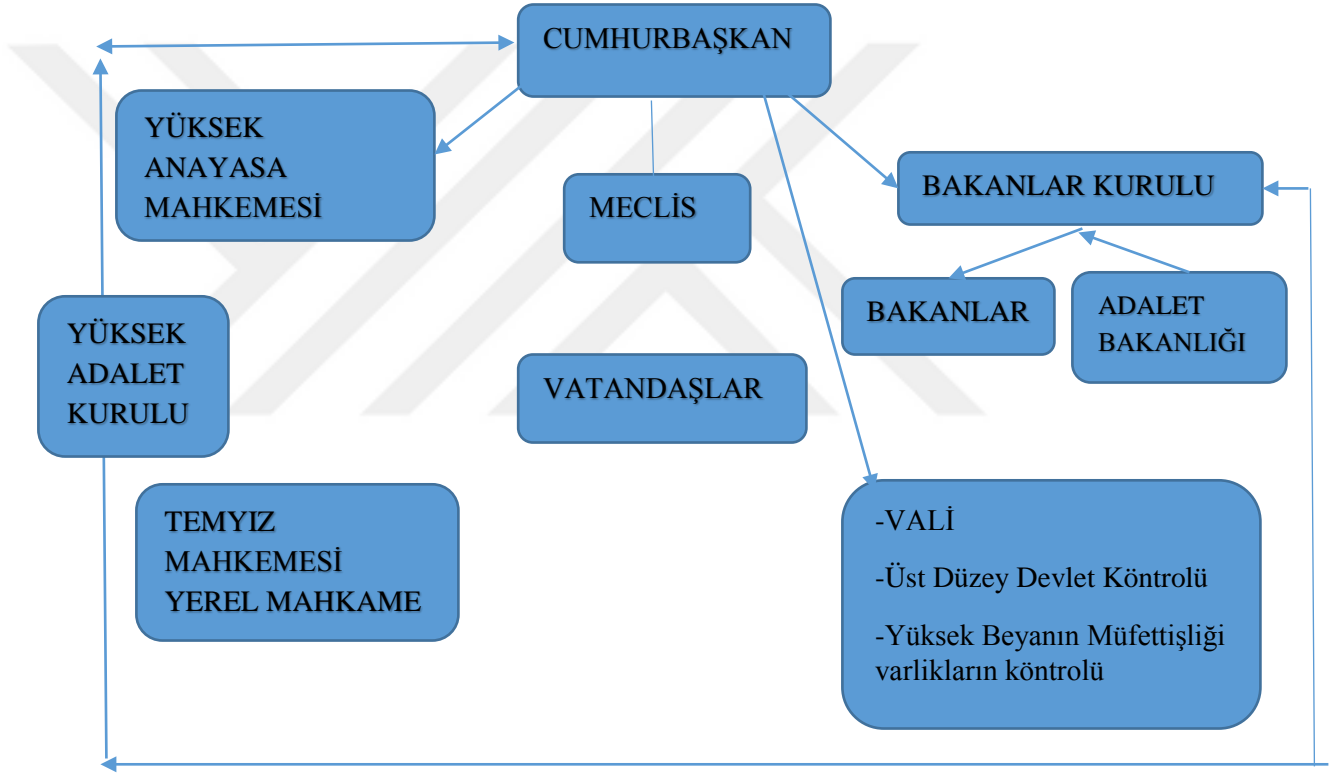
²¹⁶ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 31.

²¹⁷ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 1.

²¹⁸ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 2.

1998 anayasasının oluşturulması ile güçlerin (kurumların) ayrılığını ve dengelenmesini şematik olarak açıkça görebiliriz. Aşağıdaki şema onların ayrılığını ve aralarındaki işbirliğini göstermektedir.

Tablo 8 - Arnavutluk'ta Temel Güçlerin Ayrılığı ve Dengelenmesi (Şema)

Yasama yetkisi. Meclisin örgütlenmesi ve işlevleri - Parlamento ya da diğer adıyla bilindiği gibi Arnavutluk Meclisi, Arnavut devletinde en yüksek yetkilere sahiptir. Parlamenter rejimlerin egemen olduğu ülkelerde bu normaldir. Parlamento bağımsız bir organdır. Parlamento, Arnavut anayasa sistemine göre egemenliğin sahipleri olan halkın siyasi iradesinin ve seçim isteğinin doğrudan ifadesidir.²¹⁹ Onlar

²¹⁹ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 5.

egemenliklerini temsilcileri üzerinden veya doğrudan (referandumlar yoluyla) uygulamaktadır.

En üst yetkilerin sahibi olarak meclisin rolü, hükümetin içeriğini ve programını onaylama ve faaliyetlerini kontrol etmektir. Bu kontrol Anayasa'da belirlenmiş farklı şekillerde uygulanır.

Meclis, gensoru önergesi, soruşturma komisyonlarının kurulması ve güven ayını ile hükümet üzerindeki siyasi kontrolünü korumaktadır. Hükümetin programının onaylanması için Meclis onayı gerekmektedir. Tüm bunlar, yürütme ile karşılaştırıldığında yasamayı merkezi bir konuma koymaktadır.

Bununla birlikte, görevini meclisten almasına rağmen hükümetin bağımsız ve açıkça tanımlanmış yetkileri vardır.

Meclisin birkaç alanda çok önemli rolü vardır. Örneğin: bütçenin onaylanması, referanduma çağrıda bulunmak, uluslararası antlaşmaların onaylanması, Meclis Başkanı'nın önerisiyle Anayasa Mahkemesi için yargıç adaylıklarının onaylanması. Yine de meclis tüm bu yetkilerin hiç birisini tek başına kullanmamaktadır, fakat diğer devlet güçleri kurumlarıyla işbirliği içinde kullanmaktadır.

Yasama organının Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkeme üzerinde bir etkisi olabilir, çünkü bunların üyeleri Meclis'in isteğine göre atanmaktadır. Mahkemelerin görevi, kendilerine sunulan vakaların çözülmesi için Meclis'ten çıkan yasaları uygulamaktır. Fakat bu, mahkeme faaliyetlerinin Meclis tarafından kontrol edilebildiği anlamına gelmez. Bunun tersine, Meclis Anayasa veya uluslararası anlaşmalarla çelişen yasalar çıkardığı takdirde, yargıç Meclis üzerinde kontrol uygulayabilir. Anayasa Mahkemesi'nin yasama organı tarafından onaylanan yasaların anayasaya uygunluğunu yargılama hakkına sahiptir.

Cumhurbaşkanı - 1998 yılında Anayasa yeni bir cumhurbaşkanlığı kurumu modeli oluşturmuştur. Bu modele göre, cumhurbaşkanı uzlaşmanın ürünüdür ve siyasi

partilerden tamamen mesafelidir. Cumhurbaşkanının artık yasama ve yürütme güçleriyle ilişkili bir yetkisi yoktur, yasa önerisinde bulunamaz, hükümeti yönetemez ve üst düzey memurları görevden almaya hakkı yoktur. Cumhurbaşkanının en önemli görevleri adalet alanında verilmiş ve bu görevler yasama gücü ile kurumsal işbirliği içinde gerçekleşmiştir.

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nda (86/1 maddesinde) "*Cumhurbaşkanı Devletin Başkanıdır ve halkın birliğini temsil eder*",²²⁰ diye belirtmektedir. Bugünkü Arnavutluk, Devletinde Cumhurbaşkanının hukuki rolü ve konumu farklı güçlerin arasındaki ilişkileriyle yakından ilgilidir.

Yukarıda bahsedilen Anayasa tanımına göre, Cumhurbaşkanı Devletin Başkanıdır ve halkın birliğini temsil eder ve ülkede yaşamın denge etkenidir. Bu tespitlerden cumhurbaşkanı "*tarafsız güç*" olarak nitelenebilir, yani siyasi oyunlara dahil olmayan, tarafların üstünde duran ve siyasi yönetimin belirlenmesinde ve gerçekleşmesinde herhangi bir etkin işlev yürütmeyen bir güçtür. Yani, bu anlamda Cumhurbaşkanı halkın birliğinin simgesi ve temsilcisidir. Buna bağlı olarak da devletin kendisinin birliğinin temsilcisi ve başkanıdır.²²¹

Arnavutluk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın hükümetin üzerinde bir etkiye sahip olması zordur. O sadece hükümetten gelen önerileri kabul ederek veya etmeyerek, ya da ortak sorumluluk alanlarında kararları sonuçlandırarak hükümet işlerini kontrol edebilir.

Meclis ile olan ilişkileri açısından da cumhurbaşkanı devlet görevlilerin seçimi için öneride bulunma hakkına sahiptir. Ayrıca, cumhurbaşkanı mecliste yılda en az bir defa konuşma yapma hakkına ve görevine, kararname çıkarma ve her şeyin üstünde veto hakkına sahiptir. Örneğin; meclisin alınan kararları ve yasaları yeniden görüşmek üzere, geri gönderme yetkisi bulunmaktadır.

²²⁰ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 7.

²²¹ Luan Omari & Aurela Anastasi, *E drejta kushtetuese*, Tiran, ABC, 2008, s. 304.

1998-2008 yılları arasında meclislerde ve meclis çoğunluklarında, meclis yönetim sisteminin özelliklerini vurgulamak için, başkanlık yetkilerini özel yasalarla sınırlama eğilimi vardır.

Bakanlar Kurulu - Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası'nda Bakanlar Kurulu'nun rolü belirlenirken, anayasa hazırlanmadan ve onaylanmadan önce geçiş süreci yıllarında yaşanan olumsuz deneyim göz önünde bulundurulmuştur. Bu deneyim yönetimin doğrudan, belli bir süre liderliğini cumhurbaşkanını yapmış olduğu iktidar partisinin elinde olduğunu göstermiştir. Parlamenter bir cumhuriyetini karakteriyle çelişen, bu tür bir aksaklığın yaşanmaması için Başbakan'ın merkezinde olduğu istikrarlı bir yönetim olanağının oluşturulması amaçlanmıştır. Yönetim (hükümet) Anayasa'da, Bakanlar Kurulu olarak tanımlanmıştır ve Meclis'e karşı sorumludur.²²²

Bakanlar Kurulu'nun örgütlenmesi ve rolü, devletin temel amaçlarını gerçekleştirmesi için yapmış olduğu idari fonksiyonuyla yakından ilişkilidir. Devletin temel amaçları şunlardır: kamu düzeninin korunması, ülke topraklarının korunması, ekonomik gelişme, uluslararası ilişkilerin gelişmesi, halkın eğitim ve kültür düzeyinin yükseltirilmesi gibi idari faaliyetlerine ilaveten Bakanlar Kurulu'nun Arnavutluk Meclisi'nin belirlemiş olduğu ülkenin siyasi yönetiminin gerçekleştirilmesinde büyük rolü vardır. Bu bağlamda, Bakanlar Kurulu idari mekanizmanın tüm alt kuruluşlarının yönetimine ilaveten tüm halkın çıkarları doğrultusunda çalışmak ile yükümlü, yönetim fonksiyonlarıyla donanmış bir organdır.²²³

1998-2013 yılları arasında hükümet kurumları yeni gelişmelere uğramıştır. Farklı seçim sistemleri vasıtasıyla, hükümet kabineleri birkaç defa değişmiştir (2001; 2005; 2009; 2013).

2001 seçimleri sonucunda SP Hükümeti ve müttefikleri ikinci bir görev dönemi kazanmış. 10 Eylül 2001 tarihinde Başbakan İllir Meta Hükümeti için güvenoyunu almış,

²²² Omari & Anastasi, **a.g.e.**, s. 332.

²²³ Omari & Anastasi, **a.g.e.**, s. 333.

fakat Sosyalist Parti'nin iç gelişmeleri sonucu istifasını sunmuştur. İllir Meta'dan sonra Pandeli Majko kısa bir süre için (22 Şubat – 25 Temmuz) görevi üstlenmişti. 24 Temmuz tarihinde meclis çoğunluğu ve muhalefet arasında karşılıklı mutabakaya dayalı süreç sonucunda, Meclis Alfred Moisiu'yu Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 29 Temmuz 2002 tarihinde Fatos Nano, Meclis sonuna kadar hükümeti yönetim görevini almıştır.²²⁴

Yeni meclis seçimleri 3 Temmuz 2005 tarihinde DP'nin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Berişa Hükümeti ekonomik krize, organize suça karşı mücadele etmek ve ticaret ortamını iyileştirmek, Arnavutluk'un NATO ile Avrupa Birliği'ne entegrasyonunu hızlandırmak için çok taraflı bir program sunmuştur. Dört yıllık (2005-2009) ilk görev süresi boyunca demokrat hükümeti farkedilir bir ilerleme göstermiştir.²²⁵

Temmuz 2005 tarihli Arnavutluk Meclisi seçimleri siyasi istikrar ve Avrupa-Atlantik hedefler için önemlidir. Uluslararası toplum devamlı olarak bu seçimlerin *'Arnavutluk'ta demokratik sürecin istikrarı açısından karar verici bir sınav olacağını'* açıklamaktadır. 3 Temmuz 2005 tarihli seçimler, Avrupa Birliği ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nın imzalanması, Arnavutluk'un NATO'ya davet edilmesi yolunu açmıştır. 24 Temmuz 2007 tarihinde Meclis, Bamir Topi'yi meclis çoğunluğu ve muhalefet arasında karşılıklı mutabakaya dayalı süreç sonucunda Cumhurbaşkanı olarak seçmişti.

28 Haziran 2009 tarihinde gerçekleşen seçimler, NATO'ya üye olduktan sonra Arnavutluk'ta gerçekleşen ilk genel seçimlerdir. Hükümet, DP ve ESH arasındaki koalisyon ile kurulmuştur.

Liste usulü çoğunluk seçim sistemi, 2009 yılının başında kabul edilen yeni bir yasa ile temsil olarak değiştirilmiştir. Yapılan haziran seçimleri ise yeni yasaya göre gerçekleştirilmiştir. Orantılı bir bölgesel sistem (mevcut idari bölmelere tekabül eden

²²⁴ Ylli Bufi, **Tempulli i demokracise**, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 178.

²²⁵ Elez Biberaj, "European Bank for Reconstruction and Development Strategy for Albania 2009-2012", **European Bank for Reconstruction and Development**, London, 2009.

bölgelerdeki parti listelerinden seçilmiş orantılı 140 temsilcilik yeri) 24 Temmuz 2012 tarihinde Meclis, Bujar Nishani'yi meclis çoğunluğu ve muhalefet arasında karşılıklı mutabakaya dayalı süreç sonucunda Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. 23 Haziran 2013 tarihli meclis seçimleri sonucu iktidara SP ve ESH koalisyonu geçmiştir.

Bu süreçte Arnavutluk'ta siyasi partiler ve seçim sistemi hakkında şunlar söylenebilir:

a.) Son on yıl süresince Arnavut siyasetinde göze en çok çarpan olaylar, Arnavutluk'taki hiçbir parti veya parti koalisyonu kendisini, gelişmiş demokrasiye sahip ülkelerde olduğu gibi siyasi yelpazenin sağ veya sol gibi alternatifi ile tanımlamamıştır. Araştırmacı Elez Biberaj "Geçiş Sürecinde Arnavutluk" kitabında şunları yazmaktadır: *"Siyasi partilerin çoğu, özel bir statüye dayalı hakiki partiden daha çok küçük gruplardır. Bunların çoğu ideolojik olarak birbirine benziyordu ve neredeyse aynı sosyal tabakalara hitap ediyorlardı. Partiler açık ve iddialı programlar hazırlıyorlardı, fakat iktidara gelir gelmez kendi seçmenlerini ve seçmenlerinin siyasi iradesini korunmasız bırakarak hükümet programını büyüleriyle bozuyorlardı"*.²²⁶

Kamu uygulamalarına dayanarak söyleyebiliriz ki, Arnavutluk'ta sağ ve sol kesimin mülkiyet, sağcı devlet, dış siyaset, sosyal politikalar ve stratejik sektörlerdeki reformların ilerlemesi açısından bakıldığında tutumlarında pek büyük bir fark yoktur.

b.) Seçim krizi, siyasal kimlik ve siyasi parti alternatifleri krizi sonucu olarak da ortaya çıkmıştır. Arnavutluk'ta siyasi partilerin içinde demokrasi eksikliğinin olması, kolaylıkların ve ayrıcalıkların sağlanması için en güvenli ve iyi yolun yüksek otoriterlik olduğunun algılanması, 1991 yılında kurulan birkaç partiden 48-50 farklı siyasi partinin türemesine neden olmuştur. Partilerin siyasi ve öncü kimliklerini kaybetmesinin bir

²²⁶ Elez Biberaj, **Shqipëria ne tranzicion**, Tiran, AHS, 2011, s. 502.

diğer nedeni de, Arnavutluk'ta bulunan küçük siyasi partilerinin (%80'inin) iki büyük siyasi parti olan DP ve SP tarafından yönetilmeleridir.²²⁷

c.) Arnavutluk'ta siyasi çatışmanın büyümesinde yansıtılan önemli göstergelerden birisi de, esas siyasi güçler arasında siyasi diyalog, işbirliği ve karşılıklı güven eksikliğidir. Arnavut siyasi partileri arasında hem iktidarda olanların hem de muhalefet olanların, siyasi diyalog ihtiyacı veya bu yöndeki girişimler açısından fark yoktur. Peter Lukas bu olguyu şöyle açıklamaktadır *“Arnavutlar yönetilmesi zor bir toplumdur. Arnavutluk bir tek cumhurbaşkanı olan bir yerdir, fakat aynı zamanda her bireyin bir kral olduğu bir ülkedir.”*²²⁸

Partiler, kurumlar ve menfaat grupları arasında yatay işbirliğinin eksikliği, siyasi uzlaşma kültürünün eksikliği, siyasi güçler arasındaki siyasi mücadelelerin çoğu zaman rakibin “tamamen yok edilmesine” kadar gidecek gibi görünmesi durumları, yıkılan eski komünist sisteminde yapılan faaliyetlere benzemektedir. Amerikan siyaset bilimcisi Daniel Server bu durumu şöyle açıklamaktadır: *“ABD'nin izlenimlerine göre, siyasi mücadele Arnavut halkını siyasete yönelik ilgisizlik duyguları içinde bırakmıştır ve yolsuzluk, suç ve şiddet onları hayal kırıklığına uğratmıştır. Siyasi partiler kaybettikleri seçim sonuçlarının meşruiyetini çok nadir olarak kabul etmektedirler ve sonuçları uzun bir süre reddetmeye devam etmektedirler.”*²²⁹

Yargı gücü - Arnavut Anayasası, yargının üç ana basamağını onaylamıştır. Yargı gücünün ilkeleri ile örgütlenmesi ve işleyişi için en önemli kurumlarını belirlemiştir. 135. maddesine göre: *“Yargı gücü Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemeleri ve yasa ile oluşturulan Asliye Mahkemeleri tarafından uygulanır”*.²³⁰

Yasama işlevine yerleştirilen temel normların korunması ve denetlenmesini garantileyen devlet fonksiyonlarından bir tanesi yargı gücüdür. Anayasa'da düzgün

²²⁷ Afrim Krasniqi, **Mbipushteti i partive**, Tiran, Gjergj Fishta, 2008, s. 241.

²²⁸ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 242.

²²⁹ Krasniqi, **a.g.e.**, s. 240.

²³⁰ Omari & Anastasi, **E drejta kushtetuese**, Tiran, ABC, 2008, s. 382.

hukuk sürecinin onaylanması: “Özgürlük, mülkiyet, Anayasa ve yasayla tanınan haklar düzgün süreci gerçekleşmeden ihlal edilemez” 42.madde sayesinde kamu organları, bireyler veya diğer kişiler tarafından haklarının ihlal edildiğini düşünen her birey mahkemelere başvurabilir. Mahkemeler, açık ve doğru bir süreç aracılığıyla vatandaşların meşru çıkarlarını çiğnediği sayıların gerçekleri ve faaliyetleri yargılayan yetkili organlardır.²³¹

Tarihsel olarak yargıç yöneticinin girişimleri ve etkileri tarafından tehdit edilmiştir. Fakat, mahkeme ve yargıçların yöneticiden mümkün olduğunca bağımsız olması için bazı çabalar gösterilmiştir. Bu çabalar, birkaç doğrultuda somutlaştırılmıştır:

- Yargıçların görevden uzaklaştırılmaması ve atanması için yasal koşulların belirlenmesi. Bu önlemler yargıçların siyaset karşısında tarafsız olmaları için alınması.
- Farklı girişimler karşısında ayartılabilir olmamaları için ekonomik ve sosyal koşulların temin edilmesi.
- Yargı kararlarında keyfi hareketlerden kaçınmak için mahkeme faaliyetlerinin Anayasa’da ve diğer yasalarda öngörülen kural ve süreçlerle düzenlenmesi.

Yargıçların bağımsızlıkları için alınan önlemlerden bir tanesi de yargıçların transferleri ve disiplin sorumluluğu ile görevli YAK’nun oluşturulmasıdır. Hukuki bakış açısından yargıçlar kendi işlerini uygulamalarında bağımsızdır ve Anayasa ile kanunlara tabidir. Buradan yola çıkarak, yönetim organlarının yargıçlar üzerinde hiçbir kontrol hakları olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan, önlerine sunulan belirli sorunlar için idari faaliyetleri de inceleme haklarına sahiptir. Yani, adli sürecin meşru çıkarları etkilendiği zaman yargıç yönetim faaliyetleri üzerinde kontrol uygulayabilir.

²³¹ Omari & Anastasi, a.g.e., s. 381.

Yasama'nın, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Mahkemeler üzerinde bir etkisi olabilir, çünkü onun üyeleri meclis isteğine göre atanır. Fakat göreve seçildikten sonra sabittirler. Önerilerine sunulan vakaların çözümü için mahkemeler, Meclis'in çıkarmış olduğu kanunları uygulamak zorundadırlar. Fakat bu, Meclis'in mahkeme faaliyetleri kontrol edebildiği anlamına gelmez. Bunun tersine, Meclis Anayasa veya uluslararası anlaşmalarla çelişen yasalar çıkardığı takdirde, yargıç Meclis üzerinde kontrol uygulayabilir. Anayasa Mahkemesi'nin yasama organı tarafından onaylanan yasaların anayasaya uygunluğunu yargılama hakkına sahiptir. Anayasa'ya göre, güçlerin ayrılığı ilkesinin uygulanması Anayasa Mahkemesi tarafından kontrol edilmelidir. Anayasa'nın 131/c maddesinde açık bir şekilde Anayasa Mahkemesi'nin güçler arası, merkezi ve yerel hükümet arasındaki anlaşmazlıklara karar verdiği belirtilmektedir.

Ancak, araştırmacı Michael Weichert şu açıklamalarda bulunmaktadır: *''Devlet ve kurumları hala geride kalmıştır. Sizin modern batı stilinde kurumlarınız ve yasalarınız var, fakat bunlarla paralel bir şekilde var olan daha belirleyici güç yapıları bulunmaktadır ve bunlar modern ve demokratik bir devlet için önkoşul olan hukuk üstünlüğünü zayıflatmaktadır.*'',²³²

Arnavutluk'ta parlamentarizm (hükümet de dahil) anayasanın güçlerin ayrılığı ve dengelenmesi ilkesinin korunmasına ve güçlendirilmesine kefil olmamıştır. Bu durum, eski parti-devleti modelinin ve zihniyetinin sonucudur. Parlamentoların çoğu, anayasa kurumlarını siyasi kontrolü altına almaya çalışmıştır.

Parlamenteleşme, yasama ve yürütme güçleri arasında, ayrılığı ve dengeyi oluşturmaya çalışmıştır. Hükümeti seçen ve fesheden meclistir bunun tersi kabul edilemez. Bu yıllar süresince aslında, hükümetin meclis gündemini engellemek veya kontrol etmek eğilimi görülmüştür. Tüm önemli siyasi sorunların çözümleri meclis dışında bulunmuştur, bir tane bile meclis kararı oylanmamış, bir tane bile hükümet mecliste düşürülmemiştir. Ayrıca 2008'de gerçekleştirilen anayasa değişiklikleriyle

²³² **Instituti i Studimeve Nderkombetare**, Tiran, 2011, s. 22.

meclis kararıyla başbakanın düşürülmesi, meclisi doğrudan felç etmekte ve ülkeyi yeni seçimlere doğru götürmektedir. Yürütme gücünün yasama gücü üstündeki baskınlığı, güçler arasındaki dengenin bozulmasına ve siyasi partilerin meclis gibi anayasanın önemli kurumları üzerinde sahip oldukları rolün büyük ölçüde yükselmesine neden olmuştur.

3.3. Toplumsal ve Ekonomik Değişimi

Arnavutluk ekonomisi, sanayileşmenin düşük olduğu ve kendi potansiyelinin düşük seviyede kullanıldığı ağırlıklı olarak hizmete ve tarıma odaklı bir ekonomidir. Ekonomi alanında, 1998 yılı dönüm noktası olarak da bilinmektedir. 1998 yılında gayri safi yurtiçi hasıla %8 değerine ulaşmış ve 1999 yılının Haziran ayında enflasyon tamamen kontrol altına alınmıştır.²³³ 1998 yılında yaklaşık 30 bin işletmenin ticari faaliyetlerinde bulunmalarıyla ticaretin yeniden etkinleştirildiği görülmüştür. Ticari faaliyetlerin %52'si bu işletmelere ait iken %20'si de hizmet sektörüne aittir. Bu faaliyetin bir önemli karakteristiği de işletmelerin %92'sinin en fazla dört çalışana sahip küçük işletmelerden oluşmasıdır. Veriler, nüfusun özgür ve kontrolsüz hareket etmesi, köylü ve kentli vatandaşların arasındaki ilişkilerinin değişmesine etki ettiğini göstermektedir. 1999 yılının sonunda, kentli vatandaş nüfusu %45.9'a yükselmiştir, 1989 yılındaki %35.7'lük oranla karşılaştırıldığında önemli bir değişiklik meydana geldiği görülmektedir.²³⁴ Nüfusun yurt içi göç hareketleri ülkenin en büyük kentsel merkezlerini etkilemektedir. Bu durum, siyasi istikrarın ve ekonominin olumlu sonuçlarının etkisidir.

Devletin yeniden örgütlenmesi 1998 yılı süresince ve devamında da olumlu sonuçlanmıştır. Hükümetin en acil görevi, ülkenin büyük bir bölümünde hukuk ve düzeni yeniden yerleştirmektir. Kurumların yeniden inşa edilmesi ve ekonominin

²³³ Transition Report 1999, **EBRD**, s. 182.

²³⁴ Vjetari Statistikor 1998-2007, **INSTAT**, Tiran, 2009, s. 224.

kalkındırılması yönetim ve devlet idaresi için zorluklar temsil etmektedir. Hükümetin başına sosyalistlerin gelmesiyle yeniden gerçekleşen bir olgu da idari temizliklerin yapılmasıdır. Devlet idaresinin tüm düzeylerinde işten çıkarılmalar gerçekleşmiştir. Bu işten çıkarma politikası sadece siyasi nedenler dolayısıyla yapılmıştır ve bu devlet kurumlarına büyük bir darbe olmuştur. Bu gelişmeler beraberinde kurumların siyaset tarafından istismar edilmesini sağlamıştır.

1999 yılı ülke için sorunlu bir yıldır. Kosova'daki savaş sonucu gerçekleşen mülteci akını, devleti zayıf ve ekonomisi kırılgan olan Arnavutluk için sorun yaratmıştır.

İşleyen bir pazar ekonomisinin yerleştirilmesini amaçlayan Arnavutluk'ta derin reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlar, sürdürülebilir ekonomik büyümeye, altyapının iyileştirilmesine, yoksunluğun hissedilir derecede azalmasına ve mali sektörün tamamen yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. 9 numaralı tabloda da görüldüğü üzere, Arnavutluk 1998-2008 yılları arasında GSYH'nın ortalama yıllık %7 oranında artışına ulaşmıştır. 2000-2008 yılları arasında ülkede yoksulluk %25,4'ten %12,4'a düşmüştür. 2002 yılında %15,8 olan işsizlik oranı 2009 yılında %12,7'ye düşmüştür. Kamu sektöründe 2005 ile 2008 yılları arasında %36,5'lik reel büyüme kaydedilmiştir. Hükümet, ülkedeki ticari iklimi iyileştirmek adına, işletme açmak için zamanı ve maliyeti düşürern modern kayıt sistemi oluşturarak büyük çabalar sarfetmiştir. Ayrıca, vergi tahsilatını artırmak için kişisel ve iş gelinine %10'luk sabit vergi oranını getirmiştir.²³⁵ 2009 yılında Dünya Bankası *Doing Business 2009* isimli raporunda Arnavutluk 183 ülke arasında 82'ci sırada yer almıştır. 2008 yılında Arnavutluk 135'ci sırada bulunmaktadır.²³⁶ Berişa Hükümeti, ayrıca komünizmin düşüşünden sonra Arnavutluk'un en hırslı projesi olan Dıraç'ı Kosova'ya bağlayan otoyol projesi dahil olmak üzere ülkenin kamu altyapısı için çok büyük program başlatmıştır.

²³⁵ **The European Bank for Reconstruction and Development**, "Strategy for Albania 2009-2012", London, 2009, s. 15.

²³⁶ **World Bank**, "Doing Business 2011: making a difference for entrepreneurs", November 2010, <http://www.doingbusiness.org/reports/doing-business/doing-business-2011>

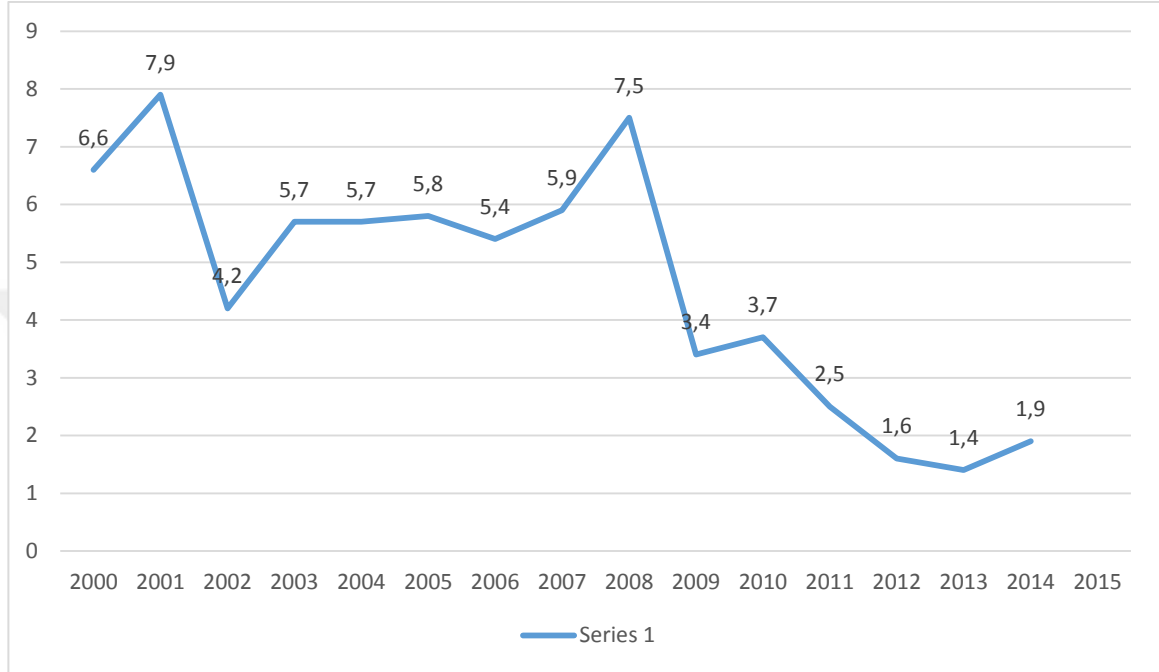
Tablo 9 – Makro Ekonomik Gelişmenin Temel Göstergeleri (1998-2013).

	GDP/ GSYİH	Enflasyon	İşsizlik
1998	8.0	20.6	17.7
1999	7.3	0.39	18.0
2000	7.8	0.1	16.9
2001	6.5	3.1	14.6
2002	4.7	5.4	15.8
2003	6.0	3.3	15.2
2004	6.0	2.2	14.8
2005	-	-	-
2006	-	-	-
2007	-	-	-
2008	7.54%	3.36%	13.0%
2009	3.35%	2.28%	13.8%
2010	3.71%	3.55%	14.2%
2011	2.55%	3.45%	14.0%
2012	1.62%	2.03%	13.9%
2013	1.42%	1.94%	16.0%

Kaynak: Bertelsmann Transformation Index 2003, s. 14 (data for 1997-2002); **World Bank, Inflation**, consumer prices (annual %), June 2015, <http://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG/countries>; **World Bank, GDP** (current US), June 2015, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD/countries>; **World Bank, Unemployment**, total (% of total labor force), June 2015, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS>.

10 numaralı tabloda, 2000-2008 döneminde Arnavutluk ekonomisinin, sonraki yıllarla karşılaştırıldığında, büyüme gösterdiğini görmekteyiz. Bunun nedeni Arnavutluk'un küresel mali krizinden etkilenmesidir.

Tablo 10 – Ekonomik Büyümenin Gelişimi (2000-2015)

Kaynak: IMF World Economic Outlook, October 2015

Diğer yandan, 2002 yılında *Transparency International* ilk defa Arnavutluk'ta yolsuzluğun algısını endekslemiştir. Veriler, Arnavutluk'ta siyasiler ve kamu görevlileri arasındaki yolsuzluk düzeyi hakkında olumsuz bir görüşün olduğunu göstermektedir. Bu olumsuz algı 11 numaralı tabloda gördüğümüz gibi artıyor. Rapor 2002 yılında ulaşılan siyasi istikrara rağmen, çelişkili siyasetin hükümet istikrarını olumsuz bir şekilde etkilemiş ve reform programlarının uygulanmamasına neden olmuştur. Bu nedenle bir sonraki sayfada yer alan yolsuzluk endeksi tablosunda, Arnavutluk inişli çıkışlı hareketlerle gösterilmiştir. 2005, 2006 ve 2007 yıllarından bahsedecek olursak, bu yıllarda Arnavutluk'ta daha sonraki yıllarla karşılaştırıldığında yolsuzluk en düşük seviyededir.

Tablo 11 – Transparency International’a Göre Yolsuzluk Algısı Endeksi (2002 – 2013)

	Arnavutluk'un Sıralaması	Yolsuzluk Algısı Endeksi Puanları	Yüksek uzantı, düşük uzantı (0-yüksek derecede yolsuz – 10-çok dürüst)
2002 ²³⁷	81	2.5	1.7 – 3.3
2003 ²³⁸	92	2.5	1.9 – 3.2
2004 ²³⁹	108	2.5	2.0 – 3.0
2005 ²⁴⁰	126	2.4	2.1 – 2.7
2006 ²⁴¹	111	2.6	2.4 – 2.7
2007 ²⁴²	105	2.9	2.6 – 3.1
2008 ²⁴³	85	3.4	3.3 – 3.4
2009 ²⁴⁴	95	3.2	3.0 – 3.3
2010 ²⁴⁵	87	3.3	-
2011 ²⁴⁶	95	3.1	-
2012 ²⁴⁷	113	3.3	-

²³⁷ Transparency International Corruption Perceptions Index 2002, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2002 (10.02.2017)

²³⁸ Transparency International Corruption Perceptions Index 2003, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003 (10.02.2017)

²³⁹ Transparency International Corruption Perceptions Index 2004, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2004 (10.02.2017)

²⁴⁰ Transparency International Corruption Perceptions Index 2005, http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005 (10.02.2017)

²⁴¹ Transparency International Corruption Perceptions Index 2006, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2006 (16.02.2017)

²⁴² Transparency International Corruption Perceptions Index 2007, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2007 (16.02.2017)

²⁴³ Transparency International Corruption Perceptions Index 2008, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008/0/ (16.02.2017)

²⁴⁴ Transparency International Corruption Perceptions Index 2009, http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2009/0/ (16.02.2017)

²⁴⁵ Transparency International Corruption Perceptions Index 2010, <http://www.transparency.org/cpi2010/results> (16.02.2017)

²⁴⁶ Transparency International Corruption Perceptions Index 2011, <http://www.transparency.org/cpi2011/results> (16.02.2017)

²⁴⁷ Transparency International Corruption Perceptions Index 2012,

2013 ²⁴⁸	116	3.1	-
---------------------	-----	-----	---

Kaynak: Transparency International Corruption Perceptions Index (2002-2013).

Bu geçiş yıllarında Arnavut toplumunun eğilimi, bireyin “kabuğu” içinde kapanmasına doğru olmuş ve görünüşe göre Arnavutluk’ta *sosyal bireyselleşme* egemen olmaya başlamıştır. İnsanın bireyselleşmesi toplumumuzun girmiş olduğu modern çağın en belirgin özelliklerinden birisidir.

Totaliter devletin çöküşü arkasında tarihi bir boşluk, şekilsiz bir Arnavut toplumu, birkaç kapalı ve katı yapının bağrında, birliğin çok indirgenmiş bir kavramında yaşamaya alışmış bir Arnavut bireyi bırakmıştır. Arnavut araştırmacı Artan Fuga’ya göre böyle tarihi bir gerçekliğin neticesi olarak *“Zamanın kolektif zihniyetin yerini bireyci bir eğilimin aldığı görülmektedir. Arnavut toplumunda hayali bir bireysellik vardır ve eskiden kolektif zihniyetin olduğu kadar dışlayıcı ve hoşgörüsüzdür. Birey, diğerlerini dışlayarak veya dışarda bırakarak kendisini merkeze koyar”*.²⁴⁹

Postkomünist ülkelerde batı müdahalesinin ana temel fikri sivil toplumun inşa edilmesidir. Sivil toplumun inşa edilmesi fikri Dahrendorf’un *“iktidar ve halk arasındaki boşluğun doldurulması”*,²⁵⁰ diye bahsettiği, bu ülkelerin toplumsal olarak yeniden canlandırılması ve *“parti tarafından yönetilen halk”* propagandasını yıkmak ihtiyacından doğmuştur. Komünizmin yıkılmasıyla Arnavutluk sivil toplum ve organizmalarının inşa sürecini yaşamaya başlamıştır. Demokratik bir sistemde siyasi partilerin üzerinde baskı uygulamak için ve onları sorumlu hale getirmek için en iyi araç

<http://www.transparency.org/cpi2012/results> (16.02.2017)

²⁴⁸ **Transparency International Corruption Perceptions Index 2013,**

<http://www.transparency.org/cpi2013/results> (16.02.2017)

²⁴⁹ Artan Fuga, **Shtigje drejt guves se gjarperit**, Tiran, Ora, 2001, s. 130.

²⁵⁰ Ralf Dahrendorf, *“Economic Opportunity, Civil Society and Political Liberty”*, **United Nations Research Institute for Social Development**, Geneva, 1995, s. 19.

toplumsal örgütlerdir. Örgütler etkilerini uygulayarak ortak çıkarları için, kamu vakalarının faaliyet ve gelişmelerinin *de facto* denetleyicilerine dönüşmektedirler.²⁵¹

Fakat bugün sivil toplum örgütlerinin Arnavutluk'taki siyaseti etkilemelerindeki, sorumluluğu, şeffaflığı ve samimiyeti arttırmakta sınırlı bir şekilde başarılı oldukları görülmektedir. Arnavutluk'ta sivil toplum örgütleri, vatandaşların güvenini kazanmaya yardımcı olmayan birkaç zayıflık göstermektedir. Birçok sivil toplum örgütü yöneticisi, dernekleri, kurumları veya merkezleri siyasi atlama tahtası olarak kullandıklarını gözönünde bulunduracak olursak vatandaşların bu örgütlere güvenmemesini anlayabiliriz. Fakat ne olursa olsun, demokratik bir toplumun inşa edilmesinde sivil toplum örgütleri önemli bir röle sahiptir. Bu etki örgütü, Arnavut toplumu için daha da önemli bir hale getirmiştir. Siyasi parti mekanizmalarının bir parçası olmayan örgütler, demokrasinin, pazar ekonomisinin inşa edilmesine, temel insan haklarının korunmasına, Arnavutluk'un Kuzey Atlantik İttifakına dahil olmasına ve Avrupa Birliği üyeliği yoluna önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Komünizmin çöküşünden sonra Arnavutluk'ta medya derin değişimlere uğramıştır. Hükümetin tamamen kontrol ettiği bir medyadan sonra Arnavutluk'ta çeşitlendirilmiş ve dinamik bir medya pazarı oluşmuştur. Arnavutluk'ta 20'den fazla günlük gazete, 90'a yakın televizyon kanalı ve 40'tan fazla radyo istasyonu bulunmaktadır. Ancak, Arnavut medyası güvenilirlik açısından en düşük seviyelerde sıralanmaktadır. Birçok medya aracı hükümete, bir siyasi partiye ya da belirli bir siyasetçiye bağlıdır.²⁵²

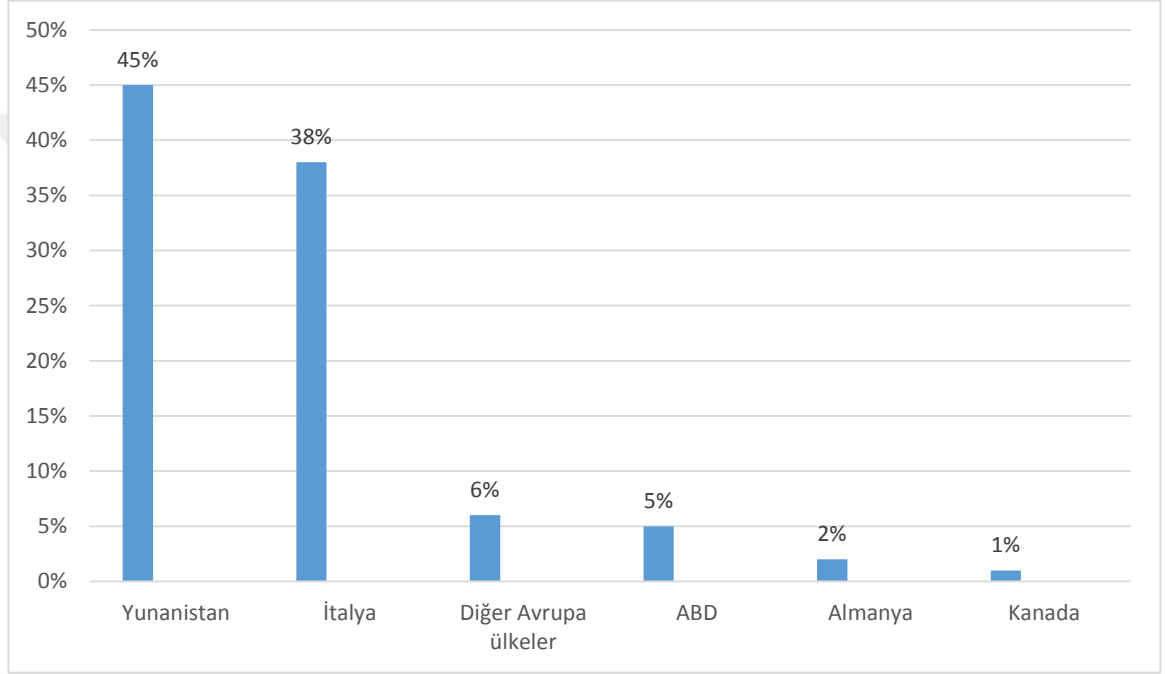
Arnavutluk'ta göze çarpan bir diğer olay da göçtür. Nüfusun yaklaşık %20'sini oluşturan yaklaşık olarak 1 milyon Arnavut göç etmiştir. Göç edenlerin yaş ortalaması 20 ile 40 yaşdır. IOM göre (12 numaralı tabloda) Arnavutluk'un en çok göç verdiği iki

²⁵¹ Stefano Bartolini & Peter Mair, "Challenges to Contemporary Political Parties", **Political Parties and Democracy, Baltimore: The Johns Hopkins University Press**, Baltimore, John Hopkins University Press, s. 330.

²⁵² Elez Biberaj, **Shqiperia ne tranzicion**, Tiran, AIIIS, 2011, s. 507.

ülke olarak Yunanistan (% 45) ve İtalya (% 38) başta gelir. Birleşik Devletler (% 5) ve diğer Batı Avrupa ülkeleri de (% 6) göç edilen önemli yerler arasındadır.

Tablo 12 – Arnavutluk'ta Göç Etkilenen Bölgelerin Tanımlanması

Kaynak: International Organization for Migration - Albania, June, 2009.

Bunun sonucu olarak, Arnavutluk büyük bir beyin gücü kaybına uğramıştır. Göçmenlerin ülkeye gönderdikleri para miktarı yıllık 1 milyar amerikan doları civarında değerlendirir ve bunlar ülkenin istikrarı açısından önemli bir etkidir. Fakat bu kadar büyük bir göç akınının, daha sonra büyük ekonomik, demografik, sosyal ve siyasi sorunları olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLUK'TA KOMÜNİZM VE DEMOKRASİ DÖNEMLERİNDE SİYASAL KİMLİĞİN KARŞILAŞTIRMASI

4.1. Anayasalar (1946, 1976, 1998)

Arnavutluk'ta, komünist döneminden bu yana üç farklı anayasa çıkmıştır. Bunlar 1946 Anayasası, 1976 Anayasası ve 1998 yılından mevcut olan anayasalardır. Onların kompozisyonu Arnavutluk'u siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda fazlasıyla etkilemiştir.

Aşağıda, Arnavutluk'un farklı dönemlerindeki anayasalar ile ilgili bir özet tablosu gösterilmiştir. Biz özellikle komünizm döneminde (1945-1990) kullanılan anayasalar üzerinde duracağız.

Tablo 13 - Arnavutluk Anayasaları

Numara	Yıl	Arnavutluk Anayasaları
1.	19. 04. 1914	Arnavutluk Statüsü/Tüzüğü (Uluslararası Denetim Komisyonun tarafından derlenmiştir)
2.	31. 01. 1920	Lushnja Statüsü/Tüzüğü
3.	02. 03. 1925	Arnavutluk Cumhuriyeti Temel Statüsü/Tüzüğü
4.	01. 12. 1928	Arnavut Krallık Statüsü/Tüzüğü
5.	03. 06. 1939	Arnavutluk Krallık Temel Statüsü/Tüzüğü
6.	14. 03. 1946	Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Statüsü/Tüzüğü
7.	05. 07. 1950	Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Anayasası
8.	28. 12. 1976	Arnavutluk Halk Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası
9.	29. 04. 1991	Ana Anayasal Hükümleri
10.	28. 11. 1998	Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası

Kaynak: Ylli Bufi, *Tempulli i demokracisë*, Tiran, Ombra GVG, 2010, s. 46.

Yukarıdaki bölümlerde belirttiğimiz gibi, farklı dönemlerde Arnavutluk'taki anayasalar hükümetin biçimi, seçim sistemi, ekonomik modeli, insan hakları gibi konularda çok değişmişti. 1946 Anayasası Yugoslav Anayasası'nın etkisi altında hazırlanmıştır. Anayasa'nın ilk başlığında, Arnavutluk'un ilkeleri belirtilmiş ve Halk Cumhuriyeti'nin "*işçilerin ve köylü emekçilerin*"²⁵³ olduğu ilan edilmiştir. Egemenlik hakkında ise "*Arnavutluk Halk Cumhuriyeti'nde egemenlik, halk meclisleri tarafından temsil edilen şehir ve köy emekçilerine aittir*"²⁵⁴ diye belirtilmiştir. 28 Aralık 1976 tarihinde, Halk Meclisi Arnavutluk'un Yeni Anayasa'sını onayladı, Yugoslav etkisinin altında olan 1946 Anayasası'ndan farklı olarak Stalinist etkisinin altındadır. Komünist devletin siyasi düzeninin belirlenmesindeki en önemli değişiklik, Halk Cumhuriyetinden Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ne geçişi olmuştur. Komünist devletin siyasi düzeninin belirlenmesindeki en önemli değişiklik, Halk Cumhuriyetinden Sosyalist Halk Cumhuriyeti'ne geçişi olmuştur.

1976 anayasanın 2. maddesinde devletin yapısı aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

*"Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti, tüm emekçilerin çıkarlarını ifade eden ve koruyan bir diktatörlük ve proletarya devletidir. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti halkın Arnavutluk Emek Partisi kapsamında birleşmesine dayanmaktadır. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Arnavutluk Emek Partisi etrafında halkın birliğine dayanmaktadır ve temelinde işçi sınıfının önderliğinde olan işçi sınıfı ile kooperatifçi köylü ittifakı bulunmaktadır"*²⁵⁵

1998 Anayasanın 1. Maddesinde, parlamenter hükümet ve siyaset sisteminin doğası "*Arnavutluk parlamenter bir Cumhuriyettir*" diye vurgulanmaktadır. Ayrıca "*Arnavutluk Cumhuriyeti üniter ve bölünmez bir devlettir*"²⁵⁶ diye ifade edilmektedir.

²⁵³ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 5.

²⁵⁴ Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 7.

²⁵⁵ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 2.

²⁵⁶ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 8.

Arnavutluk'ta 1945-1998 yılları arasında Halk Cumhuriyeti, Halk Sosyalist Cumhuriyeti ve Parlamenter Cumhuriyeti olmak üzere üç ayrı devlet modeli uygulanmıştır.

Üç anayasa arasında bir diğer fark, parti görünüşünde görülmektedir. Kurucu Meclis tarafından Mart 1946 tarihinde onaylanan komünist rejiminin ilk anayasasında *“Arnavutluk Emek Partisi tüm işçi kurumlarının olduğu gibi toplumsal örgütlerin ve devlet örgütlerinin de öncü çekirdek kurumudur”* belirtilmektedir.²⁵⁷

1976 Anayasasında 3. madde tüm doğu komünist ülkeleri arasında eşsiz bir halde bulunmaktadır, çünkü anayasanın bu maddesinde parti-devleti ve AEP *“toplumun ve devletin tek ve öncü gücü”*²⁵⁸ olarak belirtilmişti. Bu maddede ayrıca Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti'nde egemen ideolojinin marksizm-leninizm olduğu bildirilmiştir.

Anayasa'nın 55. maddesinde *“Herhangi faşist, anti-demokratik, dini ve anti-sosyalist karakterli kuruluş oluşturmak yasaktır”*²⁵⁹ diye yazmaktadır. Sonuç olarak AEP düşüncesine karşı olmak veya karşı faaliyette bulunmak yasaktır. Diğer demokratik partilerin kurulmasını yasaklayan bu madde belki de anayasanın en tuhaf maddeleri arasındadır. Enver Hoca bu madde ile çoğulcu demokrasinin ve Arnavutluk'ta demokrasinin gelişmesini ve sağlamlaşmasını engellemiştir.

Diğer anayasalardan farklı olarak, 1998 Anayasası'nın 9 maddesinde şöyle belirtilmiştir: *“Siyasi partiler serbestçe oluşturulur. Onların örgüt demokratik ilkelere uygun olacaktır.”*²⁶⁰

Böylece 1991 Anayasası'ndan farklı olarak 1998 Anayasası siyasi parti ve örgütlerin yasaklanmasını onaylamaktadır, *“Totaliter yöntemlere dayanan, ırk, din, bölgesel veya etnik nefreti teşvik eden ve destekleyen, iktidarı ele geçirmek veya devletin*

²⁵⁷ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 1946, s. 4.

²⁵⁸ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 3.

²⁵⁹ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 9.

²⁶⁰ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 10.

siyasetini etkilemek için şiddet kullanan ve gizli karaktere sahip program ve faaliyetler kanunen yasaklanmıştır”.²⁶¹ Görüldüğü gibi, 1998 Anayasası ile çok partili siyasal sistem kabul edilmiştir. Örnek olarak DP, SP, SDP, EP, YHP, LDB, DİP gibi partiler verilebilir.

1998 Anayasası'nın daha önce çıkan üç anayasadan farklı bir ekonomik modeli, vardı. Daha önceki anayasaların ekonomik modellerinden bahsedecek olursak örneğin 1946 Anayasası'nın 7. maddesine göre, devletin ekonomik düzenini ve devletin iç ve dış pazar üzerindeki kontrolünü belirlemiştir. Özel mülkiyeti ve rekabet yeteneğini önemli ölçüde sınırlamış ve ekonominin devletçi ve kooperatifçi biçimini öncelikli kılmıştır. Ayrıca, ekonomik gelişiminde merkeziyetçi ilkesini belirlemiştir. Bu ilkeye göre *“Devlet ekonomik hayatı ve gelişimini genel ekonomi planı üzerinden yönetir. Devletin ekonomi sektörüne ve kooperatifçi sektöre dayanarak ekonominin özel sektörünü kontrolü altında alır”*.²⁶²

1976 Anayasası en ilginç noktası da, spesifik olarak 14. maddesinde belirtilen Arnavutluk'un kendi güçlerine dayanması ilkesidir:

*“Sosyalizmin inşasında, Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti öncelikli olarak kendi güçlerine dayanmaktadır.”*²⁶³ Kendi güçlerine dayanma ilkesi doğrudan, halkın, geniş emekçi kitlelerin toplumun gelişmesindeki belirleyici rolü üzerindeki marksist-leninist tezinden türemektedir. Yoldaş Enver Hoca Parti'nin yedinci Kongresi'nde *“Kendi güçlerine dayanma ilkesi herşeyden önce Parti liderliğindeki halkın zihinsel ve fiziksel yaratıcı enerjisine güçlü bir şekilde dayanmamızı gerektirmektedir. Sosyalizm, kitlelerin faaliyetidir, bundan dolayı üretilen ve oluşturulan her şey emeğin, terin ve halkın düşüncesinin meyvesidir/üründür”* demiştir.²⁶⁴ 1998 Anayasası özel mülkiyet, pazar ekonomisi ve ekonomik faaliyetlerde özgürlük ilkelerini belirtir. 11. maddede

²⁶¹ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 10.

²⁶² **Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë**, Tiran, 1946, s. 12.

²⁶³ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 8.

²⁶⁴ Enver Hoxha, **Raport në Kongresin e 7-të të PPSH**, Tiran, 1977, s. 86.

şunlar ifade edilmektedir: *“Arnavutluk Cumhuriyeti’nin ekonomik sistemi, özel ve kamu mülkiyeti ile birlikte pazar ekonomisine ve ekonomik faaliyet özgürlüğüne dayanır”*.²⁶⁵

Dolayısıyla, 1976 Anayasası, 1946 ve 1998 anayasalarıyla karşılaştırıldığında, Arnavutluk’u uluslararası sistemde izole hale getirmiş ve kendi iç politikasına yönelmişti. Bu anayasa ile, Arnavutluk, Sovyetler ve Çin ile olan ilişkilerini de kesmiştir. 1976 Anayasası’nın bir diğer özelliği de, güçlerin ayrılığı ve dengesi demokratik ilkesinin tam tersi olan güçlerin birliği ilkesini ilan etmesidir. Tüm anayasal yetkiler partiye bağlıdır, parti tarafından seçilip kontrol edilmekte ve bunun sonucu olarak hem siyasi hem de hukuki gündemleri parti tarafından belirlenmektedir. 1998 Yeni Anayasası’nda ise, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin dengelenmesi ve işlevselliği için bazı kuralların benimsenmesi gibi birkaç önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu durum anayasanın 7. maddesinde şu şekilde belirtilmektedir: *“Arnavutluk Cumhuriyeti’nde yönetim sistemi yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılığına ve dengelenmesine dayanmaktadır”*.²⁶⁶

1998 Anayasası da siyasi ve yönetim sistemine dair önemli farklılıkları yansıtır. Bunlardan en önemlisi ise demokratik ve totaliter sosyalist devletin insan hakları ve devlet kavramlarına olan bakış açısındaki farklılıktır.

1976 Anayasa’nın ikinci başlığında vatandaşların hakları ve görevleri hakkında bahsedilmektedir: *“Vatandaşların hakları ve görevleri genel çıkara öncelik verilmek üzere, bireylerin ve sosyalist toplumun çıkarlarının uzlaşması temeli üzerinde kurulur”*.²⁶⁷ Vatandaşlar kanun önünde eşit ilan edilmiştir (36. madde). Aynı anayasada açık olarak kanun önünde eşitsizliği belirten sınıf mücadelesine öncelik verilmektedir. Anayasanın bu maddesinde de *“Emek Parti’sinin liderliğinde toplumun, köylü kooperatifçilerin ve diğer emekçilerin öncüsü olarak işçi sınıfı sosyalist düzenin güçlendirilmesi ve devrimin zaferlerinin korunması için devlet organları, ekonomik ve*

²⁶⁵ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 11.

²⁶⁶ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 9.

²⁶⁷ Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, Tiran, 1976, s. 18.

toplumsal kuruluşların ve emekçilerinin üzerinde doğrudan kontrol uygulamaktadır''²⁶⁸ şeklinde ifade edilmektedir. Bu yetki, işçi grubunda, diğer toplumsal gruplar üzerinde özellikle akademik ve aydın gruplar üzerinde baskı kurmak için devletin en çok kullandığı komünist rejim uygulamasıdır.

Arnavutluk Cumhuriyeti 1998 Anayasası'nın ikinci bölümünde insanın temel hak ve özgürlükleri altı başlıkta belirlenmiştir. Bu hak ve özgürlüklerin genel ilkeleri; bireysel hak ve özgürlükler; siyasal hak ve özgürlükler; ekonomik, toplumsal ve kültürel hak ve özgürlükler; toplumsal hedefler ve Ombudsman. İnsanın temel hak ve özgürlüklerini kapsayan Anayasa'nın ikinci bölümü onun önemli bir parçasıdır ve devlet kurumları öncelikle bu hak ve özgürlükleri garantilemek için mevcuttur.²⁶⁹ Anayasa'nın 15. maddesinde²⁷⁰ insanın temel hak ve özgürlüklerinin bölünemez, devredilemez ve çiğnenemez olduğunu ve tüm hukuki düzenin temelinde bulduklarını ifade etmektedir.

Bu durum şu bakımdan önemlidir, daha önceki anayasalardan (1946,1976) farklı olarak 1998 Anayasası Halk Avukatı kurumunu "*Bireyin hukuki hak ve özgürlüklerinin kamu idaresi organları tarafından yapılabilecek yasadışı eylem ve eylemsizliklere karşı*''²⁷¹ koruyucusu olması amacıyla oluşturmuştur.

Olağandışı bir yenilik de anayasa ile dini ibadetlerin 1998 Anayasası'nın 37. maddesi ile yasaklanmasıdır, Bu durum yukarıda da belirttiğimiz gibi Arnavutluk'u dünyanın ilk ateist devleti haline getirmiştir. Bu madde anayasada şu şekilde ifade edilmiştir: "*Devlet hiçbir dini tanımaz ve insanlarda materyalist bilime dayalı dünya görüşünü aşılama için ateist propagandasını ve gelişimini destekler.*"²⁷²

²⁶⁸ **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 3.

²⁶⁹ Luan Omari, **Parimi i ndarjes dhe kontrollit të ndërsjelltë të pushteteve**, Tiran, Elena Gjika, 2011, s. 295.

²⁷⁰ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 13.

²⁷¹ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 29.

²⁷² **Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë**, Tiran, 1976, s. 9.

1998 Anayasa'nın laik karakterine, dine ve dini topluluklarıyla olan ilişkisine özel bir yer verilmiştir. Devletin dini topluluklarıyla ilişkilerini onaylaması için meclisi görevlendirir. Anayasa'nın 10. maddesinde şunlar ifade edilmektedir: *“Arnavutluk Cumhuriyetinde resmi din yoktur. Devlet vicdan ve inanç konularında tarafsızdır ve onların özgür bir şekilde ifade edilmelerini garanti eder”*.²⁷³ Gördüldüğü gibi, Arnavutluk anayasalarında uzun yıllar devam eden değişiklikler birçok alanda önemli etkiler göstermiştir.

4.2. Kurumsal Yapıdaki Uygulamaları

Dönemsel değişiklikler ve farklı siyasi sistemlerin uygulanması sırasında, Arnavut devletinin kurumları değişmiştir. Arnavutluk'ta devlet kurumlarının komünizm altında piramit hiyerarşik planlama görünümünü değiştirmiştir.

Arnavut Devleti'nin en üst yönetim kurumu olan, devlet başkanlığı da devamlı olarak değişimler görmüştür. 1946 yılında monarşinin kaldırılması ve cumhuriyete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Devlet başkanı yerini yeni bir organ olan Halk Meclisi Prezidyum başkanı almıştır. Devlet başkanı aynı zamanda resmi olarak bu prezidyumun başkanı olmuştur. 1985-1990 yılları arasında parti-devletin en üst yöneticisi aynı zamanda hem prezidyum başkanı hem de Arnavut devletinin başkanıdır.

Bu dönem süresince devlet başkanı kurumu diğer tüm yönetim sistemlerinden daha resmidir. Bunu gösteren en baş göstergeler de, bu yıllarda karar alma ve yönetim gibi ortak sorumluluklara sahip prezidyum üyelerinin, bir zamanlar komünizmin kurbanları olmaları durumudur. Omer Nishani'yi hatırlayalım: 11 Ocak 1946-18 Mart 1946 tarihleri arasında Arnavutluk'un Dışişleri Bakanı ve Halk Meclisi Prezidyumu Başkanı'ydı. 10 Ocak 1946'da Devlet Başkanı olmuştur. Halen Devlet Başkanı iken 31 Temmuz 1953'te intihar etmiştir. Bu da Komünizm'in kurban verdiği kişilere en iyi örnektir. Araştırmacı Afrim Krasniqi'ye göre: *“Bu üst yönetim organına ait olan kararların pratikte başta Siyaset Bürosu ve komünist liderliği olmak üzere başka*

²⁷³ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 10.

kurumlar tarafından alındığını gösteren ve belgelerle kanıtlanan çok sayıda olgular vardır.’’²⁷⁴

1991 yılında gerçekleşen ve yeni demokratik kurumların oluşturulmasını beraberinde getiren siyasi ve anayasal değişiklikler sonucu Arnavutluk Cumhurbaşkanlığı modeli de yeniden düzenlenmiştir. 1991 yılında, Demokrasi döneminin ilk cumhurbaşkanının seçilmesi için yapılan seçimler Arnavutluk'ta devlet başkanının seçilmesi için gerçekleşen ilk meşru ve demokratik seçimlerdir. 1992-1998 yılları arasında Arnavutluk Devlet Başkanı ülkenin temel yönetim kurumunu temsil etmektedir. Aynı zamanda meclisi, yürütme gücüne ve Arnavutluk'un dış ilişkilerini etkisi altına alma imkanına sahiptir. 1998 yılında Anayasa yeni bir Cumhurbaşkanlığı kurumu modeli oluşturmuştur. Bu modele göre, cumhurbaşkanı uzlaşmanın ürünüdür ve siyasi partilerden tamamen mesafelidir. Cumhurbaşkanının artık yasama ve yürütme güçleriyle ilişkili bir yetkisi yoktur, yasa önerisinde bulunamaz, hükümeti yönetemez ve üst düzey memurları görevden almaya hakkı yoktur. Cumhurbaşkanının en önemli görevleri adalet alanında verilmiş ve bu görevler yasama gücü ile kurumsal işbirliği içinde gerçekleşmiştir.

Başkan'ın kurumu ile ilgili olarak söyleyebiliriz ki:

- Arnavutluk, devlet başkanının meclise dolaylı seçimler sonucu seçildiği Güneydoğu Avrupa'nın az sayıdaki ülkelerinden birisidir. Çoğu devlet, cumhurbaşkanı seçimlerinin halk oylamasıyla yapıldığı modeli uygulamaktadır.
- Arnavutluk, partili ve partisiz olmak üzere iki tür cumhurbaşkanlarına sahiptir. 1991 yılında, meclis çoğunluğuna sahip olan İşçi Partisi'nin en üst yöneticisi Cumhurbaşkanlığı olarak seçilmiştir. 1992 yılında ise, Demokratik Parti'sinin başkanı Cumhurbaşkanlığı olarak seçilmiş ve o aynı zamanda bu partideki başkanlık pozisyonunu

²⁷⁴ Afrim Krasniqi, **Sistemet politike ne Shqiperi (1912-2008)**, Tiran, UFO Press, 2009, s. 288.

korumuştur. Buna karşın 2002 yılının cumhurbaşkanı seçimleri bir istisnadır, çünkü ilk partisiz bir cumhurbaşkanı bu seçimlerde siyasi uzlaşma sonucu seçilmiştir.²⁷⁵

Meclis - Arnavutluk'ta parlamenter sistem ve parlamento kurumu, siyasi sistem ve hükümet sistemi kadar komplekstir.

1946 ve 1976 anayasalarında, halk meclisi *''Kalıcı faaliyetle, devlet gücünün üst organı''* niteliğindedir.

Pratikte halk cumhuriyetinin meclisi yoğun aktivitelerin ve tartışmaların olmadığı bir yerdi. Partinin üst organları tarafından açık ve her zaman oybirliğiyle seçilen milletvekilli, maaşlı milletvekilleri olmayan ve böylelikle profesyonel siyasetçisi olmayan resmi bir makamdır. Ayrıca meclisin, hükümetin, herhangi bir başbakanın veya bakanın çalışmasının gözden geçirildiği veya tartışıldığı herhangi bir vaka yoktur. Başbakana herhangi bir çağrıda bulunma, ona soru sorma veya ona karşı oylama gibi bir durum gerçekleşmemiştir.

Ayrıca, güçler birliği kavramı, komünist devlete ait toplumların ve modellerin bir özelliğidir. Demokratik dönemlerde birlik kavramı, güçlerin ayrılması ve dengelenmesi kavramıyla değişmiştir.

Meclis, yetki gücü en yüksek ve tek yasama organıdır. Komünist modelinden farklı olarak meclis sembolik değil yürütme yetkisine sahip ve etkin olacaktır. Yeni meclis egemenliğini devlet halkı adına uygulayacaktır.

Bu yeni meclis düzenli, dönemsel, rekabetçi ve gizli seçimlerle atanan çok partili meclis modelinin bilinen özelliklerini tamamen almıştır. 1991 yılında halk hala kanunlar için tartışmaların yapıldığı, siyasi fikirlerin ve projelerin sunulduğu bir meclisin varlığına alışmamıştır. Dolayısıyla, meclisin bu yeni faaliyetlerde bulunması ve özellikle medyanın meclis çalışmalarını doğrudan veya sürekli olarak takip etmesi kamuoyunda

²⁷⁵ Krasniqi, a.g.e., s. 293.

büyük bir etki yaratmıştır. 1991 yılı anayasası modeli 1992 ve 1998 yıllarında birkaç değişikliğe uğramıştır. 1992 yılından sonra Meclis ‘‘Halk Meclisi’’ olarak adlandırılmayacaktır 1998’de Meclis Başkanlığı’nın yerini Meclis Başkanı almıştır.

Hükümet - Hükümet tarafından temsil edilen yürütme gücü, Arnavutluk’taki yönetim ve siyaset sistemleri arasında en dayanıklı güçlerinden biri olmaya devam etmektedir. Komünist dönemi süresince hükümet, Halk Cumhuriyeti’nin en üst karar verme ve yürütme organını temsil etmektedir. Siyasi sistemin değiştirilmesine ve siyasi çoğulculuğun oluşturulmasına rağmen örgütlenmenin şekil ve modeli ile hükümetin sorumlulukları neredeyse aynı kalmıştır. Bakanlar Kurulu olarak da bilinen hükümet en üst karar verme ve yürütme organıdır. Komünist dönemi süresince hükümet, resmi parti ile bağlantılıdır. Onun ürünüdür ve onun yürütme uzantısı olarak işlemektedir. Bakanların pozisyonlarının belirlenmesiyle ilgili ‘‘Görev süresi dışında herhangi başka bir devleti veya mesleki bir işleve sahip olmalarına gerek yoktur’’²⁷⁶ diye belirtilmektedir. Komünist dönemi süresince, Enver Hoca’nın aynı zamanda başbakan, savunma ve dışişleri bakanıdır ve böylelikle hükümetin içinde en üst pozisyonlarında yer almaktadır.

Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası’nda Bakanlar Kurulu’nun rolü belirlenirken, Anayasa hazırlanmadan ve onaylanmadan önce geçiş süreci yıllarında yaşanan olumsuz deneyim göz önünde bulundurulmuştur. Bu deneyim yönetimin doğrudan, belli bir süre liderliğini cumhurbaşkanının yapmış olduğu iktidar partisinin elinde olduğunu göstermiştir (Demokratik Parti). Parlamenter bir cumhuriyetinin karakteriyle çelişen, bu tür bir aksaklığın yaşanmaması için Başbakan’ın (Sali Berişa) merkezinde olduğu istikrarlı bir yönetim olanağının oluşturulması amaçlanmıştır. Yönetim (hükümet) Anayasa’da, Bakanlar Kurulu olarak tanımlanmıştır ve Meclis’e karşı sorumludur.²⁷⁷

Adalet - Yargı kurumlarında da değişiklikler görülmektedir. Diğer anayasal modellerinden temel bir fark da avukatlık organının kaldırılması ve Savunma

²⁷⁶ Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, Tiran, 2009, s. 12.

²⁷⁷ Krasniqi, a.g.e., s. 332.

Bakanlığının AEP'nin Merkez Komitesi'yle birleştirilmesidir. Bu karar vatandaş haklarının parti-devlet tarafından garanti edildiği ve eski monarşist ile kapitalist düzenin kalıntıları olarak sayılan avukatların var olmalarının hiç bir gereği olmadığı argümanı ile alınmıştır. Savunma Bakanlığı ve tüm yasallık ile ilgili yetkileri doğrudan Arnavutluk Emek Partisi Merkez Komitesi'nin ilgili birimlerine geçmiştir. 1976 Anayasası'na göre, adalet yargıtay, popüler mahkemeleri ve askeri mahkemeler tarafından verilecektir. Mahkemeler komünist rejime sadık kurumları arasında yer almıştır.

Yeni anayasal kanun, ülkedeki kuvvetler ayrılığını ve yargı bağımsızlığını, adaletin halk adına sağlanmasını, adaletin parti devleti politikası lehinde (1976) değil anayasa kanunlarına uygun bir şekilde ve bireylerin kanun önünde eşit olduğu ilkesiyle sağlanmasını belirtmektedir.

Adalet Bakanlığı, kanunların hazırlanması, işlenmesi ve tedvin edilmesi için en üst kurum olmuştur. 1992 yılında Anayasa Mahkemesi oluşturulmuş, 1998 yılı Anayasası ile ise kurumsal olarak önemli bir konuma gelmiştir. Anayasa Mahkemesi, bağımsız anayasa yargısı olarak sadece 1998 Anayasası'na tabidir. Meclisin izni ile Cumhurbaşkanı tarafından atanan dokuz üyeden oluşmaktadır. 1992 yılında kurulan bir diğer kurum da Yüksek Adalet Kurulu'dur ve 1998 Anayasası'na göre, Adalet Bakanı, Üst Mahkeme Başkanı, meclis tarafından seçilen temsilciler ve Adli Konferans'ının seçilmiş temsilcilerinden oluşmaktadır.

4.3. Ekonomik ve Toplumsal Yapı

Komünist diktatörlük ve demokrasi dönemlerinde ekonomik ve toplumsal alanında değişiklikler vardır. Komünizm döneminde, ekonomik sistemin değişimi, ülkenin zenginliklerinin tek sahibi olmasını ve ülkenin sanayileşmeye doğru yönelmesini içermektedir. Böylece, köylerde ve şehirlerde gerçekleşen sosyo-ekonomik değişimler ve tarım reformları herşeyin devletleştirilmesini, yani bütün mülkiyetin devlete ait olmasını ve her ekonomi dalının tek sahibinin devlet olmasını içermektedir. Bu doğrultuda Arnavut ekonomisi daha baştan beri Sovyet modeline göre planlanan sosyalist bir ekonomi için zemin hazırladı.

Komünizmin çöküşünden sonra, ekonomik geçiş süreci, siyasi sistemin köklü değişimleriyle başlamıştır. Ekonomik reformlar, ekonominin tamamen çöktüğü, tecrübe eksikliğinin olduğu koşullarda ve kurumsal yapıların zayıflık içinde bulunduğu komünist rejiminin kalıntıları içinde başlamıştır. Araştırmacı Karl Kaser şöyle söylemiştir: *‘Arnavutluk, iç olduğu kadar dış şartları da zor olan bir döneme girmiştir. Komünistler, Avrupa'nın en yoksul devletini demokratik güçlere “teslim” etmiştir. Arnavutluk dünyanın en komünist sistemlerinden birine katlanmak zorunda kalmıştır. Merkezi bir ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçiş sonuçlanmıştır.*’²⁷⁸

Mülkiyet, pazar ve fiyat ilişkileri alanlarında, mali kurumlarda ve ülkenin ekonomik altyapısında yapılan reformlar Arnavutluk ekonomisini serbest ekonominin tüm özelliklerini taşıyan bir ekonomiye dönüştürmüştür. Diğer anayasalardan 1998 Anayasası'nın 11. maddesi der ki: *‘Arnavutluk Cumhuriyeti ekonomi sistemi, özel ve özel mülklerin yanı sıra pazar ekonomisi ve ekonomik faaliyet özgürlüğü üzerine kuruludur.*’²⁷⁹

²⁷⁸ Karl Kaser, “Transition has ended formally, but practically not yet Albania needs a “catharsis period”, **Tirana Times**, 2010.

²⁷⁹ **Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë**, Tiran, 2009, s. 11.

Genelde, işleyen bir pazar ekonomisinin yerleştirilmesini amaçlayan Arnavutluk'ta reformlar gerçekleşmiştir. Bunlar, sürdürülebilir ekonomik büyümeye, altyapının iyileştirilmesine, yoksunluğun hissedilir derecede azalmasına ve mali sektörün tamamen yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır.

Tüm bunlar olurken, toplumsal gelişmeler, parti-devletin etkisi ve kontrolü altında olan ve toplumsal hayatın her noktasını belirleyen çok sayıdaki toplumsal kitle örgütleri tarafından yönetilmektedir. Profesyonel örgütlerin oluşturduğu bu geniş ağ her bireyin faaliyetini kontrol edecek güçtedir.

Bu diktatörlük döneminde bireyler sadece Parti'nin hizmetinde çalışmıştır. Bireylerin ne bir çeşit mülkü, ne toprağı, ne evi hatta ne de ailesi vardı. Her yerde ve her zamanda cephe başkanı, güvenlik ajanı, tuğbay, parti sekreteri ailenin iç işlerine karışmaktaydı. Araştırmacı Elez Biberaj'a göre, Emek Partisi kendi egemenliğini devam ettirmek amacıyla, hayatın her sahnesinde mutlak kontrol uygulayarak belki de Doğu Avrupa'nın en büyük toplumsal deneyini gerçekleştirmiştir.

Diktatörlüğün leninist felsefesini ve stalinist şeklini kaybettirmeden Enver Hoca 70'li yılları süresince Çin sisteminin iç ve dış siyasetinden, ekonomisinden ve askeriyesinden, kültür ve eğitim alanlarından birçok şeyi uyarlamıştır. 60'lı yılların sonunda Çin Kültür Devrimi'nin etkisi altında, Arnavutların insani ve ulusal değerleri kimliğini iyice yerle bir eden reformlar gerçekleşmiştir. Bu reformlarla ülkedeki camiler ve kiliseler yıkılmış, din yasaklanmış, onlarca yerli ve yabancı yazar ve sanatçının eseri yasaklanmış, fikri mülkiyet göz ardı edilmiş ve ülkenin başına beceriksiz vasat bir sosyal sınıf getirilmiş.

Önderliğini Enver Hoca'nın yaptığı komünistler, sosyalizmin oluşturulması amacıyla Marks, Lenin ve Stalin'in kullandığı "projeyi" halkın beyninde komünist vicdanını yerleştirmek için kullanmıştır.

Yeni insanın yaratılması için komünist rejim tarafından kullanılan ana politika veya yöntemlerden biri eğitim sürecinde olmuştur. Kullanılan yöntem Marksist-Leninist ilkelerle kitleyi eğitmektir.

Genç nesillerin şekillendirilmesinde büyük etkiye sahip olduğu ve okullar aracılığıyla büyük kitlelere ulaşmayı sağladığından dolayı ders kitapları komünist rejimi hakkında propagandalarla doludur. Kitaplarda, partizanların kahramanca eylemlerinden ve ülkenin tarımsal ve sanayisel başarılarından bahsedilmektedir. Sınıflar Enver Hoca'nın portreleriyle süslenmiştir. Kitaplarda partizanların tarihi eylemlerinden ve ülkenin başarılarından bahsedilmektedir.

Elisabeth Champseix ve Jean-Paul Champseix '*Arnavutluk ya da Umutsuzluğun Mantığı*' adlı kitabında '*Eğitimin büyük bir parçası, Enver Hoca'nın şanına adanmış vatansever repertuarın öğrenilmesi temeline dayanmaktadır*',²⁸⁰ olarak aktarılmıştır.

Toplumsal ve ekonomik yapılar bakımından 1945-1990 yılları arasındaki gelişmeler, diktatör Enver Hoca'nın komünist rejimi Arnavutluk'u Avrupa'nın en izole ve yoksul ülkesi haline dönüştürmüştür.

Komünizmin çöküşünden sonra, geçiş süreci döneminde Arnavutların sıfırdan yeni bir kimlik oluşturmaları görevi çıkmıştır, ki bu durum geçiş sürecini daha da zorlaştırmıştır. Totaliter devletin çöküşü arkasında tarihi bir boşluk, şekilsiz bir Arnavut toplumu, birkaç kapalı ve katı yapının içinden, birliğin çok indirgenmiş bir kavramında yaşamaya alışmış bir Arnavut bireyi bırakmıştır.²⁸¹ Arnavutlar, toplumun yeni bir kültürüne yol açması için gerekli olan arınmayı gerçekleştiremedikleri bir kültürel değerler krizi, kültürel kimlik bunalımı yaşamışlardır. Arnavutlar kendilerini iki kriz karşısında bulmuşlardır: Arnavut halkının elli yıldır güç, izolasyon, ruhsal ve psikolojik

²⁸⁰ Elisabeth Champseix & Jean-Paul Champseix, **Shqipëria ose logjika e dëshpërimit**, Tiran, Elena Gjika, 2000, s. 16.

²⁸¹ Hamit Beqja, **Tranzicioni demokratik dhe psikologjia e shqiptarëve të sotëm**, Tiran, Akademia e Shkencave, 2000, s. 50.

şiddet ve beyin yıkama aracı olarak kullanılan bir de beraberinde kendisinin ötekileşmesini getiren bir kültürün krizidir; Arnavutluk'un diğer kültürlerle açık olmasının, entegrasyon ihtiyacının ve küreselleşmenin meydana getirmiş olduğu kültür krizidir.

Arnavutluk'ta sağlıklı bir demokrasinin var olması, Arnavut yurttaşlık kültürünün gelişmişlik derecesine bağlıdır. Yani her vatandaşın kendi tutumları, duruşları, uygulamaları ve ahlaki normları ile onların birey, topluluk ve halk olarak yönetme veya kendi kendilerini yönetme yeteneklerini belirlemektedir. Arnavut toplumu elli yıllık bir totaliter komünist rejiminden gelmektedir ve 1990 yıllarında demokrasinin gelmesiyle kendi içinde bireyselliği ve kayıtsızlığı canlandıran dikte edilmiş ve itaatkar bir vatandaşlığı miras edinmiştir.

Bu yıllarda Arnavut toplumunda yeni bir fenomen "sosyal bireycilik" oluşmuş. Arnavut araştırmacı Artan Fuga'ya göre böyle tarihi bir gerçekliğin neticesi olarak *“Zamanın kolektif zihniyetin yerini bireyci bir eğilimin aldığı görülmektedir. Arnavut toplumunda hayali bir bireysellik vardır ve eskiden kolektif zihniyetin olduğu kadar dışlayıcı ve hoşgörüsüzdür. Birey, diğerlerini dışlayarak veya dışarda bırakarak kendisini merkeze koyar”*.²⁸²

Arnavut toplumunun demokratik kültüründe göze çarpan bir eksiklik de, halkın siyasi konularda etkin olmamasıdır. Arnavutluk'ta *“demokratikleşme”* halk tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Kamusal hoşnutsuzluklar, insanların bireysel siyasi faaliyetlerinin siyasi süreçlerde etkili olacağını algıladıkları siyasi etkinliklere ve aktizme yansır. Buna rağmen ülkenin durumunda, yirmi yıldan fazla zamana yayılan uzun süreli bir perspektiften bakıldığında, umursamazlık ve siyasi olaylara karşı ilgisizlik öne çıkmıştır. Tahrisel süreci boyunca yönetimdeki etkisizlik ve sorumsuzluğun sonucu olarak devlet güçsüzleşmiştir. O zaman, bir demokrasi oluşturduğumuzda demokratik kurumların kurulması yeterli olmadığı söylenebilir. Aynı

²⁸² Artan Fuga, *Shtigje drejt guves se gjarperit*, Tiran, ORA, 2001, s. 130.

zamanda, demokrasinin işlemleri ve gelişmesi için bu kurumlara karşı istikrarlı bir inancın olması gerekmektedir. Arnavutluk'ta demokrasinin en büyük zorluğu olarak görülmektedir.

Arnavutluk'un bugünkü demokrasisi, demokratik yurttaşlık kültürünün gelişmişlik derecesine bağlıdır. Bireylerin ve bütün toplumun özgür faaliyetlerde bulunması başta olmak üzere Arnavut toplumunun genel olarak gelişme katettiğini ve bir yurttaşlık deneyimi yarattığını söyleyebiliriz. Çağdaş ve demokratik yurttaş kültürünün geliştirilmesi için bugünkü demokratik Arnavut toplumunun bir önemli temel parçası da eğitim veya her vatandaşın eğitilmesidir.

Edebiyat ve sanat, ruhun ve insan düşüncesinin seçkin bir parçası olarak siyasetten, devletten ve hükümetten bağımsız olarak hayatın ve vicdanın başında duran bir toplumun kültürünün sanatsal ifadesidir. Arnavut demokratik toplumu, kendi sanatçı ve yazarlarını temaları ve sanatsal kriterleri dikte etmeden veya bu gibi yaratıcı bir çalışmayı sansürlemeden desteklemiştir.

Fakat Arnavut toplumunun ihtiyacı olduğu şeyin, hakiki bir demokratik toplum projesi-modeline doğru derin bir kültürleşmesi olduğu söylenebilir. Arnavut toplumunun, komünist ideolojik unsurlardan temizleyecek ve demokratik boyutlara doğru yolunu açacak bir "katarsis"²⁸³ ihtiyacı vardır.

²⁸³ Katarsis - Arınma anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Arnavutluk Tarihi, Arnavut Devleti için önemli siyasi olaylarla doludur. 1912-2012 yıllarını kapsayan bir asır boyunca Arnavutlar ve Arnavut devleti tüm olası siyasi yönetim şekillerini denemişlerdir. Bunlar: Dış prenslik, uluslararası himaye, cumhuriyet, monarşi, diktatörlük sistemi ve demokrasi sistemi.

1945-1976 yılları süresince siyasal sistemin ve yönetimin belirlenmesinde ve işleyişinde dış etkiler özellikle Yugoslavya, Çin ve Rusya etkili olmuştur. Aslında, diktatörlük dönemi beraberinde sınıf mücadelesinin yaşanmasına, diktatörlüğün güçlenmesine, vatandaşların aşırı derecede yoksullaşması ve özgürlüklerinden tamamen yoksun kalmalarına yol açmıştır. Yabancı ülkelerle ilişkileri kesilmiş, tamamen dışarıya kapalı “ilkel” bir devlet modeli uygulanmıştır.

Berlin duvarının yıkılmasıyla Doğu Avrupa'nın eski-komünist devletlerinde gerçekleşen siyasi değişiklikler, 80'li ve 90'lı yıllarında Arnavut toplumunun siyasal ortamına da yansımıştır. 1990 yılının öğrenci hareketi Arnavutluk'taki siyasi sistemin akımını değiştirmiştir. Bu hareket, totaliter diktatörlük modelinin sonunu ve Arnavutluk'un çok partili ve cumhuriyetçi demokratik sistemi modeline girişini belirlemiştir.

1990'dan 23 yıl sonra yani 2013 yılında, demokrasiye ve pazar ekonomisine geçiş sürecinin bu yıllara baktığımızda Arnavutluk ve Arnavutlar için çok zor bir süreç olduğunu saptamak kolaydır. Arnavutluk, vahşi diktatörlüğün yıkılışından sonraki bu dönüşüm yoluna Avrupa'nın en geride kalmış ve en fakir ülkesi olarak çıkmıştır. Bu 23 yıldaki Arnavut siyasetinin ve Arnavutluk'un potansiyel Avrupa Birliği üyeliğine doğru gittiği yoldaki zor gelişmeler açık bir biçimde komünist rejimine atfedildiği gibi 1990 yıllarından sonra siyasi sınıf tarafından yapılan yanlışlıklara da atfedilmektedir. Başa geçen yeni siyasi yöneticiler, eski yönetim sistemi olan komünist rejimindeki yöneticileri örnek almıştır. Komünist sisteminin kötü yönetimi, istismarcı, yozlaşmış ve

yeteneksiz bürokrat sınıfı, böylece ülkenin ciddi toplumsal yaraları, sefil durumu siyasi ve kültürel miras olarak yeni sisteme geçmiştir.

Siyasi süreçlerin işlevselliği ve kurumsallaşması bakımından bugün bile Arnavut demokrasisi zayıf kalmaktadır. Uluslararası toplulukları ve Arnavut toplumu da, demokratik reformların uygulanmasında ilerlemenin az olmasında siyasi sınıfı suçlamaktadır. Ülkedeki siyasi gelişmeler neredeyse kalıcı bir şekilde hükümet-muhalefet arasında gerçekleşen büyük kavgalara eşlik etmektedir. Bu çatışma, sadece hükümetin kalitesini etkilemekle ve demokrasiyi zayıflamakla kalmayıp, AB standartlarının yerine getirilmesini de durdurmuştur. Bu devam eden siyasi istikrarsızlık siyasi partileri vatandaşların ilgilerinden uzaklaştırmıştır. ‘‘Siyaset pazarında’’ gerçekçi alternatiflerin eksikliği toplumdaki birçok grubun temsil edilme krizini önemli ölçüde arttırmıştır. Avrupa siyasi yapılanması ve özellikle AB’ye doğru yönelim, toplumun ve Arnavut siyasetinin ülkenin demokratikleşmesine doğru atılan ilk adımlarıyla gerçekleşmiştir. AB entegrasyonu bakış açısı, tüm toplumda ülkenin demokratikleşmesi ve ilerlemenin gerçekleşmesi için büyük bir teşvik oluşturmaktadır.

Fakat, bizim söyleyebileceğimiz şey de AB üyeliğinin başlı başına bir amaca dönüştürülmesi yerine, vatandaşların hayatlarında etkisi olan düzgün reformların yerine getirilmesi için girişim olarak görülmesidir. Bu süreç vasıtasıyla Arnavutluk, somut sonuçlara ulaşabileceğini ve sadece kağıtta kalan taahütlerde bulunmadığını göstermelidir. Bu yönde sonuçlara ulaşılması için ülkede siyasi istikrarın olması gerekmektedir. Siyasi istikrar, sağ ve sol partilerin arasındaki işbirliğinin güçlenmesi ve büyümesi açısından demokratik gelişimi ile yakından ilgilidir. Aynı zamanda bu durum demokrasinin ayrılmaz parçası olan reformların kurulması, derinleşmesi ve hızlandırılmasını etkilemektedir. Demokratik ilkelere ve normlara bağlı kalmak, gerçek ve uzun süreli bir işbirliği için tek olanaktır.

Daha gelişmiş ülkelerin tarihlerine bakıldığında, siyasi partilerin iyi bir şekilde örgütlenmesi, onların iç demokrasilerinin güçlendirilmesi demokratik bir devletin

oluşturulması için gerekli olan güvenilirliği ve temeli meydana getirdiği olgusunu göstermektedir.

Araştırmacı Fred C. Abrahams şu şekilde devam eden önemli bir tavsiyede bulunmuştur: *“Arnavutluk’un yöneticileri hükmetmeleri için, yönetmelidirler. Vatandaşların bunu yöneticilerinden istemelidir. Onların sesleri sadece seçim süresince önemli olan bir şey değil, sürekli olarak sorumluluğun, şeffaflığın ve hesap vermenin kesintisiz devam eden nakarati olabilir.”* Buradan yola çıkarak, çoğulcu demokrasinin sadece siyasetçileri değil, oylama yoluyla “siyasi seçkinleri” seçme olanağına sahip olan vatandaşların değişmesi için Arnavutların özgürlük enstrümanı olarak hareket etmesi istenmektedir.

Bu çalışma, komünist ve demokrasi dönemleri süresince Arnavutluk’ta var olan siyasi sistemleri göstermektedir. Değişimler, bu temel siyasi kurumların seçim şekline veya bileşimlerinde değil, onların anayasal ve siyasi faaliyetlerindeki gelenek, konum, beklentileri ve sorumluluk rollerinde, vatandaşların temsil ilişkilerinde ve onların daha işlevsel bir sistem üretme yeteneklerinde bulunmaktadır.

Bu çalışmanın bütünüyle hedefi, komünizmden demokrasiye siyasi bir muhasebesini yapmaktır. Gerçekleşen tüm tarihi başarılarla ve değişimlere rağmen beklentilerin ve olanakların daha fazla olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Arnavutluk, özgür seçim kültürü, özel mülkiyete karşı saygı kültürü, diğerlerine karşı saygı duyma kültürü ve demokratik davranış kültürü gibi değerlere sahip modern bir siyasi sistemin tam işlevsel olması ve ona karşı saygının sağlanması zorluğunda hala “deneme” aşamasındadır. Arnavutluk ve Arnavutlar komünist dönemi süresince büyük değişikliklere uğramışlardır.

Arnavutluk NATO üyesi bir ülkedir ve on yıl içerisinde AB’ye üye olmayı hedeflemektedir. Arnavutluk’un Avrupa Birliği üyelik süreci, 28 Nisan 2009 tarihinde Avrupa Birliği’ne üye olmak için başvuruda bulunması ile resmen başlamıştır. 2004 yılında AB’ye üye olan devletlerin yaptığı gibi, Arnavutluk da birçok AB kuruluşu ile

direkt görüşmelere başladı. 2009 yılında NATO'ya tam üye oldu. 4 Haziran 2014'te ise Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Konseyi ve Avrupa Parlamentosu'na, Arnavutluk için AB Katılım Adaylığı Statüsü'nün verilmesini tavsiye etti. 23 Haziran 2014 tarihinde, Yunanistan'ın AB Dönem Başkanlığı kapsamında, Avrupa Birliği Konseyi, Arnavutluk'a aday statüsü verilmesini kabul etti.

Bundan bağımsız olarak, Arnavutluk devletinin siyasi sistemi hala son aşamasında değildir. Sistem sağlam anayasal temele sahiptir, modern destekleyici mevzuata sahiptir, rekabetçi parti sistemine sahiptir ve özgürlük, seçim ve kuvvetler ayrılığı gibi demokratik ilkelerini kabul eden ve onlara saygı gösteren kurumlara sahiptir. Ancak, hala ‘deneme’ ve değişim aşamasında kalan siyasi bir sistemdir.

Sadece, tüm siyasi ve yönetim modellerinin uygulanması, birçok değişik anayasal belgenin hazırlanması, bir veya iki kamaralı meclis uygulaması, komünist sisteminin ve cumhuriyet sisteminin uygulanması, sonuç olarak tüm bu siyasi modellerin vermiş olduğu sonuçlar, bir siyasi sistemi ve uzun ömürlülüğünü belirleyen yazılı kuralların değil siyasi aktörlerin kendilerinin bu kuralları ne kadar tanıdığı, kabul ettiği ve onlara karşı ne kadar saygıda buldukları belirlediği tezini kanıtlamak için yeterlidir. Vatandaşın iradesini tanıyan ve kabul eden veya farklı düşünceleri kabul eden ve onlara karşı saygıda bulunan; hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı ve dengesi ilkelerini kabul eden; siyasi modellerin, anayasal düzenlemelerini, vatandaşların oylarını ve demokratik rekabeti hiçe sayan herhangi diğer istismarcı sistemden daha verimli olduğunu kanıtladı. Bu yüzden, siyasi sistem ve yönetim model seçimi bakımından başarılı demokratik ilkeler olarak bilinen ve kanıtlanmış demokratik değerlere dayanan sistemin yerleştirilmesi uzun vadede en iyi seçim olarak kalmaktadır.

KAYNAKLAR

A. RESMÎ KAYNAKLAR

(İmzasız): Statuti i Republikës Popullore të Shqipërisë, (**Arnavutluk Halk Cumhuriyeti Statüsü**), Tiran, 1946.

(İmzasız): Statuti i Partisë së Punës të Shqipërisë, (**Arnavutluk İşçi Partisinin Tüzüğü**), Tiran, 1966.

(İmzasız): Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, (**Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Anayasası**), Tiran, 1976.

(İmzasız): Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë, (**Arnavutluk Cumhuriyeti Anayasası**), Tiran, 2009.

(İmzasız): Dispozitat Kryesore Kushtetuese, Fletorja zyrtare, prill-maj 1991, (**Anayasa Hükümler, Resmi Gazete**), Nisan-Mayıs 1991.

(İmzasız): **Dekret nr. 7442 i Presidiumit te Kuvendit Popullor**, “Per krijimin e organizatave e shoqatave politike”, 17 dhjetor 1990, (**Kararname no. 7442 Millet Meclisi Başkanlık**), "Siyasi örgütlerin ve derneklerin kurulması

üzerine", 17 Aralık 1990.

B. KİTAPLAR

Abrahams, Fred:

Shqipëria e Re: nga diktatura në
demokraci në Europë, (**Yeni
Arnavutluk: Avrupa'da
diktatörlükten demokrasiye**), Tiran,
Fjala, 2015.

AIIS, Shqipëria njezet vjet pas renies
se komunizmit:

Reflektime per shtetin dhe
demokracine, (**Arnavutluk yirmi yıl
komünizmin çöküşünden sonra:
devlet ve demokrasi üzerine
yansımaları**), Tiran, AIIS, 2011.

Aron, Raymond:

**Democracy and
Totalitarianism**, USA, University of
Michigan Press, November, 1990.

Bashkurti, Lisen:

Identiteti, Imazhi, Diplomacia,
(**Kimlik, Görüntüsü, Diploması**),
Tiran, Geer, 2004.

Beqja, Hamit:

Revolucioni ynë kultural,
(**Bizim kültür devrimi**), Tiran, Naim
Fraşiri, 1962.

- Beqja, Hamit: Tranzicioni demokratik dhe psikologjia e shqiptarëve të sotëm, (**Demokratik geçish ve bugünün arnavutların psikolojisi**), Tiran, Akademia e Shkencave, 2000.
- Biberaj, Elez: Shqipëria në tranzicion, (**Arnavutlukta Geçishi**), Tiran, AIIS, 2011.
- Bideleux, Robert & Jeffries, Ian: **A history of Eastern Europe: crisis and change**, London, Routledge, 1999.
- Bideleux, Robert & Jeffries, Ian: **Balkans: a post-communist history**, London, Routledge, 2007.
- Buçpapaj, Elida: Traumat e tranzicionit, (**Geçish Travması**), Tiran, Onufri, 2013.
- Bufi, Ylli: Tempulli i demokracisë, (**Demokrasi Tapınağı**), Tiran, Ombra GVG, 2010.
- Bufi, Ylli: Ne fillimet e tranzicionit, (**Geçish Başlarında**), Tiran, UET Press, 2010.
- Champseix, Elisabeth & Champseix, Jean-Paul: Shqipëria ose logjika e dëshpërimit, (**Arnavutluk veya umutsuzluk mantığı**), Tiran, Elena

Gjika, 2000.

Çetiner, Yılmaz:

Bilinmeyen Arnavutluk,
İstanbul, 1966.

Dahl, Robert:

**Polyarchy: Participation and
Opposition,** New York, Yale
University Press, 1972.

Dahrendorf, Ralf:

**Economic Opportunity, Civil
Society and Political Liberty,** United
Nations Research Institute for Social
Development, Geneva, March 1995.

Dervishi, Kastriot:

Historia e shtetit shqiptar
(1912-2005), (**Arnavut Devletinin
Tarihi (1912-2005)**), Tiran, Sh B55,
2006.

Demirkapı, Kahraman:

**Arnavutluk Emek Partisi
Değerlendirmesi,** İstanbul, 1991.

Duka, Valentina:

Historia e Shqiperisë 1912-
2000, (**Arnavutluk Tarihi 1912-
2000**), Tiran, Kristalina KH, 2007.

Feraj, Hysamedin:

Sfida e mendimit politik
shqiptar, (**Arnavut siyasi görünümü
şeması**), Tiran, Pegi, 2006.

- Fisher, J. Bernd: Shqipëria gjatë luftës 1939-1945, (**Savaş sırasında Arnavutluk, 1939-1945**), Tiran, Çabej, 1999.
- Fisher, J. Bernd: Enver Hoxha dhe diktatura staliniste në Shqipëri. Njerëzit e fortë të Ballkanit, (**Enver Hoca ve Arnavutluk Stalinist diktatörlük. Balkanlar'da güçlü insanlar**), Tiran, AİS, 2010.
- Fuga, Artan: Shtigje drejt guvës së gjarpërit, (**Yılan yuvasına doğru yollar**), Tiran, Ora, 2001.
- Gallagher, Tom: **Balkans after the cold war: from tyranny to tragedy**, London, Routledge, 2005.
- Glenny, Misha: Histori e Ballkanit (1804-1999) - nacionalizmi, luftërat dhe Fuqitë e Mëdha, (**Balkans (1804-1999) - Nationalism, War and The Great Powers**), New York, Viking, 2000.
- Gjoka, Ndue: Sfida te tranzicionit, (**Geçişin Mücadeleri**), Tiran, Globus R, 2004.

Halliday, Jon: Shqiptari dinak – Enver Hoxha, **(Kurnaz Arnavut-Enver Hoca)**, Tiran, Bota Shqiptare, 2012.

Hoxha, Enver: Raport, Kongresi i pare i Partise Komuniste te Shqiperise, **(Rapor, Arnavutluk Komünist Partisi Birinci Kongresi)**, Tiran, PPSH Yayınları, 1950.

Hoxha, Enver: Me Stalinin, **(Stalin ile)**, Tiran, 1979.

Hoxha, Enver: Raport në Kongresin e 7-te të PPSH, **(AIP Arnavut İşçi Partisi 7 Kongresi'ne Rapor)**, Tiran, 1977.

Hoxha, Enver: Veprat, **(Eserleri)**, Cilt 17, Tiran, 1974.

Hyskaj, Tafili Eva: Tranzicioni politik ne Europen qendrore dhe lindore, **(Orta ve Doğu Avrupa'da Siyasi Geçiş)**, Tiran, SHBLU, 2008.

Kaca, Eduard: Shqipëria nga diktatura në demokraci, **(Arnavutluk Diktatörlükten- Demokrasiye)**, Tiran, Kristalina-KH, 2004.

Krasniqi, Afrim: Sistemet politike në Shqipëri (1912-2008), (**Arnavutluk'taki siyasi sistemler (1912-2008)**), Tiran, UFO Press, 2009.

Krasniqi, Afrim: Zgjedhjet në Shqipëri (1991-2008), (**Arnavutluk'taki Seçimler (1991-2008)**), Tiran, Konica Color, 2009.

Krasniqi, Afrim: Partitë politike në Shqipëri (1920-2006), (**Arnavutluk Siyasi Partiler (1920-2006)**), Tiran, Eurorilindja, 2006.

Krasniqi, Afrim: Mbipushteti i partive, (**Partilerin aşırı gücü**), Tiran, Gjergj Fishta, 2008.

Kume, Andon: Legjislacioni zgjedhor dhe zbatimi i tij gjatë periudhës së tranzicionit në Shqipëri, (**Arnavutluk'ta Seçim Mevzuatı ve Geçiş Döneminde Uygulanması**), Tiran, West Print, 2015.

Linz, Juan & Stepan, Alfred: **Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe, USA**, The John Hopkins University Press,

1996.

Lezzi, Santoro Cecilia:

Albania in transizione:
riflessioni di viaggio, (**Geçiş
Arnavutlukta: Seyahat yansımaları**),
Lecce, Martano, 2006.

Mazreku, Serxho:

Mbi politiken dhe demokracine:
reflektime, (**Yansımalar: siyaset ve
demokrasi hakkında**), Tiran,
Intergrafika, 2012.

Musta, Agim:

Gjëmat e komunizimit në
Shqipëri, (**Arnavutluk'ta
Komünizmin Afetti**), Tiran, Geer,
2001.

Nikolla, P. Albert:

Uomo nuovo albanese tra
morale comunista e crisi transizione,
(**Yeni Komünist İnsan: Komünist ve
Ahlaki Kriz Geçiş Arasındaki**),
Catania, Bonanno, 2011.

Pipa, Arshi:

Stalinizmi shqiptar, (**Arnavut
Stalinizmi**), Tiran, IKK, 2007.

Omari, Luan:

Parimi i ndarjes dhe kontrollit
të ndërsjellë të pushteteve, (**İktidar
ayrılığı ve anayasal kurumların**

bağmsızlığı), Tiran, Elena Gjika, 2011.

Omari, Luan: Sistemi parlamentar, **(Parlamentar sistem)**, Tiran, Elena Gjika, 2004.

Pridham, Geoffrey & Gallagher, Tom: **Experimenting with Democracy: regime change in the Balkans**, London, New York, Routledge, 2000.

Saltmarshe, Douglas: **Identity in a post-communist Balkan state: an Albanian village study**, Aldershot, Ashgate, 2001.

Stojarova, Vera & Emerson, Peter: **Party politics in the Western Balkans**, London, Routledge, 2010.

Tarifa, Fatos: Paradigma e tranzicionit demokratik, **(Demokratik geçiş paradigması)**, Tiran, Ombra GVG, 2009.

Waal, de Clarisaa: Mbijetesa – Shqiperia ne postkomunizem, **(Kurtulan – post komünizm Arnavutluk'ta)**, Tiran, AIIS, 2009.

Vickers, Miranda: **Albania: from anarchy to a Balkan identity**, New York, New York University Press, 1997.

Vickers, Miranda: **Albanians - The modern history**, London, I. B. Tauris, 2011.

Vickers, Miranda & Pettifer, James: **Albania-From Anarchy to a Balkan Identity**, New York, New York University, 1997.

Zhiti, Visar: **Rrugët e ferrit, (Cehennem sokakları)**, Tiran, Onufri, 2001.

C. MAKALELER

Bartolini Stefano & Mair Peter: “Challenges to Contemporary Political Parties”, **Political Parties and Democracy**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, s. 327-343.

Biberaj, Elez: “European Bank for Reconstruction and Development Strategy for Albania 2009-2012”, **European Bank for Reconstruction and Development**, London, 2009.

Carothers, Thomas: “The end of the transition paradigm”, **Journal of Democracy**, Baltimore, January 2002, Volume 13, Number 1, s. 10-12.

Carothers, Thomas: “How Democracies Emerge”, **Journal of Democracy**, Baltimore, January 2007, Volume 18, Number 1, s. 8-18.

Clayer, Nathalie: “Zoti ne ‘vendin e mercedeseve’ komunitetet fetare ne Shqiperi prej vitit 1990”, “Arnavutlukta 1991’dan beri dini topluluklar Tanrı”, **Perpjekja, (Mücadele)**, Yıl X, nr. 19, Tiran, 2004, s.14-16.

Larry, Diamond: “Three paradoxes of democracy”, **Journal of democracy**, USA, Vol. 1, 1990, s. 48-60.

Lubonja, Fatos: “Mbi implementim e institucioneve perendimore ne Shqiperi”, “Arnavutluk Batılı kurumların uygulanması”, **Perpjekja, (Mücadele)**, Tiran, Viti X, Nr. 19, 2004, s. 7-14.

Haerpfer, W. Christian: “Democracy and Enlargement in Post-Communist Europe, The

democratization of the general public in fifteen Central and Eastern European countries, 1991–1998 ”, **Routledge**, London, 2002, s. 1-23.

Kaser, Karl:

“Transition has ended formally, but practically not yet Albania needs a “catharsis period”, **Tirana Times**, 2010.

Leci, Elmas:

”Komunizmi i Enver Hoxhes dhe ushqimi me tollona”, “Enver Hoca'nın komünizm rejimi ve gıda fişlerle”, **Gazeta Sot, (Bugün Gazetesi)**, 29 Nisan 2004, s. 18-20.

Leci, Elmas:

“Sigurimi i shtetit, si i kontrollonte Enver Hoxha shqiptarët?”, “Devlet güvenlik - Enver Hoca nasıl arnavut milleti kontrol etti?”, **Gazeta Sot, (Bugün Gazetesi)**, Tiran, 24 Nisan, 2004, s. 12-13.

Leke, Sokoli:

“Diferencimi social dhe varfëria: Shqipëria në kontekst eurolindor”, “Doğu Avrupa bağlamında Arnavutluk toplumsal farklılık ve yoksulluk”, **Studime sociale, (Sosyal çalışmaları)**, No. 1,

Tiran, 2010, s. 5 – 15.

Lubonja, Fatos:

“Kriza kulturore shqiptare”,
"Arnavut kultur krizi", **Perpjekja**,
(**Mücadele**), Yıl IX, nr. 18, Tiran,
2003 s. 2-9.

Misha, Piro:

”Roli i trashëgimise historike
ne tranzicionin pas-komunist
shqiptar” “Komünist sonrası
Arnavutluk geçişinde tarihi mirasın
rolü”, **Ciencias y Humanism**, (**Bilim
ve Hümanizm**), 2002, s. 143.

Offe, Claus:

“Capitalism by democratic
design? Democratic theory facing the
triple transition in East/Central
Europe”, **Social Research**, Vol 71:
No 3, USA, The Johns Hopkins
University Press, 2004.

Sanderson, B. Kathryn:

“The Party System from 1963
to 2000”, **Albania since 1963**, NY,
2001.

Xhafa, Mustafa:

“Puna edukuese per
popullsine”, ”Nüfus için eğitim
çalışmaları”, **Rruga e Partise**,
(**Partinin yolu**), 1989, s. 7-12.

Freedom House:

“Dünyada özgürlük”,

Arnavutluk, ABD, 2005.

The European Bank for Reconstruction and Development: "Strategy for Albania 2009-2012", London, 2009, s. 15-16.

Partinin Yolu: XXIV yıl, Ocak 1977, s. 40-44.

INSTAT: Vjetari Statistikor 1991/1999, botim i 2002, "İstatistik Yıllığı 1991/1999, 2002 baskısı", Tiran, s. 96.

Human Rights Watch: "Human Rights in Post-Communist Albania", Raport, New York, Mart 1996, s. 175.

Gazeta zyrtare: "Ligji mbi organizimin dhe funksionimin e sistemit gjyqesor", (Resmi Gazete), "Yargı sistemin organizasyonu ve fonksiyonu için kanun", Tiran, 1992, s. 15.

European bank for Reconstruction and Development: "Transition Report 1999, Ten years of transition", 1999, s. 76.

EBRD: Transition Report 1999, s. 182.

INSTAT: Vjetari Statistikor 1998-2007, (İstatistik Yıllığı 1998-2007), Tiran, 2009, s. 224.

Instituti i Studimeve Nderkombetare: **(Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü)**,
Tiran, 2011.

Ç. SİTELER

- Freedom House:** “Albania”,
<http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/1999/albania>
- The Economist:** Intelligence Unit’s index of democracy, 2007, s. 4.
http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf
- The Economist:** Intelligence Unit’s index of democracy, 2008, s. 6,
<http://graphics.eiu.com/pdf/democracy%20index%202008.pdf>
- The Economist:** Intelligence Unit’s index of democracy, 2010, s. 5.
https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
- The Economist:** Intelligence Unit’s index of democracy, 2011, s. 6.
http://akgul.bilkent.edu.tr/eiu/Democracy_Index_Final_Dec_2011.pdf
- The Economist:** Intelligence Unit’s index of democracy, 2012, s. 6.
<http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf>

- The Economist:** Intelligence Unit's index of democracy, 2013, s. 6.
http://www.ihsnews.net/wpcontent/uploads/2014/06/Democracy_Index_2013_WEB-2.pdf
- World Bank:** "Doing Business 2011: making a difference for entrepreneurs", November 2010,
<http://www.doingbusiness.org/reports/doing-business/doing-business-2011>
- Transparency International Corruption Perceptions Index 2002:** http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2002 (10.02.2017)
- Transparency International Corruption Perceptions Index 2003:** http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2003 (10.02.2017)
- Transparency International Corruption Perceptions Index 2004:** http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2004 (10.02.2017)
- Transparency International Corruption Perceptions Index 2005:** http://archive.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2005 (10.02.2017)
- Transparency International Corruption Perceptions Index 2006:** http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2006 (16.02.2017)

Transparency http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2007
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2007:

Transparency [“http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008/0/](http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2008/0/)
International Corruption / (16.02.2017)
Perceptions Index 2008:

Transparency http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2009/0/
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2009:

Transparency <http://www.transparency.org/cpi2010/results>
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2010:

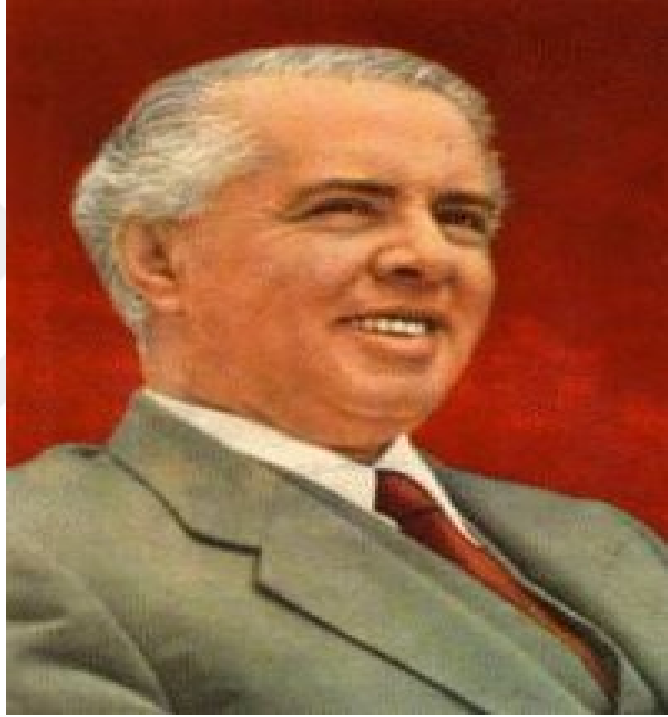
Transparency <http://www.transparency.org/cpi2011/results>
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2011:

Transparency <http://www.transparency.org/cpi2012/results>
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2012:

Transparency <http://www.transparency.org/cpi2013/results>
International Corruption (16.02.2017)
Perceptions Index 2013:

EKLER

EK - 1: Enver Hoca

EK – 2: Enver Hoca Partizan Harekatında

Qeveria Provizore Demokratike e dalë nga mbledhja e Beratit, Ramadan Çitaku, Myslym Peza, Omer Nishani, Enver Hoxha, Sejfulla Malëshova, Medar Shtylla, Manol Konomi, Bedri Spahiu, Spiro Koleka, Ymer Dishnica

EK – 3: Enver Hoca, Yugoslav Devlet Başkanı Mareşal Josip B. Tito ile

EK – 4: Enver Hoca Sovyet Lider Josef Stalin ile

EK – 5: Çin Devlet Başkanı Mao Ze Dong ve Enver Hoca

EK – 6: Milletvekillerinin davası, Eylül 1947

■ Gjyqji i deputeteve, grupi i pare. Salla, kinema Nacional (me vone u quajt 17 nendori).

Gjykata e Lartë nxori vendimin nr. 187
 Dënohen: Me vdekje me pushkatim:

Selaudin Toto
 Irfan Mujuni
 Enver Sazaki
 Sheh Ibrahim Kerbuvara
 Hysen Shehu
 Agatholli Zhitoni
 Abdyl Kelasi
 Selim Katalari
 Beqir Çela
 Mehmet Prishtina
 Paolo Sogioti
 Teft & Deliallisi
 Pertab Karagozi
 Shaqret Daja
 etj.

Në fund numri i të ekzekutuarve arriti deri në 40 persona, pasi më mbrapa në këtë akuzë u përfshinë dhe ata që u konsideruan "bashkëpunëtorë të deputeteve".

MUZEU

GIYQI I DEPUTETEVE (Më shtator 1947)

- 3 të varur në litar, 13 pushkatime dhe të tjerë u burgosën.
- Vendi i varrimit u mbajt sekret duke bërë një shënim në regjistrat "në vendin e caktuar", i cili nuk u deklarua asnjëhere nga shteti komunist.

EK – 7: Ortak çalیشانların eliminasyonu

CASTET KUR U SHKREP FOTO SHKRUEJ:
 Vini re unitetin e çeliktë që zotëron mes tyre. Në sytë e të gjithëve shihet besimi më i pastër tek njëri tjetri, tek shoku Enver dhe tek Partia.

BURG 20 VJET ADIK BEKTESHI
PESHON PRAKORSHETI SPIRO MOJSHU
PUSHKATUAR KADRI HAZBIU
PUSHKATUAR BEQIR BALLUKU
DIKTATORI
VETVRARE MEHMET SHERU
PUSHKATUAR PERRIT DUME
BURG MIHALAQ ZIGJSHI
EKZEKUTORI ARANIT ÇELA

Udheheqësit e lartë të shtetit shqiptar, viti 1965-1983

MUZEU

DIKTATORI ELEMION BASHKEPUNORET

EK – 8: Yemek fişi

SALLAM, MISH TE GRIRË
Lagja 10
Blloku 2 Çudira Shqiptare
M A J
Emri Mbiemri
Shënim:
Talloni është i vlejshëm brenda
javës.

DJATHE
Lagj. 10
Bl. 2
MAJ D
Emër Mbiemër
Vula SPOR
BLOKU 2

EK – 9: Komünizmda giyim stili

EK – 10: Kooperatif

EK – 11: Diktatör büst çöküşü

EK – 12: Göçler 1991

EK – 13: Demokratik hareketi 1990

EK – 14: Sali Berisha

EK – 15: Edi Rama

